

Kalász Márton

Holt kert

*Élve ez sem: a kis lappangó fa. Szépít ilyenkor
távol egy világot, amely nekünk – itt lent: lehet szép.
(Megcsaltuk, mondták, a szemet. Magad ma elmédet, más e kedvét is.
Gátlóvá vontuk a messzeséget.) Mintha az illat,
amelyet onnan – most tárt lelkifolyosó,
méznek átröptet egy fuvallat, írva akár az üde rombolás
kedvezményében: nem volna ihlet. Majd a titokzatos
megtévesztés hálója vonná be személyed,
elpártolna lopva egy érzék tőled. Megpendült az ép foglalat –
mérték, hogy bárhol mi kihordozható. Képzetünk: épp nem hordozható ki
semmi.*

*Lehetne távlatunk annyi közelség,
fáztunk néhány lépésre a kígyózó fától. Gyermek, fékezve bölcsességében e torz
kő is, s hogy ebben
volt kényes megtorlani – tehet éberré alkunk: nem ridegebb
lelkület, ma kiforgat. (Abban, ami mértéket ad, már a botránkoztatás vonzata
kényesebb.)*

Pavane

*Hogy valamit nem jól csináltak – zúdul hirtelen
a rejtett vízöntőrendszer felhőszakadása a tisztás
közepén álló páváinkra: legjobban a látogatók
tömege emyedt meg. Akár az univerzum
derűs csarnokában vétett volna el valaki váratlanul
tragikusan egy gombot. Én?, érzi-e a látogató, –
melyik építmény felhős zárfalára nézhetne föl. Sértetlen az égre,
ijedten hiába néz: épp hol Isten s valamely szolgálatos kerub
képe villan el magyarázkodva a víz-rés mögött. Lent a páva
révült gyámolatlanságban s némaságban vár; nem lehet
látni, szívdagály szoríthatja máris így: tudatos földi rémület,
amely csak halandót érhet? Ilyen pompába épült lénynek nem sajátja.
S amit égi kert közepén kiválasztott jelenség ma sem érdemel.
Más e szolgálata, más itt, rettenetes vétségeinkben is, a halál.*

Kovács András Ferenc

A lóvátett válasza

“Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?”
(Ady Endre: A ló kérdez)

*Hány nemzetes szent, új kegyelmes úr
Jön!... Délibákkal gyújtogat s kígyúl
A rossz úton, hol kedvem, sem lovam –
Mind föllobban, majd loppal ellovan,*

*Sajgón, akár a sors... Ismét tudom,
Hogy árokszálon, régi tévúton
Hagynak faképnél. Isten sem szeret,
Mert álságos, hars senkikkel veret.*

*Mind föllobban, majd loppal ellovan
A jobb úton, hol kedvem, sem lovam –
Hős délibákkal bujtogat s virul
Sok nemzetes cenk, szent kegyelmes úr.*

Tandori Dezső

József Attila és evidenciatörtjei

Ha a "történet" szó magyar hangalakjában a "tört" és az "én" oly gyötrelmes groteszkkal benne sejlík, az véletlen. De, hogy e.p.-t idézzem, "Ha... akkor az..." Kb. Ha, akkor az "körülbelül". Esetlegesség.

Ahogy én – bocsánat! de mint tört én – történetesen már a hatvanas években használtam az evidencia szót, jócskán megfelelője volt eleve a "talált tárgy"-nak, lásd szürrealisták... és ha erre érzékeny voltam, az nem lehetett véletlen: igaz, hogy az itteni, végső soron nyugatias gondolkodáshoz képest inkább "keleties" gondolkodású ember vagyok, és az Ady örökét gondolatban soha meg nem tagadtam, legföljebb az eszközök változnak, de az "evidencia" (néhány nyelveken "tárgyi bizonyíték" a jelentése) nekem olyasmi volt, mint az adamant rudak, a bányát vázázó oszlopok, a madár, ki vállamon ül, s már eldölnék nélküle. A madár bányáját is mindig újra nyitom, amíg szívem dobog.

De, hogy kitérőn ne vesztegeljünk, az evidencia nekem elsősorban azt jelentette, hogy "a lét" rádöbrent (engem) valamire, ami

- 1.) nem is lehetne, nem lehetett volna soha másképp,
- 2.) talált tárgyként adódik.

Mint talált tárgyat... tisztogatja... visszaadja majd.

Pilinszky is tanult Attilától, nemcsak bevallott bámulattal, hanem a tengerpartot járó kisgyerek kavicsával, és az én korosztályom, de nyilván az Ágh Pistáig, miért ne, Pilinszkyt át is tanult Tőle, és Nagy László, mikor élet-halál határának érezte magát a tengerbe-bukó-napvilág versben, melyet Attila "a Jancsi", tanámóm és Jékely verseivel együtt betéve, csokorban tudtam.

Most, hogy ez kerek legyen, e tárgy, gyorsan: semmiféle szürrealizmushoz nem érhettem el J. A. útjának megkerülésével. (Megjegyzem, nem is akartam megkerülni, ép érzéssel hogyan lehetne azt akarni?) A talált tárgy, persze, a festők és szobrozk műveinél teljesebb ki, de Attilától indult a "megtisztítás" evidenciája.

Evidenciatörténet, hogy József Attila talált tárgya egy oly korban adhatta kötetem címét, amikor ezt a kötetet három és fél évre vakvágányra állították, ráadásul mely butaság: hogy mert még a címe is az lett volna: "A. Rimbaud a sivatagban forgat". És nem csupán "a Hatalom" nem szerette. Sok barátom is jószolt olyat: "számos olvasód el fog maradni..."

Rimbaud és József Attila... egyszer meg kellene írnom majd, szépséges fekete-fehér fotókönyvemben mi minden van Arthur bátyánk szülő-kisvárosáról, ahol ő még gyermekként cseperedett s fiatalember lett.

Evidenciatörténetek? Evidencia-törtek! Per-jelek, lásd a ferde vonal a törtben. Pörös száj nem befogása stb. S hogy ezt a dolgozatot írom...

... elhúztam egy vonat, éji ablakok füzére. A fülke-fényben emberek állnak, könyökölnek és hallgatnak. Én állok ott?

Nem, az utazás vágya elment. Borzadva gondolok rá, fülke-fényben kellene állnom, repülnöm... Az van, ami az elvégzendőimmel nekem most itthon van. Attila ablakait csak tárgyjelenséggé nézem. Újabb s újabb talált tárgyak, de tárgy-mivoltukban nem szedem össze őket.

Így kellett most írnom Róla, ahogy egy hajnalban azon gondolkoztam, mit is kellene írnom Róla, és akkor elvonult előttem ez a vonat. Egy német vonat. Egy német könyvben, melyet fordítok. Ami most az itthoni munkám. Efféle könyvek fordítása.

Alsó-Szászországban, Heide, Goethe, Heine... átvonult az éjféli-virágos pusztaságon egy vonat, beleírtam ugyanebbe az írógéphez, melybe most J. A.-t.

Valamint ez volt még abban a könyvben: a nyugati emberek úgy gondolják, az értelem és a logika az élet teljességét áthatja, megoldja, feltárja. A keleti ember sem veti el az értelmet és a logikát, csak épp: mindössze az élet gyakorlati régióiban/ra használja. A további, az igazabb kérdéseket valami további, "igazabb" révén stb. oldja meg. Hm, gondolom. Ez teljesen igaz. De ha ez ma Nyugattal és Kelettel mind olyan egyszerű volna.

Semmi baj, marad, hogy a líra... logika, de nem tudomány... és marad, hogy amíg szívünk dobog. Dobog, és érezhetően kevesebb időre már az enyém, mint eddig, de mennyire, és mégsem érzem.

Velünk valami nagyobb erő azt művelte, hogy megadta ezt a kegyelmet legalább a nagy kínok késeihez, meg mint borjúság a szívünkbe rágta, J. A. közvetítésével is, hogy nem kell hősnak lenni, ha nem lehet. Olvastam egy könyvet egy önmegvalósító nőről, Valachi Anna munkája József Jolánról. Másutt megpróbáltam "boncolni" ezt Attila-szempontról. Itt csak annyit: József Attilára nem vonatkozott az önmegvalósítás kényszer. Meg volt ő valósulva, volt miből elvesznie. Hogy aztán, mint talált tárgyat... mi... és mások...

Buda Ferenc

Vonatok

A vonatok. A vonatok. Az érkezők.
Az indulók. Az újságot, vígságot
hozók. Égő szemmel az éjben vágta-
tók, zakatolók. Világos ablaksorok.
Fénylő sínek. Mormogó, meleg, piros,
nagy mozdonyok. Pőrekocsik. Vagonok.
Vashidak. A szemafor éppen pirosat
mutat. Fék nyikorog, zökken, meg-
áll a vonat. Vár, vesztegel. Vár,
vesztegel. Órák, napok, századok
vesznek el. Rándulva, lódulva
indul, füttyent, tolat, sínt vált
a vonat. Visz-hoz valakit. Vala-
kiket. Indul, megáll. Indul,
megáll. Fölszáll, leszáll a tömeg,
tolongva a csarnokon áthömpölyög.
Hol járhatunk? Vajon hol járhatunk?
Szemünk ki a sötétbe mered.
Ellankadunk. Dülöngve bóbis-
kolunk. Utunk - örök. Váltókon,
végtelen vágányokon kattog a
kerék, hidakon átdörög. Meddig?
Hová? Melyik állomásra szól a jegy?
Van-e jegyünk? Lehet-e igazunk?
Talán nem is mi utazunk? Hisz
messzire, jaj, messzire mindig
csak mást visz a vonat, s míg
véggépp nyoma vész túl a kanya-
ron, árvultan intünk utána
a kiürült peronon.

Háy János

A hajóút

Már sötétedett a piránói öbölben. A velencei kereskedő hajójáról matrózok szédelegtek át a kocsmába. A bor még egyszer szárazföldet robbant alattuk és eltűnnek a piránói kövezet mögött, ahol az öreg Vincius meséi lakják be a mélységet. Holnap a hajó kikanalazza őket az öbölből. Megint neki a tengernek, le Alexandriába, mert a velenceinek itt már nincs több dolga. Lódultak keresztül a téren, a járásuk, mintha most is a vízen ámbolyognának, mintha gyomruk ragacsos levén hullámozna a testük.

A kocsmá gyorsan telt, a helyiek mellé odatolakodtak a matrózok. Fogyott a bor, ürültek a kancsók. Este nyolcra, mikor Vincius is lebotorkált a hegyről, már szokás szerint szétszóródott minden a teremben, össze-vissza kavargtak a kimondott szavak, senki nem tudta melyik származik mástól, melyik magától. A testdarabok is zavarosak voltak, orrot vakart valaki, maradt a visketés:

– A faszt visketsz már – mordult és orrondörgölte a szomszédját, aki értetlenkedve, a szemek körül karikázó csillagok játékában gyönyörködve ájult hanyatt.

A szembeoldalon az egyik más farkát pakolta elő, a magáéval meg a padra vizelt..

Ebbe a zavarodásba Vincius megjelenése hozott némi rendet. Amint megpillantották borzas alakját, a matrózok kórusban kezdtek üvöltözni:

– Me-sét! Me-sét! Vin-ci-us!

– Hát nektek mindig csak a mese kell – morgolódott Vincius, de a követelkezés nem lenyhült: Me-sét! Me-sét!

– No, jól van – állt kötélnek az öreg mesemondó, töltött egy kupával, s aztán belefogott:

– Meglássátok, sokféle dolgokról szól ez a történet, de leginkább szól a ti gazdátokról, akit ma egy tündökletes lánnyal láttam a piránói öbölben.

– Az nagyon jó lesz! Az bizony jó lesz – helyeselték a matrózok.

– Valamikor a világok előtti időkben – kezdte Vincius.

– Tyű, de jól kezdődik – csettintettek a matrózok –, de jól kezdődik..

– Szóval – folytatta Vincius a rejtelmes történetet –, mikor még nem a mostani gazda ügyelte az életet, hanem egy regiment görög isten, mindennek más neve volt. Nem voltak Annák, Marcók és Stefanók, de még Marlonok és Marionok sem voltak. Mindent másképpen hívtak. Piránt se Piránnak nevezték, hanem Pürrhosznak, vagyis jelzőtűznek, arról a világító lámpásról, ami az öböl sarkában áll ma is. Olyannyira másképp hívtak mindent, hogy ha ma oda, abba az időbe keverednénk, semmit nem találunk. Lehet, ha egy darabka kenyeret kérnénk, éppen egy hatalmas követ vágnának a fejünkhöz. De akik azokban az időkben éltek, mindent jól megtaláltak, mert minden az ő gondolatuk szerint volt elhelyezve. Azokban az időkben nekem is teljesen más nevem volt.

– Te már akkor is éltél?! – csodálkozott az egyik matróz.

– Bizony, bizony – mondta a butaságon nevetve Vincius –, én mindig éltem, s ahogyan ezt a gazember Teremtőt ismerem, még egy pár életet le kell húznom.

– Ha! Ha! Hah! – estek az ámulattól tátott szájra a matrózok.

– Szóval, amikor engem Vinkisszosznak hívtak, s minden mást is másképpen, mint most, akkor történt, amit elmeséltek.

A világok gazdáját abban az időben Zeusznak nevezték, s a feleségét meg Hérának. A férfi neve, akár egy kemény szablya, az asszonyé, meg mint valami finom étel. De mindhiába volt étel, az asszony nem olthatta a férfi éhét, s bizony az mindenféle tündérekhez kezdett járnai, amikor az asszony éppen nem figyelt oda. Öltöztette Héra a gyerekeket – mondjuk –, a Zeus meg zsipszusz, már ott sem volt, még a szaga sem maradt benne a levegőben.

Jön egyszer is az étel, hogy hol az uram. A szolgálók vonogatták a vállukat. No, merre van, ki vele – kiáltott fülsértő hangon az istenasszony. A szolgálók megint vállvonogatásba fogtak, végül az egyik – egy korábban megcsalt szerető – az erdő felé mutatott, hogy odament a gazember, fajtalankodni.

– Az apád szentségit! – mondta Héra. – Majd ráhúzok egyet a vándorló pöcsödre.

– Különbö – mondta Héra után Vincius – ez az apád szentségit, ez nem volt valami nagy mondás, mert tudvalévő, hogy Zeusz jól elbánt az apjával, megfosztotta hatalmától, meg bebörtönözte, hogy végül ő lehessen a királyok királya, a tökéletesek között a legtökéletesebb és így tovább.

Szóval Héra fogta magát és indult az erdő felé, hogy rajtakapja a gazembert, akit ő aztán nem tartott tökéletesnek, inkább nagyon is tökéletlen házastársnak. Legtöbbször – sokak szerint – nem is férjemnek, hanem csak férgemnek hívta. Halad az asszony a bűnhely felé, de az erdő szélén összefut Ékhóval, az egyik ravasz tündérral, akit azzal bízott meg a csirkefogó, hogy tartóztassa fel a hitvesét, amíg ő ott a sok fa között a nimfákkal szerelmeskedik.

Így is történt. Megy a Héra és meg akarja Ékhó kerülni, de az örökösen feltartóztatja és csak beszél, beszél végeérhetetlenül. Zeusz meghallja a beszédet, s rögvést elzavarja a tündérlányokat. Mire az asszony megtalálta a királyok királyát, hát az magányosan üldögélt egy fa alatt.

– Hol a nők? – üvöltözött, ahogyan ilyenkor kell egy feleségnek.

– Miféle nőkről beszélsz? – kérdezte csodálkozva Zeusz.

– Mi másért jöttél volna az erdőbe?

Ekkor Zeusz előhúzott a háta mögül egy kosárákat:

– Látod itt gombászatok, gombászatok.

Az eszes Héra rögvést látta, most jól átvágták, s hogy dühében megbüntetni csak az álnok Ékhót tudja, mert a Zeusz az hatalmasabb és esetleg visszaadja, a tündérlányokat meg sehol sem látta. Máris szaladt az erdőszélre és nyakon csípte a bűnrészeszt:

– Becsaptál szavaiddal Ékhó, ezért megbüntettek – szólt a lányhoz. – Nem mondatsz többé édes mondatokat, nem foganhat szó saját torkodon, csak azt ismételheted, amit mások mondanak. Te leszel a visszhang.

A tündérlány nevetett, nem vette komolyan az asszony átkát. Járt-kelt a világban, mint annak előtte, mígnem egyszer ijesztő eset történt vele:

A fák rejtekében sétált, s mit érez hirtelen, hogy a szívébe, pont a közepébe belefűródik egy nyílvesző. Hát az Amor, kedves barátja éppen arra vadászgatott, s most már hiába mondta, ne haragudj, nem akartam, meg ilyesmit, bizony a seb ott volt, s a nyilacska, és úgy tűnt, gyógyítani csak az az ifjú tudja, aki éppen előtte sétált az erdőben: Narkisszosz.

Ékhó rögvest kiáltani akart, hogy gyere szerelmem, kenj gyógyító irt a szívsebre. Akarta volna formálni a szavakat, de csak formátlan makogás ütött elő, vagy még az sem. Bevált az átok. Ékhó nyomába szegődött az ifjúnak és követte mindenfelé. Az ifjú érezni kezdte a lányt és belekiáltott a sűrűségbe:

- Valaki van itt?
- Van itt – válaszolta Ékhó, s az ifjú rohanni kezdett a hang után és kiabált:
- Gyere ide!

A válasz szólt: Ide.

- Itt találkozunk!

A válasz mondta: Találkozunk.

Az ifjú szívében oly mérhetetlenné építette a keresés a szerelmet, hogy mikor a tündérlány végül eléállt egy tisztáson, s megmutatta magát Narkisszosznak, akkor ez a tündérlány egy parányi kis darabka volt a szívben rejtező óriáshoz képest.

A férfi megtorpant:

– A halál inkább, a keserves pusztulás inkább, semhogy a tiéd legyek – kiáltotta bele az apróra vált tündérlány arcába, s a lány csak annyit tudott mondani: Tiéd legyek –, s az így kivallott szerelem mérhetetlen szégyent ültetett a szívére. Elrohant rögvest a tisztásról, be az erdőmélyre, aztán a hegyek mélyére, és kő lett belőle, meg szikla, s csak a visszaverődő hang jelzi az arra járóknak, hogy még mindig van.

Az öreg most megállt egy kicsit, megtörülte a szemét, mert kis levecske csillogott a sarokban, belekortyolt a kupába. A tepsipofájú matrózok meg lassan ocsúdtak az ámulatból, ittak ők is, aztán mint a visszhang, a keserves sorsú Ékhó, kiabálták megint: Mese, mese, mese, s halkult a hang, amint látták Vincius készülődését.

– Narkisszoszban persze nem oltódott ki a szerelem, hanem még a valamikorinál is nagyobb lángra kapcsolt. Rohant tovább ő is, el a tisztásról. Csataokban folyt róla a víz, mert a nő tűzött, égette a bőrt, s belülről meg a futás fűtött, de hiába járta be az erdőséget, nem lelte, akit szeretni akart. Végül erejét veszítve egy forrás mellett omlott le, hogy legalább szomját oltsa. Először ivott is, nyelte a hideg vizet, felemelte a fejét, s érezte, milyen finoman hűt a lecsorgó leves. A víztükör is megnyugodott, s az ifjú megint fölé hajolt, már majd belemártotta a száját a vízbe, mikor meglátta a szerelmét. Éppen ott volt előtte, pont az ő szemébe nézett, ahogyan ő is nézett a szemébe. Ott volt a forrásvíz burkában. Gyöngyöző hajfürtök keretezték arcát, és tengerkék szemek világítottak a homlok alatt. Akkor Narkisszosz belesuttogott a vízbe: szeretlek – ilyet, s a víz mintha ugyanazt súgta volna: szeretlek. Narkisszosz csak mondta az édes szavakat, suttogta neki a víznek, s a szerelme nem húzódott el, visszaszeretett – érezte. És megölelni akarta, karjait belelendítette a vízfedőbe, de nem bírta kimerni onnét a szerelmét, aztán markolt megint, újra és újra, de csak a vizek permetét volt képes kimarkolni.

- Mért nem lehetsz az enyém – kiáltott bele a forrásba. – Mért nem nyelhetek ölembe?!

A szerető is mintha ezeket mondta volna, de vízfogházát mégsem hagyhatta el. Akkor az ifjú keserves sírásba fogott. Hullottak a könnyek, záporoztak bele a vízbe, s a szerető arcát összekeverték a hullámok. Aztán a víz redői újra megsimultak, s az ifjú látta megint az arcot. Hajolt a tükör felé, hogy csókjaival borítsa. Hajolt, s mikor már az archoz ért, becsukta szemét, s csak a képzeletben világított a fehér arc, a hajfonatok és a száj. Ő közelített hozzá, a száj szájhoz ért, s az orron is hideg lé indult útjára, le a tüdőig, meg a szájon is. Ez a csók – gondolta Narkisszosz, s mikor már minden belső része megtelt friss forrásvízzel, arcával belezuhant a meder fenekébe. A túlvilág hajósai innét markolták össze élettelen testét.

Mikor ideért Vincius a mesében, a matrózok már éppen olyan állapotban voltak, mint a görög, egy hajszál választotta őket attól, hogy belezuhanjanak a kupákba és kancsóba. Valójában, ha nem lett volna ekkora nagy tepsipofájuk, biztosan mindahányan megfulladnak ott, de az arccsontok örökösen visszatartották őket a haláltól. Ráestek az edényekre, nagy karikák voltak már az orr körül, aztán felágaskodtak megint, figyelni próbáltak, s talán figyeltek is, bár azt, hogy mindennek mi köze lenne az ő gazdájukhoz, nem tudták. Meg különben is szép történet, szép történet, de azt maga Vincius se tagadta, hogy ezeknél a görögöknél mindennek más neve van, s hogy az egész olyasmi, mint egy hátizsáknyi találós kérdés, itt kellene ülni egész éjjel, ha mindet meg akarnánk fejteni.

- Te, Vinc-ci-jus – hebegte végre az egyik –, ez a Narkosz ugyanaz, mint akiről a múltkor meséltél, akiket lejegelt az isten.

– Hát, nem egészen – mondta Vincius.

- Most az, vagy nem az? – hangzott megint a kérdés.

– Szóval – nyelt egyet az öreg mesemondó –, hasonló.

- Mi az a hasonló? – kérdezte most egy másik.

– Hát az a nő, akit most markolászol, most az ugyanaz, mint a tegnapi? – kérdezett vissza a remete.

A matróz gondolkodásba gyűrte a homlokát. Nem emlékezett a tegnapi úgy egészében, meg részeiben sem, a markolászásra pedig végképp nem.

- És a Zeusz – próbált a feladvány elől egy újabb kérdéssel kimenekülni –, a Zeusz ugyanaz, mint az Atya, a Teremtő?

– Á, dehogyan – nevetett Vincius –, az emberből van, a miénk meg...

- A miénk meg miből?

– A miénk meg levegőből.

– Levegőből? – álmélkodtak mindenfelé a matrózok. – Levegőből. – mondogatták, s hatalmas szájszájukkal lelkesen nyeldesték az istent. A levegő dagadt golyókban gurult át a torkon, megnyomva ott a porcot, görgött keresztül a nyelőcsővön, végül a gyomorszájon toltul föl.

Csuklások rángatták meg a matrózok testét. A gyomormély felbolydult, s a belek kancsója utána ömlött a kibőfögött istennek

* * *

Hajnali négy volt, a nap lassan gördült föl a tenger keleti sarkára, hogy megpihene a víz peremén hatalmas csikot fessen keresztül a vízfedélen. Máriaó kiabált a hajón, a deszkákon elhevert matrózokat rugdalta.

– Keljetek már, a jó istenit – de a fekvők alig bírtak mozdulni, mintha darabjaikra szabdalta volna őket a bor. Külön a kéz és a lábak, külön hever a has és a hát, s persze külön a fej is. Mintha ezek össze-vissza a hajó deszkáin hevernének, s csak az iszonytató fájás, ami kötél közöttük. Mintha nem is volnának, csak akár az árnyék, a fájásuk maradt volna szokott helyükön. Máriaó kiabált, fenyegetőzött, csizmájával nagyokat rúgott a szétszórt részekbe. Lassan éledezni kezdett a fedélzet, rövidre hurkolódtak a fájdalom madzagjai, s kívülről nézve szokott helyükre kerültek a testdarabok. A velencei kinézett pillanatra, s látta: működik, amiről egy órája kevesen hitték volna, hogy működésbe hozható. Ha valaki látta volna, amikor a matrózok már a hajnalba jutva föltámolyogtak a hajóra, legyintett volna: na te velencei itt maradsz örökösen.

Támolyogtak a hajómunkások, ahogyan támolygott a hajó is a vízfedélen. Vonszolták be a köteleket, eloldozták a partot a hajótól, már csak a vízfénékhez voltak hozzáerősítve, csörlőket tekertek, s a hatalmas horgony felvonódott a hajótestre. A vitorlázat bontása

kezdődött, s a hajó lassan elindult kifelé az öbölből, s amikor már a házak apró dobozkákra zsugorodtak, a karavella dagadt vitorlákkal kúszott lefelé Délnek, Alexandria irányában.

Balra az itáliai csizma szára mellett siklottak, partközelen. A kíváncsi velenceiek partról olvashatták, ki siklott ott, és láthatták a ravennaiak, és megcsodálhatták a habfehér vitorlákat, az aranyszín oroszlánnal Bariból és Brindisiből is, míg végül a hajótest leperdült a csizma sarkáról, aztán elszakadt a hellén partoktól is, s kikeveredett a nyílt vízre, hogy egy keresztvonallal átcússzon Nagy Sándor városába, ami méreteit tekintve méltó volt a valahai uralkodóhoz.

A csizmasarokról leszakadt karavella megérkezett Alexandriába. Alexandria, a déli part gyémántja, ahogyan a kalifák nevezték, minden városnál nagyobb volt, nagyobb, mint Firenze és Róma, nagyobb mint Genova és Sztambul, olyan hatalmas volt, hogy mindezek a városok belefértnek volna. A kikötő felé közeledve már messziről látszottak a görögök épületei, persze romokba szórva, összedarabolva, ahogyan a görögök is össze voltak darabolva, egy sem tudott volna közülük ehhez hasonlót építeni, még ilyen romszerűt sem. Ott laktak Alexandria egyik kerületében, és nem kalapácsoltak szobrokat, nem emeltek oszlopcsarnokokat és nem költöttek csilingelő meséket hatalmas istenekről és tündéarcú istennőkről, reggeltől napestig csak azon fundálkodtak, miképpen tudják becsapni az éppen arra érkező kereskedőket. Ekkor már a görögök is olyanok voltak, mint a nemgörögök, az arabok, zsidók és törökök, akik a város más kerületeit töltötték meg. Valójában hiba is őket görögöknek nevezni, mert ha valami nem, mint aminek hívják, akkor helyesebb másnak hívni. Még az sem volna helyénvaló, ha a görögök leszármazottainak neveznék őket, mert ez is feltételez valami olyasmit, hogy valójában ők lehetnének görögök, csak most nem akarnak, vagy nem akarják mutatni, hogy ők görögök, de titkon azok. Persze tudjuk, hogy se színleg, se titkon ők nem olyanok, mint az igazi görögök. Lehetne őket esetleg hamisgörögöknek hívni, mint a hamispénzt hívják hamisnak, mert abból is kimarad az arany, amiért pénznek lehet nevezni, mégis pénznek mutatják. Különbösen senkit nem zavart Alexandriában, és nem zavarta az odaérkező kereskedőket sem, hogy a görögök hamisak, mert senki nem tudta, hogy milyenek az igazi görögök, ahogyan azt se tudta senki, milyenek az igazi arabok, ha voltak, meg az igazi zsidók, ha voltak, és az igazi törökök, ha voltak. Mert most csak azok voltak ott, akik voltak, s nem lehetett mellőlük állítani egy másikat, hogy lássák: ez a valódi, az meg ott a hamisítvány.

A velencei hajója egyre közelebb ért a földeket összemósó tenger legnagyobb városához. Lassan kirajzolódott a part, s a kikötőben sürgölődő embertömeg. Színektől foltos volt a partszegély, s a foltok gurultak az öböl egyik szélétől a másik felé, a part és a házak között. Hamarosan a hangok moraját is ki lehetett olvasni a levegőből, aztán szavakat, száznyelven szóló kiáltásokat, amit mégis mindenki értett. Gályák, karavellák, carracók által a parthoz kötözve, a nagy hajótestek között apró tutajok és halászbárkák nyomorogtak. A velencei szépen siklott a partig, a vitorlák már föltekerve. Néhányan a kikötést lesték, nem vágódik-e a karcsú hajótest neki a part kövezetének, hátha megroppannak a velencei hajó deszkái, s a szállítmányt ellepi a beömlő víz. Mások már az árura várakoztak. Kiabáltak egymással, hogy ki veszi meg a velenceitől a színezett kelméket, ki vesz tőle vasat, s ki tud helyébe festéket, aranyat, timsót, salétromot, vagy bármi más értéket adni.

A kereskedő a partot figyelte, meglátja-e Joachim ben Isaiaht, a zsidó kalmárt, akivel a vásárról már tavaly megállapodott. A mozgolódó foltok között lassan kirajzolódott az öreg zsidó alakja. Ott állt egy lépéssel a veszekedők mögött, intett a velenceinek, s az vissza, Salom – rajzolódott ki a száján, aztán a velencei kiugrott a partra, lökdöste el magától a pénzleső kereskedőcsapatot. Alig bírta a ruhájába kapaszkodó karokat lerepegetni. Kiabált velük, toltá őket, de azok megint visszatapasztották a mancsukat, s csak szórták, hogy mennyit kér, miért, többet is adnak, és jobbat, végül Joachim üvöltése hajtotta el őket.

– Már vártunk velencei, egy hetet késtél, az áru épphogy megúszta a zendülést. Ha nem egy arab kereskedőnél rakom le, mára nem marad belőle hangyányi sem.

– Mii történt? – kérdezte az érkező.

– Nézd a raktárházakat! – mutatott az öreg körbe. – Mindet fölégették a gazemberek. – A férfi bámult körbe, s látta a velencei kereskedő raktárának fala kormos, körben üszkös gerendák fekszenek, tetőzete semmi, a kapu kidöntve, s mellette a Genouaiak házával ugyanez. Cserepek, ládák és hordók hevertek a falak mellett, törve, égve, itt-ott maradék a raktárból.

– Mi történt? – kérdezte megint.

– Kacifántos történet – kezdte Joachim ben Isaiah. – Ahol nincsen kalifa és nincs a kalifának testvére és nincs a kalifa városában velencei és genouai kereskedőház, meg nincs ez a hatalmas tenger, amin áruk csúsznak be a kikötőben és persze, ha nincs az a szerelem, ez biztos nem történhetne meg. De mindez megvolt, hiszen itt élünk Alexandriában, pontosan azokkal a dolgokkal együtt, amik csak itt vannak Alexandriában, s ettől az Alexandriában történtek csak Alexandriában történhetnek meg: másutt soha.

A velenceinek először a szeme kerekedett ki, aztán meg az orrukai, s fújtatott is, hangos szuszogásokkal, utána az alsó állkapcája pottyant lefelé, a nyaka megnyúlt, s szinte föléhajolt, mint egy szélben oldalra csapott cédrusfa, az alacsony termetű kereskedőnek. Joachim, mikor érezte, hogy a figyelem teljes, meg afféle tető is került a feje fölé, ebben a kényelmes színházban fogott bele a történetbe.

– A kalifa hatalmas birodalmak ura, de gazdagsága még birodalmánál is mérhetetlenebb. Minden országába futó áru negyedét megtartja magának, jöjjön bár délről a feketék világából, keletről, vagy Itáliából. Már azt sem tudta hová raktározza a rengetegnyi kincset, palotái csurig voltak töltve aranyakkal és drágakövekkel, s merthogy ilyen gazdag volt, birodalma kiépült az egyszerű emberek képzeletében is. Az álmokban ugyancsak ott dőzsölt a kalifa. Ha valaki szerelmes szavakat sűgött kedvesének, abba is beleforgatta valamiképpen a kalifa kincseit: valahogy ekként: drágább vagy nekem, mint a kalifa összes kincse. Minden a kalifa volt, így aztán rabolni sem lehetett tőle semmit, hiszen minden tolvajlás csak az ő kincseit szaporította volna. Már a mesék is így kezdődtek: Élt egyszer egy kalifa. Nem volt már sem az álmokban, sem a való világban egyetlen szeglet se, ami mentes lett volna a kalifa hatalmától.

Egy repedés mégis akadt ezen a hatalmon – folytatta kis szünetet tartva a kereskedő –, s az a kalifa kedvenc háremhölgye volt. Nem az első a sorban, hanem a negyedik, akit Kubla kán halála után egy indiai kereskedőtől vásárolt. Xanadu volt a neve, valamikor Kubla kán palotát épített neki és várost, amit róla nevezett el, de halála után elűzték a kán ellenségei, s a város nevét is megváltoztatták, most egyszerűen csak Odunak hívják.

A kalifa annyira szerette a lányt, hogy pillanatot sem akart nélküle tölteni. Örökösen követte, s csak mondogatta, hogy ő a mesék királya, az álmok hercege, ő ez az ország, ez a város és birodalom, ő a tenger és a házak, az emberek cselekedete és gondolta, ő minden, és a mindent szeretnie kell a lánynak. A lány mintha szerette is volna, mégis örökösen úgy érezte a kalifa, hogy bőre határain megtörik a hatalma, hogy az testnyi folt a világ festményén az ő birodalmán kívül van. Gyötörte a lányt, hogy sereget küld és meghódítja, hogy minden kincsét odaadja és megvásárolja, mert éppen az az emberről hely kellett neki, jobban inkább, mint az egész birodalom.

Egy éjszaka, mikor csatára mentek a kalifa seregei, akkor a kicsiny birodalom is felkészült a védekezésre. Most nem engedünk át határainkon – mondogatták a katonák –, megvédjük, ami a miénk. A kalifa nem tartott a védelemtől, hadserege minden létező hadseregek legjobbika volt, bármit elseperlt volna, ami nyomába kerül. Csak a lendület és a gyorsaság fontos – adta ki a parancsot,

ám amint a hadsereg nekivágódott az országnak, a selymes éjszakai ing alatt megvillant egy arasznyi penge, s a kalifa szíve éppen erre a pengére tűzetett föl, mint valami nyársra a sütnivaló hús.

A kalifa szemei kiguvadtak, kerekre lettek akár a partmenti kövek, s ahogyan a nap elbukik a nyugati határon és leszűríti a korábban fényesen csillogó köveket, úgy bukott ki a szemekből is az élet, elgurult a kicsi birodalom határától, kigurult a hatalmas birodalomból is, s végül valahol a világok peremén az Úr tenyerébe pottyant. – Hopp – záródott be a tenyér, s a valahai birodalom gazdája pont olyan lett, mint bármely másik darabkája a túlvilági levegőnek.

– Szóval ez volt – szólalt meg a velencei, mikor látta az öreg már nem akarja folytatni a történetet –, szóval ettől égtek le a raktárházak...

– Hát, végül is – folytatta Joachim, kicsit fáradva a meséléstől – ettől. Amikor híre szökött, hogy a kalifának vége van, mindenki rettenetesen megrémült, hogy vége az álmoknak, meg a szerelemnek, amit a kalifa birodalmával példáztak, meg vége a meséknek, és egyáltalán mindennek vége, amiben eddig éltek. Úgy nézett már ki, hogy az lesz nekik is a halál, hogy a kalifa lelke belerántja az övékét is a pusztulásba. Megijedt nagyon mindenki: Hu-hu-hu-hu – mondogatták, meg amindenit, ajajajajaj, meg más efféléket, annyira féltek. Végül rájöttek, egyetlen megoldás van, ha valamennyit megszereznek a kalifa hatalmából, mert akkor az a kis darabka mégiscsak életet jelenthet neki. Rádadásul erre a dologra – mármint hogy lopni kell – éppen egyszerre jöttek rá. Akkor aztán minden kincses helyen hatalmas tömeg gyülelelt föl. Mindenki vitt, amit ért, cipelték át a városon, s aztán akiknek nem jutott semmi, keserűségükben fölgyjútták a megürült raktárakat, mert már nekik úgyis mindegy.

Három napig tartott a fosztogatás, utcára menni életveszély volt. Mi is bezárkóztunk, s mindenki csak azzal foglalkozott, hogy legalább az életét megmentse. Aztán a harmadik napon katonák lepték el a várost, s kihirdették, hogy újra teljes a kalifa hatalma, abból rabolni nem lehet, mert minden az övé, az élők és a holtak. Az új kalifa neve kissé más volt, mint az előzőé, ő volt a régi kalifa testvére – azt mondják –, sokak szerint a gyilkos asszony szeretője... Ki tudhatná ezt... A tolvajok hazatértek, s megnyugodva mindenben, gyerekeiknek újra mesét mondtak az élt egyszer egy kalifáról, szerelmüket a kalifa kincseskamrájához hasonlították, s mikor álomba zuhantak, hagyták, hogy kincseket szomjazó gondolataikat a kalifa aranyai töltsék meg.

A romok és lomok között ment befelé a városba a két férfi, még hallani lehetett, amint a hajón Máriaó a kiszállást és a védelmet szervezi.

– Mért késtél? – az öreg férfi nézte fiatal társát a kereskedésben, bámult bele a világoskék szemekbe, hogy kiolvasson onnét valami válaszfélét, mert a velencei különben hallgatott, az arca zavart volt, remegett néhány idegszál az orr és a száj között, de a szemben minden pontosan meg volt írva, minden, amire Joachim választ kereshetett. Mert volt odafestve alulra egy piránói lány és volt odafestve egy piránói palota és a palotában egy tengerre néző szoba, s az ablakok mellett egy puha takarókkal fedett ágy. S valami olyasféle mondat is volt odaírva, amit a hajósok mondanak, mikor megválasztják az úthoz kellő karavellát: Csak ő vihet engem a túlra át.

– Meddig maradsz? – kérdezte percnyi hallgatás után Joachim.

– Be kell hoznom a késést – válaszolta maga elé bámulva a velencei.

* * *

Két napot pihenhettek a velencei tengerészei Alexandria kikötőjében. A harmadik nap hajnalán Máriaó, amint máskor, megint felrugdosta őket, belerugdalta testüket a munkába, s a hajó, mielőtt még a nap teljes erővel átfényezte volna a vizet, már kint úszott a tengeren, s tíz nap múlva a Hellészpontosz szorosába ért.

A karavella a tizedik nap estéjén siklott át a legszűkebb folyosón éppen ott, ahol valaha azoka hírneves görög városok álltak: Szésztosz és Abidosz.

Egy szerelmes történet – gondolta a velencei, amint a romokat nézte a hajófedélzetről, iskolában vagy otthon mesélték, emlékszik. Pogányese, csak így nevezte nagyanja, a gazember görögök gondolták ki, akiknek nem volt másra gondjuk, csak hogy minden tisztességet kiirtsanak az emberek szívéből. Nemcsak hogy egy regiment istenben hittek, holott egy is néha sok belőle, hanem mindenféle fondorlatos meséket eszeltek ki, meg házasságtöréseket és gyilkosságokat, az egész istencsapat olyan volt náluk, mint valami kalózbanda – mondogatta dühödten –, se istent, se embert nem ismertek.

– Hogyhogy se istent? – kérdezett vissza nevetve az idős férfi.

– Mindegy, akkor is gazember volt mint egytől egyig.

Az öreg nevetett, harminc éve hallgatja az asszonyt, amint átkokat okád a görögökre, a világ fertelmes megrontóira, s közben veti a keresztet, meg beleüvölt a férfi arcába: Nehogy azt hidd, hogy te valami görög isten vagy, nehogy azt hidd, fenyegetőzött... A férfi már nem volt olyan erőben, hogy görög isten lehessen, meg mikor volt, akkor se akart az lenni. Magához húzta Marcót, kicsit megcirógatta az arcát. A fiú alig múlt tíz éves, ragadt az öreg férfihoz, a dörzsös öreg kézhez, s fülelt, mint mindig, amikor mese volt, hogy az összes szót magába fésztékezte Szésztosz és Abidosz történetéből.

Amikor Hérió anyja therben volt – beszélt a nagypapa, beszélt a régi kép a velencei gondoltaiban –, egy gonosz betegség támadta meg a terhességbe fáradt asszonyt, s már-már úgy látszott, meg sem szülheti a gyermeket. S akkor ültek ott ketten a férfi és az asszony és rettenetesen sírtak, hogy elveszítik a kicsiny babájukat, vagy betegen fog a világra jönni, kárára minden következő évüknek. A férfi tekintetét az égnek szegezte és fogadkozott, vesszen el minden képességét az élethez, minden tehetségét az örömhöz, vesszen el kincset, házat és ékszert, vesszen el mindent, csak a gyermek legyen egészséges. Az asszony is fogadkozott, tiszta életű lesz és evilágunk minden csábításának ellentmond, csak megszülhessen kicsinyke babáját. De az ég nem küldött vissza megbocsátó jelet, hogy kéréseknek eleget teszek, inkább megdörögött, mint eső előtt. Akkor az asszony azt mondta, legyen belőle pap és ne lehessenek ekként öregségemre unokáim, s ő se kaphassa meg a szerelem boldogságát. Az ég, persze, a görög és rögvést megenyhült, az istenek örültek a felajánlott csemegének, s néhány hónap múlva az asszony egészséges gyermeknek adott életet. A kislányt, mert oly sokat kellett kiállnia benti élete során, s mégis épen jött a világra, hősiességéről Hérióknak nevezték.

Boldogan éltek ezután, ahogy a görögök tudtak boldogan élni, mikor aztán eljött az idő, hogy Aphrodité templomába papnóket kerestek. Azon a szomorú napon az elmondta Hérióknak a fogadalmát, s keserves sírások közepette a templomomba vezette a lányt.

Különösek voltak a görög templomok – mondta az öreg, mondta a velenceiben a régi kép. – Rengeteg oszlop volt bennük összevissza, s az ablakok és nyílások is olyan különösen voltak kialakítva, azt mondják azért, hogy Érosz nyilai ne tudhassanak eltalálni egyetlen papnót se. A szerelem bajkeverője hiába vadászgatott arrafelé, hát a nyilak mindig nekiütődtek egy nagydarab kőoszlopnak, s céljukat veszítve hullottak a földre.

De amikor Aphrodité nagy évi ünnepe volt, a papnók sem rejtezhettek oszlopaik mögé, s Érosznak sem kellett kintről lövöldöznie, nyugodtan besurranhatott az ünneplő sokaság között. Ez alkalommal is így történt. Hérió, amikor ment végig a templomtermen, olyan gyönyörű volt, hogy talán az istennő arcát is elhomályosította volna, ha nem lett volna láthatatlan.

Leandrosz, az abidoszi ifjú is ott állt a tömegben és elkáprázva leste a lányt, aztán egy oszlop takarásában magához húzta:

– Gyönyörű vagy Héró, szebb, mint az istenek, szebb, mint a tenger csillogása. Szeretlek. Ha enyém leszel, mindenem neked adom, a szemem, a szájam, a karom, a lábam, a vesém, a májam, és tiéd lehet a szívem is – mondta a velenceiben a nagypapa meséjét megsarkantyúzva a képzelet.

– Leandrosz, oly forrók a szavaid, hogy a kősziklák vízzé válnának tőle, Leandrosz, a te szavaid bűnre visznek engem. Holott én nem lehetek a tiéd sohasem.

– Ha színleg nem, hát titokban légy a hitvesem, mert nem élhetek nélküled, mert mindörökké a tiéd vagyok.

– Csak éjszaka láthatnál, szerelmem, csak az éj leple alatt jöhetnél hozzám, de hogyan is juthat valaki egy éj során Abidoszból Szésztoszba...

– A tengert átszelem érted – válaszolta Leandrosz. – Mikor leesik az este, s mindent befed a sötét, te menj a templom tornyába és gyűjts fáklyát. Én ezt a fáklyát fogom követni, s elérlek majd minden este.

Úgy lett, ahogyan Leandrosz mondta. Mindennap, amikor beállt a sötét, lement a partra, s várta, hogy kigyulladjon a fáklyafény, s amikor a tenger felett a világ átcsillogott, ő levetette ruháit, a fejére kötötte, s átúszta a tengervízet.

Ekként volt ez a nyár minden napján és a koraőszt napjain is. Amikor a hideg évvége jött, a szél erősen mardosott bele a tengerbe és a víz is áthidegült, Héró nem tudott lemondani a szerelemről. Ezen az első hideg-szeles napon is fényt gyűjtött a toronyban, az ifjú pedig belevetette magát a halhideg vízbe, s úszott át, ahogyan máskor is. Nézte a fényt, a láng jobbra-balra rángatózott, gyerünk, gyerünk – mondta magának, s nekierősített, most megint fölnezzet, s a fényt immár nem látta, a huzat kicsavarta a fáklyából a lángot, vaksötétbe hullott a túlpárt. A víz egyre vadabban rázta fedelét, a hullámok embernagyra nőttek. Leandrosz erővel lökte magát előre, de a víz és a szél örökösen ellene dolgozott. A szoros maradék harmadát már élettelenül tette meg. A diadalittas hullámok másnap reggel vetették ki testét a partra, éppen a templom alatt, ahol a lány még mindig az ablakban állt. Nézte a vizet, látta a sötét csomagot, amit kivetett, látta a kezeket és a lábakat, s valamit az arcából is látni vélte, s akkor mondta, most odarohan, mert az ott az ő Leandrosza, hogy neki mellette kell lennie, de most nem használta a lépcsőket, nagyobb volt annál a sietség, az ablakon vetette ki magát, s halálra zúzva érte el a földet.

A velencei mindezt elmesélte magában, végig a legapróbb részletekig. Éppen látta a sziklát is, ami alatt a két szerelmes egymásra talált. A sziklákon szétmorzsolts testek vére és bőre egymásra ragadt, nem lehetett kiolvasni, melyik volt Héró és melyik Leandrosz. A görög istenek szolgálói itt vakarták őket össze, hogy gazdáik birodalmába szállítsák testüket.

* * *

Míg a velencei gondolataiban a legendák szerelmesei hullottak darabokra, a tenger fenekére és oldalára valódi testek voltak odakelve, csontok és hűsítő halaktól megcibált testek. A víz olyan volt, mint egy hatalmas temető, amibe élve hullanak bele a népek, hogy a mélyre csurogva a tengeri szörnyek asztalára pottyanjanak. Tengerészek és kereskedők, zarándokok és utazók, messzi földekről érkezők, s a közeli városok lakói hevernek beszóva a víztől, mint a disznósónkák.

Végigjárni egy utat, főként oly hatalmasat, ami tengereket köt össze, szinte lehetetlenség volt egyvégtéből. Mert elindult egy tengerész Velencéből, és mielőtt becsorgott volna a Helléspontosz szorosába egy hatalmas vihar a vízmélyre fordította a gályát, áruval, tengerésszel, szolgálakkal együtt. Aztán jött a következő, az átsiklott a szoroson, de alighogy a sziklák közé ért, egy rejtett öbölből kalózok kerültek elé váratlanul, puskák sem voltak töltve, robbanóbombák sehol, csak az áru és a védtelen emberek. A kereskedő szeme látásra rabolták el minden vagyonát, aztán meg a szeme látását is, az életével együtt, ami amúgy sem ért volna egy fabatkát sem vagyon nélkül. Jött végül a harmadik, na annak sikerült megúsznia a vihart, meg a kalózokat is, rendben elért Sztabulig és tovább egészen a tatár kán birodalmáig. Bahcsiszarájban, a tatár fővárosban hatszoros haszonnal adott túl az árun, vásárolt prémekeket, meg fűszereket, amiket hazatérve megint csak hatszoros áron adott el, s ekként tizenkétszeres hasznot hozott neki az út.

Messziről nézve persze ez az út nem látszott így darabjaiban, hanem éppenséggel egy folyamatos csik volt, mint a térképen megrajzolt hajóutak. Amikor az egek gazdája kikukkantott palotája ablakán, csak azt látta, hát ott meg mindig a velencei. Hogy ez esetleg nem ugyanaz a velencei volt, mint korábban, az neki egyáltalán nem tűnt föl, mert onnét nem látszott, hogy ennek nagy horgas orra van, annak meg pont kicsi volt, meg van szakála és bibircsók is akad a szája mellett, vagy a ruhája teljesen más, mint a korábinak, és a magassága is, meg a feje hossza, a szeme színe... Neki mindaz, ami közéről nézve különbözőségnek tűnt, az teljesen egyforma volt. Lehet, hogy éppen emiatt volt annyira megelégedve a dolgokkal, mert bármikor ellenőrizte birodalmát, mindig minden rendben működött, ami megszakadt unos-untalan folytatásra talált. Néha, amikor messzi körutazást tett, hogy megsemmisítse a távoli csillagvilágok életét, bizony a föld is olyanná vált számára, mint a velencei hajós, nem vette észre, ha valaki kicserélte, mert éppen ott megvolt minden része, forgott, meg népesült, ahogyan kellett.

– De sokan meghaltak miattad, velencei – fécsegte Alexandria kikötőjében a szerzetes, kis rézserpenyőt lebegtetett a kezében, pénzt akart, hogy fizessenek neki és nyerjenek üdvözülést.

– Mindenki a maga életétől pusztul, nyomorult! – vágott vissza a velencei, s egy tompa fényű pénzdarabot pottyantott a serpenyőbe.

– Elbűjsz, mikor jön és másokat kaszabol le, akiket megtalál – krepegett a koldus, szemével hol a kereskedőt nézte, hol az alamizsnát.

– Nem én vagyok a sorsom kormányosa – mondta elmenőben a férfi –, csak egy hajót irányítok a vizeken.

A kolduló szerzetes tovább morgott, hogy a gazdagok mind fertőzöttek a gazdagságtól, s hatalmas házakat építenek, hogy elbujdokoljanak a végzet elől, és másokat fizetnek meg, hogy legyenek ők a csalik, ha jön a pusztító, akkor ők kerüljenek a halál karmaiba, de nem úszhatják meg, senki nem úszhatja meg, mert olyan az egész, mint átszelni a tengert: egy darabig bírja mindenki erővel, sokan, órákig és napokig, de végül mindahány belepusztul a vízbe, s akkor mit számít az, hogy mennyivel bírta tovább. Megúszni a tengert nem lehet.

Állt az elrongyosodott ember a kikötőben, s nem bírta abbahagyni a méregtől ázott szavakat, hogy a gazdagnak nemhogy a mennyek kapuján nem lehet bejutnia, mert teve – röhögött és elkurjantotta magát:

– Velencei teve, nem jutsz be a mennyek kapuján, de még a poklok kapuján se, mert teve vagy – röhögött megint –, a lelked a levögőbe fog peregni, ahol nincsen semmi, nem leszel se angyal, se poklok tölteleke, nem leszek csak semmi.

A velencei már messze járt, mikor a koldus elcsöndesedett. Nézegette a pénzt, látta, mennyire kevés, de egy kis kancsönyira mégis elégnek látszott. Kullogott át a kikötő túlfelére, ahol az ivó volt, nem beszélt már, csak hangosan zurbolta szájában a nyálat, olyan hangja volt, mintha mocskokat sorolt volna: piccsa, fos, piccsa, fos – ilyenfélét, s két mocskolás között előbbre nyomta valamelyik lábát, ez volt nála a menés. Tán egy újabb hajó is kikötött, mire elérte a hasadékszerű ajtót.

A hajó siklott át a tengereket összekötő szoroson. Márió folyamatos védelmet szervezett, ha valahol kalózok tűnnének föl, ne érhesse őket váratlanul, hiszen a bujtató öblök egymást követték, s minden hajós tudta, itt átverekednie magát, valódi hőscselekedet. Puskások álltak lesben és a gyújtóbombák is kéznél, kémelelték a partszegélyt, de csak állatok látszottak a naptól áthévítt köormokon. Semmi nem beszélt veszélyről, bár tudták, a biztonság pillanata rejti a legkegyetlenebb pusztulást, mert ha pusztulás van,

– De kincsvárosba megyek, apám, Bizáncba.

– Bizáncba – ámult az apa –, jaj, fiam, mivé leszel ott! – szomorodott el az apa, mert látta a fiát, amint valami ékes nyaklánc formájában keveredik vissza szülőházájába.

Mert bizony úgy gondolták, főként az egyszerű népek, hogy Bizánc olyan, mint valami kincsgyár: egyik oldalán bemennek a szegénylegények szerencsét próbálni, a másik oldalon aranyláncként jönnek ki. Sokszor mondták, mikor valaki király koronáját meglátták, hogy na, nézd, ott van a Kis Laci, meg máskor, hogy az ott a Pusztai Jóska.

Ötven éve még Bizánc volt a kincsváros, mert minden időkből valahol a világon van egy kincsváros, de ha valaki azt magának akarja megszerezni, a kincsvárosból hamarosan semmi nem lesz, vagy csak a semmi lesz, ahogyan ez megtörtént Xanaduval, megtörtént Bizánccal és megtörténik majd Velencével is. Nevezhetik akár királynőnek, a világok ékkövének, kezel elmetnek, aranyalmának vagy dzsigedilennek, a szív gyönyörűségének, mikor a foglalók lába a belső járatokra toppant: kincs, mintha nem is lett volna. Sem a pincékben, sem a templomok tornyában nem lelni még egy vaspetétkot sem, nemhogy hatalmas gyöngyöket, mázsányi aranyakat.

A törökök 1453-ban rontottak neki a kincseknek, bár sok időt somfordáltak már a falak körül, s minden Császár ömlesztette a pénzt a szultánnak, hogy ne támadjon, holott minden pénzzel még inkább a támadást szolgálta, hiszen a szultán újabb és újabb regimenteket szervezett a bizánci kincsekből.

1451-ben második Mohamed került a török trónra, aki nevét a prófétáról kapta, és minden keresztény tudta róla, hogy sohasem kerülhet be a mennyek birodalmába, mert oda egy Mohamedet nem enged be a világot kormányzó atya. Persze minderről Mohamed tudomást sem akart venni: mit nekem keresztények, mint nekem keresztény isten, ha ott hely nincsen, lesz nekem a saját istenemnél, Allahnál, akinek még a neve is olyan hívogató, volt is róla kicsi mondóka, Allahnál, ellaknál. Szóval Mohamed nem pályázott a keresztény üdvözlésre, annál inkább XII. Konstantin városára. Szíve szerint uralkodása másnapján lerohanta volna, ha nem lett volna oly sok ellensége a szultáni udvarban, ha nem lázongtak volna ellene birodalmán belül és kívül a népek. Elsőként hát hatalomszilárdításba fogott, ami a törököknél nem jelentett mást, mint az ellenfeleket átvitették szabjaik élén a túlvilágra. Alig kellett egy év, s már oly biztonsággal állt a trón, mint egy hatalmas kőmeredély.

– Na – mondta magában Mohamed –, most aztán jöhet a kincstár.

Hatalmas seregét visszahívta Ázsiából, odacsődítette a város köré, szárazon és vizen, mindenütt török hátán török. De egyre csak dagadt a had, végül saját bugyrából szinte kirepedt, s elkezdett a város felé közeledni, szárazon és vizen is. A városban szétfutott a rémes hír: támad a török, s támadott valóságosan, hiábavaló bármiféle keresztényi hősiesség, megállítani nem lehetett őket, mert a sokaság elrekesztett minden visszautat, csak jöttek, a halottak halma növekedett a városfalak alatt, s napok múltán már azokon lépdeltek föl a támadók, olyan volt, mintha lépcsőket emeltek volna a jobb bejutás érdekében. Néhányan még hoztak ostromlétrákat, végül azonban csak úgy pusztán fegyveres voltukban pattantak a bástyafokokra, s a terveknek megfelelően május végére elfoglalták a várost.

Három napig fosztogattak a városba tóduló török katonák. Mindent vittek: aranyat, kincset, élelmiszert, embert. Hatvanezret vágta le a városiakok közül, s hatvanezret vetettek fogságba. A kincsesváros ezalatt a három nap alatt romjaiba pusztult. Nem maradt ép ház, sértetlen épület, romok és halottak mindenfelé. Mohamed a harmadik napon állította le a fosztogatást, s a maradék népségnek megkegyelmezett, az utcákról eltakarította a törmelékeket, törökre építette a templomokat. Most, negyven évvel az ostrom után, a város olyan volt, mintha örökösen a törökök lakták volna, messzire villogtak a tornyok félholdjai, s a kikötő, a piac, az utcák forgataga, akárha színes festékekkel locsolták volna össze az egész várost. S ha most érkezett valaki, hogy szerencsét próbáljon, s ekként lépett be a város száján, a hátsó fertályon nem kincses ifjúként jutott ki, hanem turbános, véresszemű janicsárként, akit a török szultán hajtott neki keresztény világunknak.

A hajnali nap hátulról kapta el a tetőket, épületeket vázlatolt a kikötő vizére. A part már töltve volt emberrel, súlyok alatt görnyedezve rakodtak ki és be. A velencei kémlerte a kikötőt. Már megint megállni itt, de minek – gondolta magában –, idő és pénzvesztés. Szíve szerint elkerülte volna a találkozást Engedinemmel, a törökkel, aki nemcsak pénzt csapol az érkezőktől, hanem a fizetés pillanatában átkokat olvas a fejükre. De a találkozás elkerülhetetlen volt. Csak úgy juthat a tatár kán birodalmába, ha Engedinem papírt ad neki, csak azzal hajózhat át a márványos vízről a fekete tengerre. A pénz, amit lefizet, persze bőségesen megtérül a tatároknál, csak az átkok sorsa kiismerhetetlen, hogy hová jutnak, s hová jut és mivé lesz, aki magában hordozza őket.

A parton szolga várakozott a velenceire. Együtt indultak a kikötői forgatagból bele az utcák szorosába, keresztül az árusok zsvajján, át az asztalok felkupaolt áruk szorosán. Lassan verekedték előre magukat. Egy óra is eltelt, mire a Szulemanie dzsámi alatti palotához értek. A szolga termeken irányította keresztül az érkezőt. Magabiztosan nyitott ajtót és zárt, a labirintus rendje bele volt vésvé a szemébe. Nyolc ajtó, tíz kanyar, hét folyosó – a velencei már számolni sem bírta az utat, mikor az utolsó teremhez értek, ahol Engedinem alakja rajzolódtott elé a lassú fényben. Meghajlás – ahogyan kell, a velencei kevéssé, a török mélyen. Pámákra heveredtek, szolgák értek oda éppen, hogy frissítőt kínáljanak.

– Megint a kánhoz? – kérdezte egykedvűen Engedinem.

– Selymet, brokátot viszek neki – válaszolta a velencei.

A török nem szólt, a csészéből kortyolt, hallgatott, ezt az utat ő tartotta a kezében, nélküle nemcsak hogy Bahcsiszerájba nem juthat kereskedő, de még a tenger feléig sem, még a Boszporuszon se hajózhat át. A szünetet követően törökül kiáltott ki az ajtón túlra. Hamarosan egy szolga tekerespapírt hozott, és írószerszámot. Engedinem mindig előre elkészítette az áthaladási engedélyeket, s a kiadás pillanatában csak pecsétet kellett rátennie, a szarut ráfolyatta a lapra, aranykoronggal lyukat nyomott a közepébe.

– Száz arany – mondta végül, lassú mozdulatokkal hajtogatva a tekercest.

– Legutóbb ötven volt – szólt a velencei.

– Most száz – mondta a török és várta, hogy a velencei leszámolja a pénzt.

A kereskedő zacskókat szedegetett elő, és a párna elé számolta a fémkarikákat, egészen százig, a török összeseperte és átnyújtotta az engedélyt.

– Hogy van házad aranyalmája? – szólalt meg aztán és gúnyosan nevezett, mint aki valamit tud abból a nyomorúságból, amit a velencei élt. – Kezil Elmet – mondta újra és megnyomta a Kezil, mintha csupán csak arany lenne az asszony, egy hatalmas aranygömb, ami befészkelte magát a gyomorba és ott növekedik, akár egy daganat, addig nő, amíg szét nem feszíti a hasfalat, s akkor a férfi felhasad ágyéktól torokig. Úgy beszélt, mintha tudna mindent arról a hideg rögről, ami csontra fagyasztja a belső szerveket, amitől kihidegszik a láb és fázni kezd a kéz. Mint aki tudná, hogy ebben a fagyban van a velencei élete, s minden levegővétele már ehhez a van igazítva, s hogy hiába remeg tőle, mikor melegeit érezne, elrohan onnét, mert rettenet, hogy tőcsára olvad, mert már jég volt, s csak amiatt maradt állva, mert a keményvíz állva tartja, s ha mindez kiolvadna belőle, úgy rogya össze, mint egy földrehajított szőnyeg. A velencei ment ki a papírral a kezében, s a török csak mondta, hogy kezel elmet, és nagyobb lesz, ha hazatérsz a kincsek dombja. A férfi zavartan, az aranyat és a jeget húzva a testében fordult ki az épületből. Érezte, a jégdarab alatt ott lötyög már

valamennyi víz, s hogy a török tudja, ő már nem élhet másként, mert leolvad saját magáról, hogy hiába melengetik meg a bőrét, hiába folytatnak langyos nyálat a szájára, ő mezítelen testére jeges téglákat pakol, mintha láza volna, mintha betegség akarná porrá égetni.

Másnap reggel vitorlát bontott a velencei karavella. Kihajtott a kikötőből, hogy a Boszporuszon át a fekete vízű tengerre jusson és néhány nap múlva elérje a Krímet, ahol minden árut tisztos summáért a tatár kán udvarába szállítanak.

A krími tatárkikötőben a görög kereskedők és a baltával formázott prémvadászok forгатaga helyett zavarodott tömeg kószált, ki karjaival a földet csapkodva jajveszékelt és zokogott, ki részegen óbégált, nehezen formálva a szavakat, hogy nincs jobb kán, mint a legjobb kán. A velencei hajó legénysége semmit sem értett a szokatlan látványból, gyanakodva szemlélték a fura bolygást.

– Mi van itt, mi ez a riadalom-vigalom? – kérdezték a kikötői népet az érkezők, ám válaszolni senki nem merészt, tovább óbégáltak, meg jajveszékelték, csinálták, amit annak előtte. Miként az angyalok, akiket az úr ráállított valami feladatra, s azt végezték rendületlenül, egészen életük végéig, ha lett volna az életüknek vége. Aztán egy vénséges ember, akin látszott, nem félt, elmesélte, mi történt.

– A kán – mondta – most üli apja gyászszertartását.

– Nagy bánat ez, nagy ám – mondogatták a tengerészek.

– Meg – folytatta az öreg – most üli a lakodalmát is.

– Ejha! – csettintettek a tengerészek. – És ki léssen a boldog ara.

– Hát ez az – folytatta az öreg –, a boldog ara nem más, mint a kán anyja, akit már korábban teherbe ejtett, s ezt megtudta az apja, s el akarta vérfertőző fiát pusztítani, de a fiú megölte még jó időben az apát, s most hogy ne legyen híre mindennek, nem engedélyezi, hogy erről bárki is beszéljen.

– Áhááá, akár egy régi görög mesében, ahááá – estek volna ámulatba a tengerészek, de alighogy elmondta az öreg a történetet, máris fogdmegek keveredtek elő a házak közül, a vénembert elcipelték, megszállták a velencei hajóját, lefoglalták az árut, a velenceit meg lerángatták a hajóról. A férfi persze kiabált, hogy hagyják, mert ő becsületes kereskedő, örökösen híve a kánnak, de a marconák nem álltak el szándékuktól, a velenceit bezsuppolták egy szekérbe, s a palotába szállították. A terem, ahová bezárták, szinte sötét volt, szeme lassan kezdte felfogni az alakokat. A földön kupacok hevertek, szaladt egyikhez és másikhoz, aztán egyre vadabban összevissza, mikor látta mindegyiknek el van metszve a torka, és kivágva a nyelve, s hogy élet már semelyikben sincsen. Főként kereskedők voltak, meg néhányan a helyiek közül, harcosok és vadászok. Rettenetesen elkezdett remegni, mert valamiképpen ez úgy nézett ki, mintha most bevégeződne az élete, hogy kifolytják ereiből az eljegesedett vért. Rettent félelem sodródott a fejében, mert ezt a hidegvért sem akarta kiadni magából. Minden porcikája remegett, s hullámokban rázkódás szaladt keresztül rajta. Öklődött, keserű epe buggyant a szájba. A fázást most nem érezte, csak a rettenetes félelmet, hogy kés metszi el a nyelvét, s aztán érzi a hideg, nyálkás acél érintését a nyakán. Mikor éppen pengébe szaladt a képzelete, felpattant az ajtó:

– Gyere velencei, vár téged a mi urunk!

Azt hitte, nem fognak mozdulni a lábai, hogy ott rögvest, még a végzés előtt végződik benne minden, de a láb mozogni kezdett. A haláltól rettegő a kántól rettegett és kíváncsorgott a teremből, a csizmák talpa megmaradt a vérkövön és cuppanva szakadt el onnét. Ment, követte a szolgát a folyosókon, a márványok között, világnyi hosszú volt az út, holott csak egy palotában jártak. A kán elé érve földre vetette magát:

– Legyek bár a szolgád örökéltig, legyek a rabod minden időnkig, csak az életemet mentsd meg – kiáltott eszement hangon, mint aki semmit nem tud arról, amit menteni akar.

A kán odalépett hozzá, s megemelte az arcát, belebámult a szemébe, a nedvességtől homályos szemtükörbe, ahol a rettenetben lehet most gyönyörködni:

– Te nem fogsz meghalni – mondta nyugodtan. – A kereskedőknek pusztulniuk kellett, mert azt mondták, megöltem apámat és nászra vittem anyámat, de te nem beszéltél, csak hallgattál. Én, a hős emlékü Kubla kán unokája, a krími tatárság császára, megöltem apámat, mielőtt ő ölt volna meg engemet. És a szívem sajog azidő óta, mert jó fiú voltam, szerető gyermeke apámnak. Nem hagyhattam, hogy anyám ekként özvegy maradjon, hisz még virágában van teste és lelke. Visszautasítottam a gyönyörű királylányok ajánlatát és minden fiatal test hívását, és feleségül vettem az anyámat. De nem hagyhatom, hogy ezért szó érje őt, hogy ezért beszédben bűnnel vádolják, s megtiltottam a beszédet felőle. Aki parancsomat megszegi, halállal hal miatta, s a te kereskedőtársaid beszéltek. Mindenütt meghallja az én fülem, ha megsértik akaratomat. De te nem beszéltél. Eredj vissza a hajódra, az árut hozasd elébem, mint máskor, s hirdesd mindenfelé, a kán nem ellensége az itáliai kereskedőknek.

A férfiről kövek gurultak arrébb, akárha nem is lett volna teste, úgy haladt a kikötő felé, észre sem vette a kilométereket, mint valami tollpihe hullott a fedélzetre. Máriónak azonnal parancsot adott a rakodásra, ő pedig a kabinetbe zárkózott, hogy ott várja be, amíg visszatér: a súly a testbe.

* * *

Mint korábban mindig, a velencei most is busás haszonnal adott túl a posztókon és fűszereken, s a befolyt jövedelemből gyapjút és bőrt vásárolt, amit az északi pásztorok cipeltek le a fenti pusztákról, pont arra az időre, amikor a velenceinek vásárolnia kellett. Érteni sem lehetett, hogy a fertelmes távolságokra hogyan juthatott el a hír, hogy most vásárolunk bőrt, hogyan értesítették egymást a pásztorok és vadászok azon a fenénagy pusztán, ahol a huhogás, a füttyülés, meg mindenféle állathangok voltak a kapcsolattartás módozatai. Ilyenkor – gondolták az utazók – az egész pusztát hangba borul, kilombosodik a levegő, akár a tavaszi fák, s a pusztát légtérét megtöltő huhogás egymáshoz ragacsozza a vadászokat, valami nyúlösszerű ragasztóval, ami rugóként húzza őket a hangforrás felé, és tovább annak a hangforrás hangforrásának irányában, és tovább egészen a krími partokig, ahol leszámolták a rakodó part kövére a bőrt, vartyogtak hozzá saját nyelvükön, a kereskedő segédei megpaskolták a vállukat, azok megint mondtak ilyet:

– Koveszti marok – és számoltak tovább.

– Kovász bizony, az lesz neked kenyérre, nekem meg aranyból lesz egy nagy marékkal érte – röhögtek a velenceiek.

Amikor megtelt a hajó, vitorlát bontottak gyorsan, nehogy a vadászberekek egymáshoz kovászolódjanak, s kifundálják, hogy ők többet is kaphattak volna a bőrkért, mert nemcsak a velencei hajósok dobják kockára az életüket, hanem ők is, akik az állatokkal kelnek birokra, meg a nyomorúságos éghajlattal, a hideggel, a hófergetegekkel. De a karavella ripsz-ropsz kiperdült a kikötőből, elhagyva a tatárok veszélyét és a vadászok mérgét.

A bamba arcú pusztai népség lezöttent a rakodópart kövére, a nyári melegtől átforrósodott kő, melengette a farukat. Markolászták a pénzeket, csillogtatták a napfényben. Hát ez kicsiben – mondta az egyik – olyan, mint nap. Olyan bizony – helyeselt a másik. Aztán hallgattak tovább, villóztatták a pénzt a fényben, s bámulták, amint elúszik a velencei hajója, egyre apróbb pont volt a láthatáron, majd semmi. Semmi lett a velencei – gondolták magukban, a pénz meg itt maradt valaminek. Otthon majd tapsikolni fog örömeiben az asszony, megoldja derékövét, meg az enyémet is. Gondolták ott a kövön ülve, s a nagy fazék fejekben szerelmet forralt a kispap.

A hajóról nézve lassan ponttá zsugorodott a kikötő, meg a pusztai népek, aztán teljesen elkenődtek a szem elől, semmivé lettek, s az a kis pénz, ami a markukba ragadt, szinte nem is hiányzott.

Sietett a karavella, hisz már majd beleérték az augusztusba, s pihenőkkel nyolcvan nap is volt az út, szeptembere végére pedig haza kellett érnie. A téli tengert kockázatos járni. Nincs az a kalóz, nincs az a török gazember hajóhad, ami nagyobb veszélyt jelentene a kereskedőkre, mint a téli hónapok. Ki merészelne ekkora kockázattal hajóra szállni. Siklott a fekete vizen a hajótest, közé a Boszporusz szorosának, ahol két vár őrizte az átjárást: fölül Rumili Hisszár, alul Anatoli Hisszár, mintha egy fenevad fogazata közé futna az eltévedt állat. Ágyúk lógtak ki a bástyafokokról, amit a Hispániából elűzött zsidó mesteremberek felügyeletével öntöttek Sztambul iparosai. Odvas, rothadó fogaknak látszottak, amiből bármikor eleredhet a vér, amiből tömitést lök kifelé a fesztítő folyadék és rázúdítja a szájeremen vergelődő utazókra, mert nekiverte a hajó a hullámokat az érzékeny partbőrnek, és fájni kezdett tőle a száj és a fogazat.

– Szóval fájást okozol, nyomorult – kiáltották a bástyafokok őrei – szóval felpaprikázol engemet, na most meglátod miféle jutalom fog tégedet örök utadra lendíteni.

És rögvést hallani ilyenkor a robajt, a dördülést a két Hisszár, mintha visszhangoznának, de mégsem, hanem innen is, onnan is záporoznak a lövedékek.

Egyetlen fájdalomcsillapítás érvényes az ágyúkkal fogazott Boszporuszon, az Engedinem-féle tekerics, ami szabadjárást nyújtott minden utazónak, mert a fizetség el volt már jó előre rendezve.

Keveseknek volt mersze ezt a feketevízi járást megtenni. A törökváros úgy védte a kereskedést itt, mint egy éhezésre veszett állat a koncot. Mert az is volt a Fekete-tenger vidéke. Ez volt a város éhének csillapítója, hús és gabona innét jött, s méltatlan kezek ezekhez az utakhoz, még a térképen sem nyúlhattak, nemhogy a valóságban.

Engednem bosszúja tette lehetővé, hogy néhányan mégis átjussanak a záron, hogy néhányan megrakhassák hajójukat áruval, majd a zsebüket busás haszonnal, hogy láthassa ezeket, amint a kincs semmivé teszi a szívüket, amint olyanokká lesznek, mint az ő szívének kamrái: hidegekké és üresekké. Hogy a szívben legyen egy hatalmas palota csupa márványtermekkel, csupa aranyakkal felékítve, s legyen az olyan óriási, hogy a mélyben megbújó melegséghez, az egyetlen kicsinyke kályhához soha ne érhesen oda a palota őrje, s ha mégis odaér, addigra minden hidegüljön át, fagyjon halálra.

Ötven nap oda, nyolcvan nap vissza. Aki nem járta a tengereket, nem érthette, hogy ugyanaz a táv miképpen lehet nagyobb vissza, mint oda. Holott centiről centire megegyezett minden, mégis vagy harminc nap a különbség. Ha egy sztambuli odakiáltott volna egy velenceinek: Gyere ide velencei, akkor a velencei nem mondhatta azt, hogy gyere te, neked annyi ide, mint nekem oda. Bár tényleg annyi volt, mégsem volt annyi, hanem ami annyi volt oda, az vissza annyi volt, csak sokkal több. Néha a törökök gyanakodtak, hogy azért nem mondana egy velencei ilyet, mert nem akarja, hogy odadugják a képüket Velencébe, nemhogy Velencébe, de még Dalmáciába se. Pedig ez csak a törökök túlzott érzékenysége volt magyarázható. Mert igaz, hogy egyetlen velencei se kívánt egyetlen törököt sem Dalmáciában, pláne nem Velencében, de amikor azt mondták, inkább mi megyünk innét Velencéből, az azért volt, mert tényleg volt az ugyanannyi távolság között pont egy hónapnyi különbség. Egyes velenceiek persze azt állították, hogy más velenceiek, akik különben titkon Velence elveszejtői, odakiáltották a törököknek: Nektek annyi ide, mint nekünk oda, s hogy a törökök ezt el is hitték, s örültek, hogy emberszámba veszik őket a velenceiek, bár egyetlen török se vett soha emberszámba egy velenceit, se pártost, se pártutót. Szóval felkerelkedtek akkor a törökök a hívás szerint és elindultak. Indult az óra, s lejárt az idő, s mit ad isten, alig jutottak el Zeng városáig. A hajók tele voltak rakva kicsi kis csónakokkal, hogy majd tudjanak Velencében közlekedni, mert sokat hallottak a folyékony utcákról. Kikötöttek Zengben, lepakolták a csónakokat, s elkezdtek a part felé evezni. Sok színes török – nagyon szépen mutattak a kék tengervizen. A gyerekek bámészták őket, s kiabáltak: Anyám, Apám, kivirágzott a tenger.

A törökök meg túlérték a tengert, akartak továbbvezni, hát nekiütődtek a partszegélynek:

– No! – mondogatták, és rántottak az evezőkön, de a csónak megint nekiverődött a partnak. – No!

– Ali – kiabált a török kapitány –, emeljétek a magasabb vízre a csónakokat, s ott úszunk tovább.

A törökök kicipelték a vízből a csónakokat, föl egészen a partkörre, s ott lezöttyentették, s ahogy lehelyezték, a csónak rögvést eldől. Egyesbe állították, de nem akart semmi módon belesüppedni az utcába, megint eldől. Akkor a kapitány parancsára köteleket kötöttek a csónakokra, s húzni kezdték végig az utcákon, de a kövezet se itt, se ott nem fogadta be a hajókat. A zengiek meg annyira elképedtek, hogy nemhogy egy csatakiáltás, de még egy nyekkenés sem hagyta el a torkukat.

– Én tudtam – mondta az egyik török, nagyokat nyögve a kötél alatt –, hogy nincsenek folyékony utcák. Megint túljártak az eszükön azok a rohadék kalmárok.

Iszonyatos sistergéssel csúsztak a csónakok a kövön. A helyi népség bedugta a fülét, mert nem akarta, hogy beszakadjon a füldob. A törökök meg lesték ezeket a fura helyi embereket, akiknek a füléből nő ki a kezük, s immáron meggyőződtek, hogy a keresztény népség nemcsak hogy haszonleső, csalárd és gonosz fajzat, de bizonyos egyedei nem hasonlíthatók általában sem külsejüket tekintve a daliás muzulmán emberekhez.

Ekként a velencei férfi hajója a visszafelé hosszított utat járta, sok helyütt ellenséges partszakaszok mellett. A hajó mikor elhagyta a Hellészpontoszt, s kijutott a szorosból az Arkhipelágosz szigetei között járt. Ahogyan a hajózás könyvében írva volt, szigetről szigetre haladt, hol itt, hol ott megállva egy-egy éjszakára, hogy a hajót fölülthesse élelemmel, a tengerészeket pedig pálinkával. Kerkiránál csúsztott át az Adriára, hogy itt a partot követve, árut, s ennek következtében a matrózok életét védve haladjon hazafelé.

A tenger most nem volt kincsesház, aranytallérok katlana, mint tavasszal. A víz hullámot sem vert, mély, sötét ábrázattal bámult vissza a napra, akár a felfényezett ébenfabútor. Csillogott, de mindenki látta rajta: ez most fekete. Nem lehetett aranyos színűnek nevezni, pedig a nap most világítja át leginkább az évben, pedig most kéne a legtöbb csillogást mutatnia. Talán úgy lenne – gondolkodott a kereskedő, ha már teljesen eltakarja aranyakkal az asszony hatalmas kék kendőjét, akkor az egész pont ilyen ébenfekete lesz, mintha fényes szurkot csorgatnának a sárga pénzekre. Lehet, már most is csupa szurok a szekrény, ahol őrzik, csupa megkeményedett fekete szurok? – gondolta, s próbált képzeletében rávilágítani a kendő kupacára, hogy van-e még ott valami fényesség. Kószált kicsit a velencei házban, szobáról szobára járt, megszemlélte mindent, a gyerekek éppen aludtak, legtöbbször aludtak, amikor látta őket, most is, amikor nem volt a valóságban, hanem a képzeletben, mégsem bírta fölébresztetni őket. Elment az asszony mellett, megölelte, az hátravetette fejét, az arcbőr kicsit megérintette, lehet csak a kifújó levegő volt. Nem állt meg, ment tovább, nem akaszkodott az asszony ruhájába, nem próbálkozott kifogni őt saját fogságából, hadd raboskodjon – ennyit sem mondott, hanem továbbment, mint akinek fontos dolga akadt valahol a ház hátsó szegletében.

A hajó azon az úton haladt, amelyen a járványok érkeztek, éppen itt futott be a malária majd minden nyáron, talán most is ott bókászik előttük vagy mögöttük, ha nem éppen az ő hajójukra szökött föl valamelyik távoli kikötőben. A könnyűjárású karavella olyan nyugodtan szelte át az Adriát, mintha nem is vizen, de jégen csúszna, egy szellő nem döntötte az árbocot, sem alul a vizet nem rázta hullámosra. Jó sebességgel fogyasztották a napokat, amelyekről amúgy is tudták, nyolcvan lesz. Kár is volt leélni, csak azért kellett, hogy valamiképpen érkezés után is folytatni lehessen az életet, a következő nyolcvan napot, amiről lehet, megint tudták, miként fog

egymásra hányódni, s talán azt is kár lesz majd leélni, mégis leélik, hacsak meg nem halnak.

(Részlet a Xanadu című regényből)

Kudelász Nóbel

Egy faun reggele

*Teremtőm azt üzente,
ki engem bűnre sarvalt:
zsíros kezű faunná
dagasszam át a hajnalt;*

*lelkem kacsája, hápogj,
sután agyamba másszál,
derékragadni vágyok,
mindegy, hordó vagy nádszál,*

*kövér vagy sánta, béna,
hisz sír takarja egyszer,
s lemossa szőrét végleg
egy sírutáni vegyszer,*

*tombolni lompos éjen,
végtagmalomba gyúmi
szerelmem tonnaszámát,
mi ágyékomba fúr, ni,*

*nadrágmagányom kapca,
korcán a kedvem izzik,
erőm átcsap fölöttem,
mint málnáson a grizzlyk,*

*ó test, tetesd alámba,
gyúrd gúlába szerelmed,
gyújtsd meg piros virágod,
tárd fel kezembe kebled,*

*e hajnalon eresszél
fedélzetedre dáma,
jó széllel ott leszünk, hol
a szútra és a káma...*

*de lám –
kireggedtem,
faunból újra balga,
hát ez vagyok, magam*

*se látom élve? halva?
teremtőm, jól kitoltál,
hajnal s dal véget érek...
de nem! így jó, ha bennem
csak egyetlen test fér meg,*

*szeretni százezertől
az egyik lankadok le.
Ágyó, szultáni hajlam!
Dámák, ágyó, örökre!*

Kávéhá\$ban

*A zongorán filmslágereket játszik
egy nyakkendőös öreg. A karzaton
hülyének néznek mind a nénik, bácsik,
hogy írok itt. A pincér hajzatom*

firtatja tán, míg elsürög mellettem.

*Ukrán asztalszomszédság, jó modor,
és bávatag, nyugdíjas kényelemben
dohányzik cseh, flamand, csecsen, komor*

*britán. Magyar csak én vagyok talán.
Pirulva szánt a toll. Mi másra vártam?
Karinthy, Kosztolányi sem talál*

*magára itt, ha újra erre jáma.
Nézem magam a kávéház falán;
ámyékom indul. Én megyek utána.*

New York Kávéház, 1998. március 24.

Fekete Vince

A Borz és a menyét

Borz papa és Borz mama
és sok gyerek meg unoka
– akár csillag őszi réten –
élt egy szeles mélyedésben,
több napja,
tán kettő éppen,
itlan-étlen –

Borz úr
homloka ráncos a gondtól:
“más az idő, más az abrak,
más, aki ad, s más, kik kapnak,
más, aki vesz, más, ki veszi,
más festi létünk, színezi,
más a főnök fent a bolyba’,
más az igazság a borba’,
más a pénz már, más a bankó,
más a véka, más az akó,
más lapokba’ más szavak, s ó,
más pengeti, másra járják,
mással forgattatja márkját
mind, aki
lehetett itt
valaki...”

Ej-haj,
zsurmolgat tovább Borz úr,
kalkulál, számíthat, fontol:
“ráveszem a farkast, rókát,
tenyészthetnék lovat, hókát,
exportra májat meg zúzát,
termesztenék krumplit, búzát,
s ha nem megy
– busa fejét törte egyre –
akkor
jövő hétre, jövő keddre
csontig kikenve, kifestve
importálnánk táncosnőket,
lilát, barnát, mozdonyszőket” —
Ám a róka, sem a farkas
nem indult be, nem lett lelkes,
sommer ugyan mind a kettő,
ám azért a láb
négy vagy kettő,
hogyan dolog elől
egy mart aljon,
aki tud, az
elinaljon.
“Egész ügy csak szájjal toszás
– mond a Farkas –
kell a francnak vállalkozás.”

“Nem baj” – zsurmolgat Borz úr,
halkan utánuk mordul,
“sem ismerős, sem hű rokon
nincsen velem alapfokon,
nem bántnak apró fityfenék
nincs, ami nem illenék
ide,
minden tiszta légi lakkból,
segít az Úr

az égi lakból;
a távoli Veres térre
magam megyek szerencsére” –

Azt se tudta Borz úr, hol áll,
extrák, mondták, egy kis orál,
mikor egy herceg hölgymenyét
megragadá borzunk kezét.
Borz úr gondolta: “jól van,
nem kutathatok a porban,
lám-lám, ugye, mégis bejött,
rábeszélem, s viszem legott.”

Egy külvárosi bérbükk alatt
a hölgymenyét könnyedén
ringatta borzunkat át
az
ismerkedés nehezén.
“Te kis borz, te gagyarab,
érted égek, senyvedek...”
s a dolgoknak mihamarabb
szabad folyást engedett. –

Egy honi fenyőfa alatt
káromok közt jön az emlék,
vele ami történt nemrég:
a külvárosi bérbükk előtt
tért eszéhez, nézett merőt.
“Ó, a kis menyét, a szöszske,
– zsummolgat Borz úr –
és golyóit bögyörözte.”

Az erdei család, avagy a négy lábú lelkes állatok és a madarak

“És ha ez nem képez művészetet
Kedves Ernő: hát akkor nem művészet.”

(Karinthy Frigyes: Nihil)

Mercédesz, a sas úgy dönt, hogy
beszáll az odúspekulációs bizniszbe,
hogy ezzel is felvágghasson Nick,

a szirti sas előtt, akit amúgy is
régóta el szeretne haggolni Amanda,
a héja elől. Amanda a maga részéről

ismét öngyilkos akar lenni, mert a
právjút lájfban nagyon sok dolog
nem jött össze neki. Jack, a farkas

közben megpróbálja rábeszélni Charlie-t,
a medvét, hogy oxigénezzenek bamán
exportált moldáviai táncosnőket, de

Charlie nemet mond, mert valami ha-
sonló vállalkozásba bukott bele
közvetlenül a 89-es változások után,

amikor török aranyat csempészett a
bolgárokon át. Felesége két éve jár
emiatt terápiára és utál mindenkit,

aki törökül, bolgárul vagy románul
beszél. Amanda egy száználmas vitában,
miután Mercédeszszel szembeni makacs

gyanújának ad hangot, egyfajta "hirtelen feltörő indulattól vezéreltetve elhagyja az alkotmányos fegyelmezett-

ség biztos talaját", majd a történetek utáni elkeseredésében felvágja ereit, aztán mérlegeli a dolgokat, meggondol-

ja magát és úgy dönt, hogy bosszúból ő is elhappolja Mercédész mellékvágányon futtatott pasiját, aki viszont

közi vele, hogy inkább töltene egy éjszakát Bob, az ökör új, meleg barátjával, mint Amandával. Nick kíván-

csi az orális szexre, úgyhogy belép az Átmentési Front jobboldali érzelmű szárnyába. Közben Petert, az egeret

leépítik munkahelyéről, túlad a földeken, mert a végkielégítés és a munkanélküli segély már nem fedezi a csa-

lád költségeit. Sarah, a gólya "a tejszíni hulladékból készült energiatárolón felhízott sci-fi díva" azon töri a fejét,

hogyan mi módon ejthetné szerét egy Henryvel, a békával való kiadós beszélgetésnek, ezért rekedtesen kelepelő,

galambosan búgó hangját is beveti a cél érdekében. Időközben a kechupos-flakon-gyűjtő Mickey, a szamár

összejön Amandával, aki különben terhes és abortuszon gondolkodik. Apja és anyja tartja vissza Mickey-t egy meggondolatlan

lépéstől, akit azért tagadtak ki öt évre, mert hosszú időn keresztül naponta többször megbecstelenítette Samanthaék,

a szomszéd nyulak békés hajlékát. Jack állást kap a közeli akol kömyékén. Amanda kikeresztelkedik. Kovács Bill, a daru pedig feltámad.

(A Szabó család és a Magyar Narancs nyomán)

Király Levente

exil sils maria

*te hallgatást kértél
megtartani életünk*

*a zúgás elcsendesedett
csak fagy járkál körbe
mi ketten éhezünk
ő harmadnapja lázas*

*eddig hallgattam
beváltva ígéretem
de nekem egyedül ő adatott
itt lélegzett bennem
vérem egyedül
őt táplálta*

már nem hasonlít rád

*néha arra gondolok
nem is hasonlított soha
arcán csak az én vonásaim
a tiéd nem látszik sehol*

még én sem láttalak téged

*néha megszólalsz bennem
vagy éjjel a sarokból suttogsz
szellemeid hangján*

*kérlek helyettem
te hallgass el végre
elbujdosunk s nem látsz
többé minket
csak tégy most velünk
bármilyen csodát
mert szömyű dolgokat
érzek közeledni
a faluban felsírt
az összes kigyerek*

A hírmondó megmenekülése

*Megjelennem most nem szabad sehol,
árnyékom sem kúszhat a falra:
az éjjel menedékem.
Valaki keres, lámpa a kezében,
udvarunk kavicsán nyikorog a talpa.*

*Orrában véremmel kutyája szimatol,
de nem bukkanhat soha a nyomomra,
mert vér a fedezékem:
itt lógok én is egy hosszú kötélén;
velem a többiek, végtelen sorokba,*

*s én velük függök mozdulatlanul.
Csak a pórázt most ne eressze karja:
fagyjon meg inkább vérem;
csak valahogy legyen addigra végem,
mikor tükrét lassan a szám elé tartja.*

A záradék

– Szerepem ritkán talál gazdát, Isten
bolondja, ha vagyok, sapkám a mélybe
hajítsa: az itt a kérés. Ha fiam,
ilyen jóra ne tanítsa, ne legyen
teste felszaporított vér és hús,

csontjait soha össze ne törje, ha
ellene vétkezőket ölne, mert csak
Tiéd az ország. Hatalmad
többé ne gyötörje, gonoszsága
ne szorítsa torkát, múljon el

dicsősége nyomtalan, érezze, hogy
senki, de az is csak, ha Te jó vagy,
akkor lehet. Látod, hogy lettem
hontalan. Vedd el, amim még megmaradt,
csak töröld ki belőle az emlékemet.

A “levitáló” Leviticus

Tózsér Árpáddal beszélget Németh Zoltán

Még 1997-ben megjelent Tózsér Árpád, Pozsonyban élő költőt tizedik verskötete, a *Leviticus* (Argumentum, 1997).

Kritikairódalma a mai napig, hm, van is, meg nincs is. Tózsér Árpád viszont maga is gyakorló kritikus, irodalomtörténész. Érdekes lehetne talán mások számára is: hogyan olvassa a költő a saját verseit, ha közben kritikus is.

– Hogyan vagy megelegedve a köteted eddigi kritikai visszhangjával? – tettem föl az első kérdést a költőnek.

– Az *Élet és Irodalom* 1998. július 3-i számával bezáróan, ahol Kántor Lajos elmélkedik a kötetéről, pontosan tíz kritika, recenzió, jegyzet jelent meg a *Leviticus*ról, s a méltatóim között olyan feltétlen tekintélyek is vannak, mint Lator László, Esterházy Péter vagy Reményi József Tamás, de én valahogy ezúttal mégsem vagyok elégedett – hogy úgy mondjam – a recepciómmal. Úgy érzem, az 1995-ben megjelent *Mittelszolipszizmust* egyetértőbb, de főleg értőbb kritika fogadta. A *Leviticus* kritikai visszhangjában kezdettől fogva van valami fanyalgás. Pontosabban: mintha a tiszteletkörök még mindig a *Mittelszolipszizmus*nak, a kelletlenség meg a *Leviticus*nak szólna. S az okát mindennek én csak találgatni tudom.

Még leginkább éppen Kántor Lajos írása alapján, aki mindjárt az első mondataiban egy negatív meghatározását adja a könyvnek, valahogy úgy, hogy a *Leviticus* a címe ellenére sem írható le dogmatikusan. S ez természetesen azt jelenti, hogy a címe érthető dogmatikusan, sőt azt is, hogy akár voltak is olyanok, akik afféle lévitakönyvként, tehát törvénytárgyakként fogták föl az egész könyvet.

Nos, arról, hogy mi van a könyvben, nem akarnék itt szólni, abban nem vagyok illetékes, mert természetesen az van benne, amit az olvasó kiolvashat belőle. Inkább azt mondanám el, hogy mit nem akartam, hogy benne legyen: mindent akartam, csak törvényt magyarázni nem. Mózes harmadik könyvének ugyan valóban *Leviticus* a címe, de maga a szó hord egy más jelentés is, amint azt éppen te mutattad ki a *Kalligram*-beli kritikádban*: a latin *leviter* és *levitas* jelenthet lebegtetést, könnyedséget, csiszoltságot, sőt csapodárságot, állhatatlanságot is.

Lator László Népszabadság-beli kritikájának éppen ez a címe: Egy állhatatlan költő. A “leviticus” szónak erre a sokadik jelentésére utalt vajon Lator? Vagy egyszerűen csak arra a “változásra”, amelyről az írása befejező részében ír, így: “Ez a rokonszenvesen állhatatlan költő mintha megint változóban volna”.

Nem tudhatom, hogy tudatos-e Lator utalása a szó eredeti jelentésére, mindenesetre a rendkívüli műveltségű Latomnál az ilyen véletlen egybeesések nagyon valószínűtlenek. Dehát egyébként is a “változásban levés” a fontosabb az idézetben. Csakhogy ő ezt a “változást” úgy látja, hogy a laza dikció után megint a “kötöttebb, keményebb formálással kísérletezem”, s ez így nem egészen pontos. Engem természetesen kezdettől fogva nagyon érdekel a kötött forma, mert én is azt vallom, amit – ha jól emlékszem – Pilinszky fogalmazott meg úgy, hogy egy szonett is lehet olyan hosszú, mint a *Háború és béke*, s éppen a kötött-sűrített formája miatt. Érdekel az az energia, amit azzal nyerhetünk, hogy a szövegmozgások elé határokat állítunk, s valóban van a *Leviticus*ban is szonett, sőt, triolett és glossza is, s ezek mind nagyon szigorúan kötött versformák, de a kötet egészére, úgy vélem, mégsem a szigorú formai mantinellek, hanem egy tágabb kötöttség, az egymástól távoli korokból összerímelő formák, szövegek, jelentések összefüggésrendje a jellemző.

A *Mittelszolipszizmus* partikularizmusával szemben persze ez is változás. A *Mittelszolipszizmus* hőse, Mittel úr ugyanis sztoikus: minden úgy van jól, ahogy van, s a részletek tocsogójában tulajdonképpen akkor is jól érzi magát, ha mindezt körülbelül olyan iróniával mondja el magáról, mint ahogy Voltaire ironizálja a *Candide*-ban Leibnizet, mikor azt mondja, hogy “*Bolondságot beszélnek, akik azt állítják, hogy minden jól van; azt kellene mondaniok, hogy minden a legjobban van*”.

Szóval a *Leviticus*ban a nézetek és világnézetek sokasága rendelődik egymás mellé, fölé, alá, különböző korokból való formák és szövegek “olvassák” egymást, pontosan úgy, ahogy az az intertextualitás nagykönyvében megvan írva. Alapvetően azonban két világlátás vitatkozik benne egymással: egy metafizikátlan és egy metafizikus. Meggyőződésem ugyanis, hogy a magyar irodalom mai kánonja, mint azt korábban már annyi irodalmi kánonunk tette, megint túllihegi a korát, hogy már megint nagyon sok a neofita közöttünk. Pontosabban: túlságosan hamar túltettük magunkat (mint irodalom, mint filozófia, mint gondolkodás, mint egzisztencia) a metafizikán, hogy a metafizikának mint olyannak, tulajdonképpen még nincs is magyar “irodalmi nyelve”, s máris az egész irodalmunk következetesen és transzparensen metafizikátlan, sőt metafizika-ellenes.

Én nem tudom magamat olyan könnyen túltenni azon a dilemmán, hogy valóban az ún. világmindenség mondott-e csődöt úgy, hogy bebizonyosodott isten-, illetve értelemnélkülisége, vagy csak az emberek nevezett szerv rohadt el egy működő szervezetben, s most a tolvaj fogd meg!-et kiált. Nagyon sokszor úgy érzem, hogy az emberi gyengeség, esendőség, sőt tehetetlenség a különféle finitizmusokban, világkatasztrófa-elméletekben csak alibit kreál magának. S esendőségünknek ebben a legitimizációjában lemondunk – mint írók – azokról a kiterjedéseinkről, amelyek túlmutatnak rajtunk, s a racionális határainkon túlihoz, mondjuk a kozmosz végtelenségéhez kötnek bennünket. Így tűnt el a költészetünkben témaként a szerelem, a halál, a szenvedély, a szenvedés stb. (Földényi F. László elmélkedett egyszer, régebben ezekről a dolgokról nagyon meggyőzően, az *Élet és Irodalomban*.) Ezeket a fogalmakat szerintem vissza lehetne hozni a versbe, persze kellene teremteni hozzájuk egy olyan versbeszédet, amelyben nem tűnnének anakronizmusnak. Olyasmire gondolok, hogy pl. Závada Pál a *Jadvigában* a Racine-i pusztító szerelmi szenvedélyhez egy egészen mai, mondhatnám posztmodern regénynyelvet teremtett, s így a témát is “posztmodernizálta”. Ugyanezt, azt hiszem, meg lehetne csinálni versben is.

A *Leviticus*ban tehát ilyen küzdelem is folyik: a kötet versei új nyelvet akarnak teremteni a meglévő metafizikai kiterjedéseinkhez.

S ugyanakkor azt is látom, hogy maga az alkotás folyamata mennyire metafizika-ellenes, hogy itt az “igazság” sohasem az emberen és művön kívül van, hogy az az “igaz”, amit a mű, a szerkezet, a szöveg megteremt, s így minden műnek lehet külön igaza. Az igazságok a szövegben egymástól, a nyelvi anyagon és referenciákon belül ható törvényektől nyerik az érvényüket. Azt is mondhatnám, hogy az írók már régesrég, jóval Einstein előtt relativisták voltak: rájöttek, hogy más a vonatkozási rendszere az irodalomban is annak a bizonyos haladó vonatnak, más a vasúti töltésnek, s megint más a vonat fölött repülő hollónak.

Summa summarum: a *Leviticus*ban az alkotás egyidejű anyagszerűsége és relativitása, vagy ha úgy tetszik: metafizikátlansága s az ember metafizikája, értelmének és lelkének az a tulajdonsága, hogy újból és újból megkísérli befogadni a nálánál nagyobbat – ez a két entitás is küzd egymással. De remélem, elsősorban úgy, ahogy azt Lator látelelte a kritikájában: a kettős látásom az anyag megformálásában jelentkezik.

– Arthur C. Danto elhíresült esszéjének a címét a visszájára fordítva, elmondható-e, hogy a *Leviticus* versei a filozófiát aknázzák ki, „semmizik ki” a művészet számára? Vajon egy nagy igényű, az uralkodó trendekkel ellentétes folyamat bejelentése történik meg a *Leviticus* lapjain?

– Arthur C. Danto esszéjét, sajnos, csak hallomásból ismerem, nem tudhatom pontosan, hogy ő mire gondolt, mikor a művészetnek a filozófia általi kisemmizéséről írt, ismerem viszont Jacques Derridának azt a kijelentését, amely szerint a filozófiát irodalomként, az irodalmat pedig filozófiaként kell művelni. Maga Derrida ugyan ezt úgy magyarázza, hogy az *irodalom-filozófia* vagy *filozófia-irodalom* műfaja a magánélet és a közösségi lét pseudo-ellentétét fejezné ki, de azt hiszem, közelebb jár az igazsághoz Rorty, amikor azt mondja, hogy „*Derrida már alig emlékeztet Nietzschére és egyre jobban hasonlít Proustra*”. Tény, hogy újabban, mondjuk Nietzschétől Heideggerig és Derridáig sok filozófus legalább annyira nyelvteremtő művész, mint maguk az írók és költők. (Gondoljunk például a *Zarathustrára*, amely tulajdonképpen egyetlen hatalmas prófétikus szabadvers!) Egészen pontosan nem tudjuk, nem tudhatjuk, mi van ezek mögött a „kisajátítások” mögött, csak sejtethetjük, hogy ugyanaz a témavesztés, ami a 20. században az írókat is permanens bizonytalanságban, azaz válságban tartja. Érdekes módon azonban az irodalom, a kiutat keresve, távolról sem azzal a természetességgel nyúl a filozófiához, mint ahogy fordítva történik. A mai író természetesen a tételesség mumusa rettenteli el a filozófiától, de nekem meggyőződésem, hogy a filozófia, a matematika és a költészet lényegében ugyanazt teszi: nyelveket teremt. Az emberiség nagy közhelyeihez: a születéshez, a gyűlölethez, a szerelemhez, a halálhoz, a kétszer kettő négyhez. S ilyenféleképpen a tautológia meglehetősen érthetetlen, sőt éppen ezért kicsit talán perverz gyönyöre fűzi őket össze. A tautológia-lényegűség a legnyilvánvalóbb ugye a matematikában, ahol a $2 \times 2 = 4$ nem azért érdekes, mert valami eget rengető bölcsességet fejez ki, hanem azért, mert az egyenlet egyik oldala gátlás nélkül megismétli a másikat, csak egy „más nyelven”, más összefüggésrendben. A három említett tudatforma ebben a szabadságban (szabadosságban?) tehát tökéletesen azonos. Miért félnék hát a filozófiától? Filozófia nélkül nincs költészet (mint ahogy filozófia sincs költészet nélkül), csak arra kell ügyelni, hogy a filozófia tartalmai a versben ne jelentésként, hanem jelként fungáljanak. Azaz egy filozofikus verset olvasva nem az a lényeg, hogy a szerző és az olvasó ugyanarra a dologra gondoljanak, hanem éppen fordítva: a szerző úgy gondoljon valamire, hogy az olvasót ez a valami egy másik valaminek az elgondolására indítsa. Vagy ahogy te fogalmaztad meg a kritikádban: úgy konstituálok magamat, hogy az értelmezhetetlenségre tartok igényt. De ez az én „értelmezhetetlenségem” csak annyi, hogy arra törekszem, ne az én értelmem hasson, hanem az olvasóé. Mikor például Parsifalról azt írtam, hogy „*Áttetsző tüdeje, mint két angyalszám, összezárván lóg*”, előtte éppen Lyotard „klasszikus angyalságáról” olvastam, s a filozófus androgün, „new sexuális” anyala, amelytől ő egy nemtelen, „angyali” kreativitást vár, valahogy így jelent meg előttem: szomorúan, összezárt szárnyakkal-tüdővel. De mondanom sem kell, hogy a vesszor akkor jó, ha a Lyotard-konnotációk nélkül is hat.

– *A Leviticus* versei tele vannak világirodalmi, világtörténelmi és művelődéstörténeti utalásokkal, figurákkal, alakokkal. Az így kialakult utalásrendszer a kifejezési eszköze valaminek vagy a formálás tulajdonképpeni célja?

– Természetesen ez is, az is. Parti Nagy Lajos a tartalom és forma viszonyát egy írásában a „formalom” és „tartorma” szójátékban fogalmazta meg. Én sajnos nem vagyok olyan zseniális szójátékteremtő, mint Parti Nagy Lajos, s csak azt tudom mondani, hogy az említett utalásrendszer a verseimben egyszerre eszköz is, meg cél is.

Más oldalról közelítve a dolgot pedig azt mondhatnám, hogy a *Leviticus* verseit kicsit úgy írtam, mint mikor olyan magyar szöveget írok, amelyről tudom, hogy mondjuk majd szlovákra fordítom és szlovák közönség elé kerül, s magyar olvasó szeme esetleg soha nem is fogja látni. Az utalásrendszer ott teljesen más, és ez az utalásrendszer maga is egy nyelv, s ha azt akarjuk, hogy a mondandónkat minél szélesebb körökben és minél pontosabban értsék, akkor ezt a „metanyelvet” is tudatosan kell alkalmaznunk.

Visszatérő panaszunk, hogy a magyar irodalom kevésbé ismert a nagyvilágban, s ismeretlenségünket általában a magyar nyelv lefordíthatatlanságával szoktuk magyarázni. Nos, azt hiszem, ilyenkor nem eléggé tudatosítjuk magunkban az idegen nyelvek tanulásának a mechanizmusát. Nemigen gondoljuk át, hogy egy idegen nyelvvel úgy szoktunk ismerkedni, hogy ha már egy mondatából megértünk nyolc szót, akkor a kilencedik és tizedik jelentését kikövetkeztetjük. A kis népek metanyelvét, szimbólumrendszerét, hagyományát nyugaton általában úgy és akkor fogadják be, ha azokat maguk a kis népek írói írják meg. Angol, francia vagy német nyelven. Gondoljunk az angolul író nagy írekre, vagy a franciául író román Cioranra, legújabbban a cseh Kunderára. De ezek úgy alkalmazzák az ír (kelta), román vagy cseh metanyelvet, hogy az ábécéjük 30 betűje angol vagy francia, s csak egy-kettő ír(kelta), román vagy cseh. Hogy ki lehessen következtetni őket. (A kötetem címadó versében szó is van az írekről, akiknek ma már, a nyelvvesztés után az emlékezetük az igazi nyelvük.) Én a *Leviticus*-ban megpróbáltam megteremteni egy olyan elképzelt nyelvet, amilyen esetleg az elképzelt nyelvvesztésünk után értekezünk majd. A szövegem természetesen már mintegy vissza van fordítva magyarra abból a majdani isten tudja, milyen nyelvből, amelyen a „nyelvvesztés” után beszélni fogunk. Ergo: szándékom szerint a *Leviticus* nyelve olyan „világnyelv” amelyben a mi „igazi nyelvünk”, az emlékezetünk már csak bujkál a sorok között, hogy ezt a „bujkáló nyelvet” az alapjelentések összefüggésrendjében az idegenek is megérthessék.

– *A korábbi verseidben viszont éppen az anyanyelvhez, a szülőföldre való kötődés a markánsan meghatározó.*

– Hogy az előbbi ábécés képnél maradjak, hadd mondjam el, hogy fiatal korában az ember hajlamos az ábécének mind a 32 betűjét a szülőföldről eredeztetni. Aztán felnőt és öreg korában rájön, hogy bizony a szülőföld az ábécében csak az „a” betű, s hogy a más csatornákon át hozzánk áradó, például a könyvekből megtanult egyéb kultúrák is majdnem ugyanúgy hathatnak ránk, mint a gyermekkor, az első mély, evilági valós élményünk. Ahhoz persze, hogy a szülőföld is egy jellé váljon a sok között, meg kell írunk néhány búcsúverset, el- és leszámolást a világgá indító faluval, várossal, emlékekkel, aztán jöhet az enciklopédiák, a kis és nagy irodalmi Larousse-ok, a „kazar szótárak” szerkesztése. S az ember csak akkor hökken meg, mikor a lakása tárgyai között hirtelen egy olyan juhászbotba vagy furulyába botlik, amely nemcsak emlékezteti a múltjára, hanem egyenesen egy darabja a múltnak, maga a múlt. Ilyenkor aztán úgy érezheti magát a költő, mint Coleridge hőse, aki azt álmodta, hogy a túlvilágon járt, s ott egy csodálatos kertbe letépett egy rózsát, de nagy meglepetésére mikor felébredt, a rózsa ott volt a kezében. Azaz a szülőfölddel le lehet számolni, jellé, szöveggé lehet tenni, versben lehet fagyasztani, csinálhatunk vele, amit akarunk, akkor is az lesz az egyetlen olyan *túlvilágunk*, ahonnan valóságos rózsát hozhatunk.

– *A szülőföld-versek után hogyan került sor a radikális változásra? Nem emlékszem az átmenetre: a Leviticus világgá tágulása szinte robbanásszerűen következett be, a korábbi verseidben nem volt ilyen direkt módon benne a világkultúra, vagy tévednék?*

– Azt nem mondanám, hogy nem volt benne, talán inkább csak kevésbé hangsúlyosan volt jelen benne. A hagyománynak, a magyar és világirodalomnak-történelemnek az „átírását” én már 1972-ben, az *Érintések* című kötetemben elkezdtem, emlékezz csak az olyan akkori verseimre, mint az *Europé monológja*, a *Meditaciones del Quijote* vagy a *Fejezetek egy kisebbségtörténelemből!* Hogy ez a „dekonstrukció” aztán az antik latin irodalomra szűkült, pontosabban abban mélyült el (ti. a *Leviticus*-ban), annak természetesen speciális körülményei, okai is voltak. Például az a tény, hogy hosszú-hosszú évek óta régi magyar irodalmat tanítok, s a régi magyar irodalmat nem lehet a latin nyelv és kultúra legalább részleges ismerete nélkül sem tanulmányozni, sem megérteni. De sokat jelentett

számomra például egy olyan – látszólag – kevésbé jelentős körülmény is, hogy az *Irodalmi Szemlé*t évekig együtt szerkesztették a latin-szakos Csehy Zoltánnal, a jeles pozsonyi fiatal költővel, s abban az időben szinte napjában volt beszélgetési témánk Lucanus, Persius, Iuvenalis vagy mondjuk az “új latin” Janus Pannonius”. A leglényegesebb körülmény viszont az Augustust követő “ezüstkor” s a mi korunk között általam felfedezni vélt analógiák, amelyek aztán törvényszerűen hoztak magukkal egy “latinus” versbeszédet. Az analógiákról most csak annyit, hogy a korunk kiábrándultsága hátborzongatóan azonos az Augustust követő zsarnokságok, római “totalitarizmusok” és sztoikus-cinikus filozófiák kiábrándultságával.

– *Figuráid forгатagában könnyen eltéved az ember: melyik a fikció, s melyik a történelmileg hiteles személy? Mit kellene megtudnia az olvasónak például Euphorbosról, Cinnáról, Maximusról, Emiliáról, a kötet reprezentatív jellegű szövegének, az Euphorbos monológjának a “hőseiről”? Kik ők a verseden kívül?*

– Hogy kik ők a versemen kívül, arra könnyű a válasz: természetesen Corneille *Cinna* című drámájának a szereplői. Euphorbos: filozofikus hajlamú felszabadított rabszolga, s egyben afféle intrikus, ő veszi rá a gazdáját, Maximus lovagot az Augustus elleni összeesküvésben való részvételre. Természetesen fiktív figura, Corneille leleménye. Cinna viszont valóságos történelmi személy, valójában Cnéius Cornélius Cinna a neve, az utolsó Augustus-elleni összeesküvés megszervezője, a Julius Caesar által meggyilkoltatott Pompeius unokája. Köztársaságpárti, elsősorban az eszme fűti, s csak másodsorban a bosszú. Corneille hát kreál melléje egy fiktív női figurát, a bosszúvágytól lihegő Emiliát, akit Cinna csak akkor szerezhet meg, ha megöli Augustust. Az én *Euphorbos monológja* című kompozíciómban Euphorbos tulajdonképpen virtuális drámaíró, aki abban éli ki drámaírói hajlamait, hogy drámaként éli meg és adja elő – saját magának – a saját sorsát és környezete eseményeit. Ez abban a korban, amelyben mindenki szerepet játszik, egyáltalán nem rendkívüli eset. (Gondoljunk a kicsit később élő gyáva Lucanusra, aki – mikor Nero halálra ítéli – úgy hal meg, hogy közben a haldokló harcos monológját szavalja a saját eposzából, a *Pharsáliából*. De gondolhatunk akár magára Nerora is, a ripacs színészre.) Maga a mű, az *Euphorbos monológja* viszont a mai olvasó számára az Augustus-i idők felemáságának és a Corneille-féle furcsa konfliktus-felfogásnak a kritikája (Corneille számára a dráma-konfliktus nem a jó és rossz, hanem a jó és a még jobb összecsapása); sőt: az Euphorbos által rajzolt Cinna-képben önmaga korlátoltságára, “metafizikátlan” kisszerűségére is ráismerhet a mai Cinna.

Euphorbos több rétegű monológjában tehát távoli korok felelgetnek egymásnak úgy, hogy Euphorbosban és Cinnában végül az egész kötetben végigvonuló ambivalencia, a metafizikátlanság adottságának és a végtelen, a kozmosz sejtésének, metafizikájának az egyidejűsége testesül meg. Más szóval a szerzőnek az a dilemmája válik itt történeté és nyelvé, hogy lehet-e az ember egyszerre kint és bent. Lehet-e úgy bent saját magában, hogy közben megpróbál kívülhelyezkedni a világmindenségen, mintha annak nem lenne ő maga is része. Lehetünk-e úgy azonosak saját magunkkal, hogy lemondunk azokról a kiterjedéseinkről, amelyek túlmutatnak rajtunk?

Hangsúlyozom, ez a szerző dilemmája, a dilemma szövegi megvalósulása egyáltalán nem biztos, hogy ugyanezt a dilemmát aktivizálja az olvasóban is. Remélem, hogy nem csak azt.

Mindenesetre a beszélgetésünk végére, azt hiszem, ezzel pont került. Megint ott vagyunk, ahonnan elindultunk: a cím, a *Leviticus* kétirányú jelentésénél, a törvény és az állhatatlanság ambivalenciájánál.

* Németh Zoltán: *Leviticus* (Tózsér Árpád: *Leviticus*). Kalligram, 1998/4. (Szerk.)

Pünkösti Árpád

“Nem erről volt szó!”

Rákosiék 1953-as moszkvai riportja*

Meghalt Sztálin 1953 tavaszán. Tetszhalott, mondta rá dr. Peyer Endre badacsonyi orvos: mindenkinek tetszik, hogy halott. A szöviccért másfél évet kapott. A “nemzetközi munkásosztályt ért gyásszal kapcsolatos bűncselekmények” (izgatás) miatt Magyarországon 219 embert vettek őrizetbe, s közülük 78-an még egy év múlva is ültek.¹

Sokan sírtak, megrendültek Sztálin halálhírére. Azonban az élelmiszerhiány vagy a titkolt infláció jobban nyomasztotta az embereket az ő “nyalhatatlanságba költözésénél”. Az emberek sejtették, hogy a sztálini békepolitika is ludas abban, hogy sorba kell állniuk a kenyérért. Halála a világ szempontjából is az év legfontosabb eseménye. A nyugati világgal végtelenségig keményen szemben álló Szovjetunió politikája versengővé változott, fokozatosan teret nyert a békés egymás mellett élés.

1953 elején Moszkvában még zsidó (cionista) perre készültek, s Sztálin kérésére RM lefogatta az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) vezetőjét, Péter Gábort és “társait”. Köztük Péter feleségét, Simon Jolánt is, aki RM titkárságát vezette. Az asszony helyére, de nem az ő beosztásába került Fogarasi Jánosné (1928) RM mellé:

– Rákosi szobáját a futárszolgálat vezetője minden nap leplombálta, és ezt csak reggel vették le, hogy takarítani tudjanak. Érkezésekor az ajtó már nyitva volt, mi csak az ő jelenlétében voltunk benn. A szokásos berendezés mellett két feltűnő dolog volt az irodájában: az egyik a jó maroknyi nagyságú gömb alakú óra, ami nagyította a számokat, a másik az ablak zöldes árnyalatú biztonsági üvege. Az ablakon spaletták voltak, s mielőtt felgyújtotta volna a villanyt, csöngetett a testőröknek, s egyikőjük bement, s bezárta azokat. A titkárságon is szigorú rend volt. Kőbányáról jártam be, s megkérdeztem a káderosztályt, hogy legalább a nagy hidegben jöhetnek-e nadrágban. Azt mondták, hogy vegyek fel inkább bunda bugyit, vagy ha mégis nadrágban jönnek, azt benn cseréljem le.

Rákosit Malenkov, Molotov és Berija Sztálin temetése után a Kremlbe hívatta, hogy nincs-e valami kérése vagy közlendője.² Mindkét tanácsalant felet az izgatta leginkább: akkor most hogyan tovább? Ezt a kérdést természetesen senki sem tette fel.

1953 elején Gerő beismerte: az ipari termelésben súlyosabb az elmaradás, mint bármikor. Előszedték hát a tervszerű gazdálkodás csodafegyvereit: “nyíltan fel kell tárnai a helyzetet”, “mozgósítani kell a dolgozókat”, továbbá megerősítik Borsod megye pártbizottságát: a PB szűrke eminenciását, Kovács Istvánt száműzik Miskolcra. Áprilisban Gerő értesíti Rákosit, hogy anyagihiány miatt késik az első metróvonal Engels tér és a Népstadion közötti szakaszának 1955-ös átadása.³

Az 1953-as május elsejei felvonuláson még a szabadság, a béke, a szocializmus vezérlő csillagát, a halhatatlan Sztálint dicsőítette a budapesti felirat. Moszkvában a balzsam már látványosan befödte a tetemet, amikor Fogarasi Béla akadémikus Budapesten még Sztálinról, “a tudomány geniusa”-ról cikkezett.⁴ Aztán a május 10-i választási nagygyűlésen RM már Malenkov, Berija, és Molotov képe alatt szónokolt (most Hruscsov helyzetét értékelte rosszul).

A szovjet vezetők puszkaporos hordót örökölték Sztálintól. A generalisszimusz hosszú leépülése alatt tervezgették ugyan a változásokat, ám a hatalmi harc bizonytalansága miatt hónapokon át nem lehetett tudni, ki lesz az utód. Az egymás mozdulatait leső “kollektív vezetés” a belső kiigazításokkal óvatosan bánt. Ám a periférián kísérletezett is, amihez az ellentmondásos ötleteket egymással versengve adták. Magyarországra azért eshetett a választás, mert gazdaságtörténészek szerint a hasonló utat járó országok közül itt volt a legzsélsőségesebb a gazdaságpolitika, s a feszültséget is itt fojtották el talán a legerősebben, legalábbis a legsikeresebben: itt nem robbant ki nyílt elégedetlenség.⁵ Az sem kizárt, hogy a sztálini gárdát kisfű korában ismerő, kivagyí Rákosit akarták megleckéztetni. Állítólag a tüsténkedő Berija javaslatára hívták meg május végén Moszkvába, a május 28-i PB-ülésről feltehetően emiatt hiányzott. (Társai a 98 százalékos népfrent sikert hozó választásról tárgyalva szóvá tették, hogy néhány pártfunkcionárius, eljátszva a népfít, sorban állt kenyérért, bár őket külön ellátták.) Lehet, azért került Magyarország az első korrekciós körbe, mert normalizálni akarták a viszonyt a szomszédos Jugoszláviával és Ausztriával, s ehhez nyugodt háttország kellett. Valószínű, hogy a nagyra törő szovjet vezetés kezdetben többre gondolt, hiszen Molotov kijelentette: “bár Magyarországról beszélünk, nem csak Magyarországról van szó, hanem az összes népi demokráciáról”.⁶

Amikor RM megtért Moszkvából, nyomban beszámolt az útravalóról, de erről jegyzőkönyv nem készült – a csatlósfüggőség a titkok titka. Visszaemlékezéseiben RM azt írja, közölték vele: növelni fogják a fogyasztási cikkek gyártását, emelni kívánják a dolgozók életszínvonalát, csökkentik a hadi kiadásokat. “Javasolták, hogy mindezt mi is igyekezzünk nálunk megvalósítani... Javasolták, hogy a párt főtitkára és a minisztertanács elnöke ne legyen egy személy.” Ez az általános, a Szovjetunióban is próbálgatott recept. RM: “Nálunk komoly gazdasági nehézségek mutatkoztak... Ugyhogy a szovjet elvtársak figyelmeztetéseit és tanácsait nekem nagyon kapóra jöttek.” Annyira nagyon azért nem. Tárgyaltak ugyan arról, hogy végre több lakást kellene építeni, meg elég lábast gyártani, finomkodva beismerték a túlzott iparosítást is, s vissza kívánták fogni a beruházásokat. De fél órával később már eszükbe sem jutott, hogy a Sztálin Vasmű továbbépítését netán halaszthatnák. Levették viszont a napirendről, hogy a kulákok munkakönyvét megkülönböztető jelzéssel látják el.⁷ Így tettek eleget a Kreml óhajának, hogy kevésbé konfliktusos legyen a vezetés.

Annak idején RM Sztálin javaslatára lett főtitkár és miniszterelnök is. Az átmeneti moszkvai divatnak megfelelően úgy képzelte, hogy a kormány élén marad, s a főtitkári teendőket átadja. Javasolt is valakit titkárnak – azt tudjuk csak, hogy nem Nagy Imrét –, de az illető nem tetszett Moszkvának. Megróhatták a bürokrácia miatt is, mégis újjaválasztják a harminckét tagú kormányt (26 miniszter, 5 miniszterelnök-helyettes és a miniszterelnök). A csökönös Rákosi nem vette igazán komolyan, hogy a nagy Sztálin csinyovnyikjai figyelmeztették. Blöffölt – a letartóztatottak számát jóval kevesebbnek mondta –, s hazardírozott is: ha ő nem tetszik, ismerkedjenek meg vezetőtársaival! Újból rosszul mérte fel a helyzetet, nem érzékelte a Sztálin-fiókák eltökéltségét, hogy “majd ők megmutatják”, de arról is elfeledkezett, hogy amíg a gazda utódlása el nem dől, szívesebben söpörnek mások portája előtt. S volt a moszkvai iránymutatásnak egy egészen speciális része: Berija kérte, hogy bizottságot küldhessen Pestre, a Sztálin által lecsukatott Péter Gábor-ügyének kivizsgálására. A sztálini intézkedés kétségbe vonására sem szólalt meg Rákosiban a vészcsengő. Dacoskodni kezdett: egy “magyar állampolgár ügyében magyar területen szovjet bizottság tartson vizsgálatot”? Pedig tudta, hogy Berija nem rokonszenvezik vele. Június elején a szovjet vezetők elutaztak Kelet-Berlinbe és ott “konzultáltak” a keletnémet vezérkarral az “új kurzusról”, s június 11-én közlemény jelent meg a tömb első korrekciós tervéről – ám ez már nem tudta elejét venni a 17-i berlini “ellenforradalmi felkelésnek”.

Berija felszólította Rákosit: azonnal bízzák Gerőre a Belügyminisztérium vezetését. Mindegy, hogy a berlini zavargásokra hivatkozott

– ahogy RM állította –, vagy a csehszlovákiakra. A lényeg, hogy RM elutasította Beriját, mivel a gazdaság gyors rendbe rakása miatt Gerőt épp most mentesítették minden más munka alól. “Berija egyre ingerültebb lett, s fenyegető hangon beszélt velem.” RM bevitte a PB elé az ügyet, ahol a dörzsölt Gerő is elvetette Berija ötletét. Álláspontjukat RM közölte Moszkvával. Néhány nap múlva “a SZU KP prezídiuma” táviratban szólította fel Rákosit, hogy azonnal utazzon el egy delegáció Moszkvába, és fel is sorolta, kiket várnak. “Először fordult elő, hogy a magyar kommunista párt delegációját nem maga a párt állította össze.” RM kérte, hogy a hivatalosan pártönkivüli Dobi jelenlététől tekintsenek el, de a Kreml ragaszkodott hozzá. A névsorból kimaradt Révai megmondta Rákosinak: az ilyen átnyúlás egy pártvezetés feje fölött a leváltás kezdete.⁹

– Rákosi talán 1953. június 11-én közölte velem a Parlamentben, hogy másnap kora reggel Moszkvába utazunk repülővel az SZKP elnökség meghívására – emlékezett vissza Földvári Rudolf (1921), aki akkor a Budapesti Pártbizottság titkára volt. – Nem értettem, miért hívnak bennünket, nem tudtam, mi a szerepem, Rákosi nem közölte azt sem, hogy miről lesz szó.

– Úgy tudtuk, gazdasági segítséget kérő delegáció ment a Szovjetunióba – említette Vég Béla (1922) –, de nem pénzzel, hanem egészen más útravalóval tértek haza.

Az 1953. június 13-ra Moszkvába rendelt magyar párt- és kormányküldöttségbe meghívott volt RM mellett Gerő Ernő, továbbá Nagy Imre, a Minisztertanács elnökhelyettese, s kollégája, a hajdani szürke taxis Hidas István, Hegedüs András mezőgazdasági miniszter, Dobi István az Elnöki Tanács elnöke, Szalai Béla, a minisztertanács titkárságának a vezetője – aki a Központi Vezetőségnek sem volt a tagja –, és az említett Földvári Rudolf. A négyes fogatból ejtették tehát Farkas Mihályt és Révai Józsefet. Nem hívtak senkit az ÁVH, a belügy és a honvédség berkeiből, s a PB-póttag Dénes István helyett a vezetés harmincas éveiben járó fiataljai közül Hegedüst, Hidast, Földvárit és Szalait akarták látni. (A korabeli protokollban – akár a fentebbi névsorban – a PB-tag Nagy, Hidas, Hegedüs megelőzte Dobit, az Elnöki Tanács “kisgazda” elnökét.) Közülük RM a nem sok vizet zavaró Dobi mellett Nagy Imrét sem szívesen vitte magával. Tőle tartott. Legszívesebben ezt az egész megalázó cécot kitorolte volna az életéből. Az egyik legnagyobb sérelem itt érte: a szovjet vezetők “könyökig vájkáltak, s rendezkedtek a Magyar Dolgozók Pártja belügyeiben”. Őt, magát önkritikára kényszerítették, úgy kezelték, “mint a személyi kultusz feltalálóját”, pedig a “kult licnyosztji” kifejezést ekkor hallotta először.¹⁰

Dénes István (1923) csak találgatni tudja, hogy őt miért mellőzték: – Annak idején Hegedüst Gerő javasolta titkárnak. Feltételezem, hogy Farkas – arra gondolva, hogy neki is kell egy apród – javasolta az én kiemelésemet, s bár közöttünk különösebb kapcsolat nem volt, ez a bélyeg rajtam maradt. Másrészt, mint afféle magasba emelt fiatal, vitába keveredtem Kovács Istvánnal, ami nem vált a javamra. Nem lehetett jó ajánlólevél a válasom sem. Csupán amiatt sem illetem a képbe, hogy szerelmes voltam. Miután nem hívtak meg Moszkvába, minden különösebb indoklás nélkül kihagytak az új Politikai Bizottságból is, amitől én akkor megkönnyebbültem.

A vendéglátók legbefolyásosabb vezetőkből kiállított hatos fogata – a miniszterelnök Malenkov, első helyettese, és a fő belügyér Berija, a külügyminiszter Molotov, a pártapparátus felelőse Hruscsov, a honvédelmi miniszter Bulganyin, a kereskedelmi miniszter Mikojan – kiegészült többek között a budapesti nagykövét Kiszeljovval, nem tudni, miért hiányzott viszont közülük a magyar szakértőnek tartott “szovjet-orosz lakatos”, Vorosilov. Tolmácsként a szovjet pártközpont magyarul gyöngén tudó munkatársát, Bajkovot ültették be.

A június 13-16 közötti tanácskozásokról az oroszul is, meg gyorsíri is tudó Szalai Béla készített kivonatos jegyzőkönyvet, de fennmaradtak Földvári Rudolf jegyzetei is.¹¹ Ezekből kiderül, hogy Rákosiék eligazításának ürügyén a Kremlben a szovjet politika felülvizsgálata is zajlott; hatalmi harc, amiben a magyarok kezével verték a csalánt.

Bevezetésül Malenkov végre elárulta, hogy a Rákosival májusban elkezdett beszélgetés folytatják. Fölszólította a vendégeket, hogy fejték ki véleményüket a gazdasági fejlődésről, a káderkiválasztásról, s az önkényeskedésekről – azokról a témákról, amelyek Sztálin halála után hűsbavágó kérdéssé váltak náluk is. Jelezte: beszélni kell a hibák kijavításának módjáról is.

A szovjet vezetés tisztességtelenül járt el, amikor eltitkolták, miért hívják őket Moszkvába. RM ledorongolására akkor is lett volna épp elég ok, ha megadják neki is a lehetőséget a felkészülésre. Sztálin utódai fölényesek voltak és cinikusok. Malenkov és Berija megjegyezte: Rákosi ajánlotta, hogy ismerjék meg végre a vezetőtársait; hát tessék! Bár a májusi fejmosás és a kedvezőtlen előjelek után RM számíthatott volna az elszámoltatásra, váratlanul érte a téma és mellbe vágta, hogy a társai előtt akarják megszégyeníteni. Beszámolója csapongó lett. Rögtönzéseit rontotta, hogy épp Berijával ültették szembe.

Bevezetésként többes szám első személyben elmormolta: “gazdasági kérdésekben a szükségesnél gyorsabban mentünk előre ugyanúgy, mint a többi népi demokráciában”. Persze “hibáztunk”, jogosan kritizálták a szovjet elvtársak a fogyasztási cikkek termelésének elhanyagolását, s a fiatal káderek mellőzését. Bár... Magyarázkodás közben olyan részletekbe bonyolódott, hogy az egyetemi pártbizottságokra értelmiségi titkárok kellenek. Magyarországon tényleg nem lehet több a miniszter, mint a Szovjetunióban. Ekkor szinte ő javasolta, hogy válasszák szét a főtitkári és a miniszterelnöki tisztséget, hisz arra sincs ideje, hogy vidékre járjon, pedig sokszor vasárnap is dolgozik. Helyreigazította májusi magát: nem 30-40, hanem 45 ezer letartóztatott van. Mentség, hogy közülük 3000 az internált volksbundista, akik – ezt nem mondta ki – 1945 előtt németnek vallották magukat, így csak rontják a magyar statisztikát. Úgy vélte, az amnesztiát majd csak augusztus 20-án léptetik életbe, mert ha nyáron kiengednék a foglyokat, munkáskéz nélkül maradnának az építkezések. Ez az érvelés egyetlen egy szovjet vezető fület sem ütötte meg. “A zsidókérdésre is felmerült nálunk és fennáll... Zsidó funkcionáriusok is felvetették... miért szorulnak háttérbe?” – igaz, a sajtóban sok a zsidó.

Malenkov kevesellte az önkritikát. Rákosi nem is említette a mezőgazdaságot. Pedig tszcs-k oszlanak fel, tagok lépnek ki, mert a jövedelmük kevesebb, mint az egyéni parasztoké; igaz, azokat meg a beadás nem teljesítése miatt elítélik. Az önkényről szólva azokkal az adatokkal hozakodott elő, amelyeket a két szovjet igazságügyi tanácsadó Rákosinak jelentett.

Berija készült az élveboncolásra. Sorolta: Rákosiék nem ismerik a falut, a parasztnak 400 millió forint az adóssága, az iparba menekülnek, Nagy Imrét kizárták a PB-ből, mert a szövetkezetek lassúbb fejlesztését javasolta. Nem az a baj, hogy Rákosi kevesebb letartóztatottól beszélt, hanem az, hogy három év alatt 1,5 millió ember ellen indítottak büntetőeljárást. Az igazságügy igazságtalan, a BM és az ÁVH azt tesz, amit akar; a Belügyminisztériumot és az ÁVH-t egyesíteni kell egy tekintélyes elvtárs vezetésével. Sok kvalifikált magyar emigráns él Nyugaton, közülük az angolok és az amerikaiak kémekeket fognak hazaküldeni. Magyarországon sokan elégedetlenek a politikánkkal. “Ezért kell ide egy megfelelő vezető.” Közölte: Rákosi is beleavatkozott a letartóztatásokba, pedig ebben “még Sztálin elvtárs is tévedett... Rákosi elvtárs még inkább tévedhet”. Sztálin főrendőre fölhozta: RM utasít arra, kit kell megverni, pedig ha vernek, ártatlanokat ítélnak el. Kijelentette: a törvény mindenkinek be kell tartania; súlyos hiba, hogy Szűcs Ernőt – az ÁVH második emberét – és testvérét agyonverte az ÁVH. Rákosi nagy emberként szerepel – pedig az sem volt helyes, hogy Sztálin elvtárs minden volt egy személyben”. Rákosi azt állítja, a nép nem értené meg, ha leváltanák. A cinikus Berija mondta ki, hogy a miniszterelnök magyar legyen, méghozzá Nagy Imre, Rákosi pedig “maradjon a párt élén, mint gazdag tapasztalatokkal rendelkező és a párt ügyéhez hű elvtárs”. Nagy is párthú, meg magyar és ismeri a mezőgazdaságot.

Szatmári István (1928), RM 1951-56 közötti titkára úgy véli: – Azért esett Nagy Imrere a választás, mert neki nem volt a pártönkivüli áramlata. Ő volt, aki a megesezt lányt elvette. A házasság aztán mást lett, mint várták.

– Nem volt a láthatáron más magyar kommunista vezető, akit ajánlhattak volna helyette, annak ellenére, hogy Nagy Imre trehány és

lusta volt – állítja Kovács István (1911), a pártapparátus vezetője. – Mindnyájunknak felajánlottak villákat, földet, és közülünk egyedül Nagy Imre fogadta el. Nem játszott becsületes játékot, önkritika után is ugyanazt a nézetet képviselte, mint előtte. Sok esetben nem sétált át a Kossuth térről PB-ülésre, migrénre, náthára hivatkozva; csúnyán viselkedett velünk szemben.

– 1953-ban a moszkvai “hatosból” nagy esélye volt a miniszterelnökségre Nagy Imrének, az egyetlen kereszténynek, de erélytelen volt, lusta, enervált ember, aki jó professzor lehetett volna, de mint politikus nem tudott élni a lehetőséggel – mondja a PB-ből ekkor kimaradt Dénes István (1923). – Barátai csak a “pártellenzék” szűk csoportját állították mellé, hozták a táborába. Vas Zoltán azt írja róla, hogy megegyezett Rákossal, hogy a kongresszuson nem veti fel a Rajk-ügyet, ha szép csendben kiengedik a foglyokat. Persze, hasonló megállapításokra juthat az ember jóformán minden politikusnál.

Nagy Imre életrajzírója, Rainer M. János szerint elsődleges volt, hogy Moszkvának olyan vezetőre volt szüksége, akit ismer. Ráadásul Nagy agrárszakember volt, aki azt az álláspontot képviselte 1948-49-ben is, amit a szovjet vezetés ekkor a sajátjának vallott. Kiválasztásában szerepet játszott az is, hogy nem volt zsidó. Rainer cáfolja a Rákositól (Hegedűs szerint esetleg Gerőtől – P. Á.) eredő, majd Kádár János által átvett célzatos magyarázatot, hogy Nagy Imre Berija vagy Malenkov – azaz a politikai rendőrség – embereként került a miniszterelnöki székbe.¹² Ez az emigráns kommunisták körében gyakori vád, a sok ismétléstől széles körben ismertté vált, s a kilencvenes évekig elhullámozott.

– Nagy Imrét, szemben Rákossal, nemigen érdekelte a hatalom, hanem inkább a karizmatikus befolyás – állítja Hegedűs András (1922). – Amikor a csúcson volt, akkor sem építette ki a hatalom sáncait, mint Rákosi, akkor sem tudta behozni az embereit. Politikus ember volt – Pozsgayhoz hasonlítanám –, aki sokat adott arra, hogy szeressék.

Látható, nem csupán RM viseltetett ellenszenvvel, Nagy Imrével szemben. Mivel nem volt elvakult, mint általában az apparátcsikok, köztük megbélyegzettnek számított. Már 1930-ban elhangzott róla, hogy “ő személyesíti meg a jobboldali veszedelmet a pártban”, s ez visszatérő vád volt vele szemben élete végéig. Rontott a helyzetén, hogy többnyire neki volt igaza – hittételekkel szemben is.

Nagy Imre nem volt homo kominternikus. Értelmiségi volt az apparátcsikok között. 1944-ben Sztálin azért javasolta őt a katolikus Magyarország Ideiglenes Kormányába, mert nem zsidó. Ettől fogva itthon alternatívája volt minden vezetőnek, és még inkább azzá vált 1953-tól kezdve. Ám s totalitarizmusban nincs helye a lehetőségek közötti efféle választásnak. Nem az a csoda tehát, hogy Nagy Imrét 1958-ban kivégezték, hanem az, hogy addig életben hagyták.¹³

A moszkvai tanácskozáson Berija azzal is megfenyegette Rákosiékat, hogy a szovjet hadsereg nem lesz mindig Magyarországon. RM úgy emlékezik, hogy Berija felszólalásával “megkezdődött az általános támadás a párt munkájával szemben”. A szovjet elvtársak előre elkészített szövegből bizonyították, milyen rosszul dolgozik a párt. “Különösen engem támadtak.”

Molotov: a személyi kultusz, amiben Rákosi is szenved, a Szovjetunióból indult ki. “Egy ember ne legyen minden vonal vezére.” A gazdaságban sok a hiba: az iparosítás üteme minden erőfeszítés után is megáll, a sok beruházás is a lakosság érdekeit sérti. A túlzott iparosítás machinációkhoz vezet: egy szövegetől kihagyták a gyapjút, de az ára változatlan. Hamisítják a tejet. “Ezért zavartuk el a burzsoáziát?”

Bulgaryin: ez az út katasztrófához vezet. Szerinte azért mennek látszólag rendben a dolgok, mert Magyarországon van a Vörös Hadsereg. Figyelmeztetett: “nem lehet 8 éven keresztül tisztogatni a hadsereget”. “Farkas elvtársnak is szerényebbnek kell lennie... Nem tetszeleghet, mint egy nagy hadvezér.” RM emlékezetében ebből az maradt meg, hogy Bulgaryin a rendkívüli események (szökés, öngyilkosság, fegyelmi) statisztikáival bizonyította, hogy beteg a hadsereg.

Rákosit zavarta a szemforgatás, hogy azok vetik a szemére a személyi kultuszt, akik istenítették Sztálint. Fél éve közölte Bulgaryinnal aggályait a magyar hadseregről, de Bulgaryin megnyugtatta, hogy minden rendben, most meg az ellenkezőjét mondja. Fülelnie kellett a fordításra is, mert Bajkov gyengén tolmácsolta. Ráadásul alig hallotta, amit az asztal másik végén mondtak.

Mikojan kijelentette: nyíltságuk a “bizalom és barátság jele”, bár Rákosi “nagyon beképzelt lett”. RM ezt megjegyezte, de arra nem emlékezett vissza, pedig Mikojan a tervezés kalandorságaként említette, hogy senki sem számította ki, mennyibe kerül Magyarországnak egy tonna acél, aminek a gyártásához se érc, se koks. Negyedmilliárd rubelnyi hadianyagot kér Magyarország, közben hiányzanak a fogyasztási cikkek. Drágák és rossz minőségűek a termékek. A minden fűtőre elítelt parasztság nem becsülheti a rendszert. Összefoglalva: a helyzet nem javul, hanem romlik.

Gerő magába zuhant, az egyetlen megdicsért, Nagy Imre viszont szót kért. Az ő rögtönzése sem sikerült igazán. Szóba hozta, hogy Rákosi moszkvai látogatása után nem beszéltek ilyen bátran a hibákról. Felvetette, hogy a beszolgáltatást nem a termés alapján, hanem az igények szerint vetik ki. Hruscsov közbeszólt, hogy miért személytelenül beszélnek, amire azonban ő is tudhatta a választ. Nagy Imre javasolta, hogy a lélektelenül dolgozó tanácsokat vegyék ki a Belügyminisztérium kezéből. Berija: “Miért nem csinálták már meg? Nagy Imre másik javaslatát, hogy a belügyet a párt adminisztratív osztálya vezesse, viszont megkontrázta. Nagy visszatért a mezőgazdasági témákhoz, s elmondta, hogy a kuláklisra büntetésből is fel lehet kerülni. Molotov: “A maguk mezőgazdasági politikájában sok középparaszttellenesség van.” Nagy Imre ügyesen magáról is szót ejtett: “Felmerült, hogy engem válasszanak meg a Minisztertanács elnökének. Otthon beszélünk a személyi kérdésekről. Rákosi elvtárs azt javasolta, hogy Révai elvtárs helyett legyek a népművelési miniszter.” Válaszul Berija kimondta, amit várt: “Találnak oda más megfelelő embert.” Mivel Nagy “noteszből idézgetve támogatta a vádakot”, RM rájött, hogy ezek, ketten összejárhatnak.

Dobi a vidéki funkcionáriusokat hibáztatta, hogy “nem a nép igazi hangulatát közlik a felső vezetéssel. Hidas István egyenesen azzal védte Rákosit, hogy bírálható. Berija: mondjon példát! Hidasnak semmi sem jutott eszébe. Malenkov: Hidas nem mond igazat. Hidas: Rákosi alkalmasságát nem neki kell megállapítani. Berija rászólt, hogy úgy viselkedik, mint egy diák.

A hatalmi sorban ekkor még Malenkov mögé szorult Hruscsov egyetlen társaival, s becsúgyon valamiféle összefoglalást is próbált adni. Kimondta: a hibákért elsősorban Rákosi felelős, aki nem tud “kollektíven dolgozni”, nem bírja a kritikát. “Magyarország híres volt a jó mezőgazdaságról” – mondta, s a múlt idő okaként a túl gyors kollektivizálást említette. Lehetetlennek mondta, hogy 9,5 millió magyar között nem találhatók vezetők. A szovjet párt titkára egyszerűen felhívta a magyar pártvezetők figyelmét: javítsák kapcsolatukat a magyar néppel.

Malenkov felidézte: amikor májusban azt ajánlották Rákosinak, hogy nevezzen meg egy magyar helyettest, ha meg is nevezett valakit, rögtön a kifogásait szedte elő, hogy miért nem lenne jó az illető. Ez nyugtalanítja őket, ezért kellett találkozniuk. Kimondta: nem részletekről van szó, a hibák alapvetők: a politikai vonal kiigazítására van szükség. A vezérlés nem véletlenül került elő: a moziban is csak Rákosit látni. Azért vetették fel ilyen élesen a kérdéseket, mert a Szovjetunió is felelős azért, hogy milyen a hatalom Magyarországon. Ők is hibáztak, de például a fegyverkezésben a magyarok túlteljesítették még a túlzó szovjet követeléseket is. Megerősítette, hogy a miniszterelnök magyar legyen, a belügyminiszter pedig Gerő. Tiszteljek meg a vezetőket azzal, hogy teljes jogot adnak nekik, ne érezzék úgy magukat, mint a gazda melletti alkalmazott. Javasolta, hogy Rákosiék még itt, Moszkvában dolgozzák ki a tennivalókat, s azokat kedden, június 16-án beszéljék meg újra.

RM: “ez így ment vagy két órán keresztül: csak úgy zuhogtak ránk a negatív tények”. A fordítások szünetében Berija szórt rá a fenyegetéseket: “megnézzük, kik is vezetik a népi demokráciákat! Vége a vezetők ünneplésének! A Sztálin-dicsőítésnek!” “...hallatlan szemtelenséggel” olyasmiket mondott: “Érdekes ember ez a Rákosi! Számára mindenki kémgyanús, még Gerő is! Ő maga pedig

ugyanakkor minden gyanún felül áll!” A felidegesített RM kétségbe vonta, hogy Magyarországon rosszabb a helyzet, mint másutt, és ezt később is sokat emlegette: azzal védekezett, amiben, ha volt is igazság, védekezésre alkalmatlan volt. “Ami a beképzeltséget illeti, az olyan betegség, amit az ember nem érez, ugyanúgy, mint a saját szagát.”¹⁴ Ő nem akart miniszterelnök lenni, bár Sztálinnak... (Itt az oroszul nem tudó Földvárinál az a szerencsétlen mondat – Bajkov fordítás? – áll: “Nem akart ő miniszterelnök lenni, de olyan követelményeket állított fel, melyeknek nem felelt meg senki, csak ő.”)

Fájt RM szíve, hogy “ilyen nagy hadsereget tartunk”. Berija: Sztálin rossz tanácsokat adott. Malenkov: s ezeket úgy eltúlozták, hogy hatszázezer fős a hadsereg. RM: a tartalékosokkal együtt ennyi. (Valójában négyszázezer volt a teljes létszám, ebből százötvenezer a tényleges katona; több, mint békeidőben bármikor – P. Á.)

Berija minden alkalmat megragadott annak besulykolására: “Ha a nagy Sztálin követett el hibákat Rákosi elvtárs beismerheti, hogy ő is követett el hibákat.”

Malenkov új nézetet fejtett ki a párt irányító szerepéről: “A KV foglalkozzon a vezetéssel, ideológiával, káderkérdésekkel, a Minisztertanács a többi kérdéssel.” A helytelen határozatokat meg kell változtatni. Felesleges a kőolajtermelésbe pénzt ölni, mivel Romániának van elég olaja, Magyarországon inkább az alumíniumipart kell fejleszteni.

Gerő rendkívül mélyen megrázták a hallottak. Elismerte, a vezérkedésért másodsorban ő a felelős. Megemlíti: megjelent egy kép a Szabad Népből Rákosiról és a feleségéről, amint szavaznak. (RM szerint Gerő is azonnal őt támadta. Beismerte, hogy 1945-ben ő szeretett volna a párt vezetője lenni, de “törekvését csakhamar feladta, mert észrevette, hogy e téren velem nem bírja a versenyt!.) “Volt és van vezérkedés. Nem volt bátorsága ez ellen felszólalni.” Ő is vezérkedett, Farkas is. A metró tényleg nagyzási mánia. Még szerencse, hogy nem hallgattak a katonai tanácsadókra, akik javasolták, úgy építsék, hogy a vonalakon tankok és vonatok is közlekedhessenek.

Malenkov: nem kell szégyellni, abbahagyni.

Gerő: a kulákság “nem tölti be társadalmi szerepét”: nem ad elég gabonát. Túl nagy és drága az államapparátus; az ÁVH esetében pedig nem figyeltek fel a törvénytelenésekre és a szadista módszerekre. (Főleg így többes számban ez nem igaz. A minden lében kanál Gerő, az Államvédelmi Bizottság tagja mindent tudott, több törvényteleneséget – főképp elriasztási célú, gazdasági jellegű büntetőeljárás – ő maga kezdeményezett. Moszkvába indulás előtt két héttel – amikor még nemigen tudhatta, hogy belügyminiszter lesz –, azt írja a Jehova tanúi szektáról Piros Lászlónak, az ÁVH vezetőjének: “a legveszedelmesebb elemeket” őrizetbe kell venni, és “szabályszerűen” el kell ítélni a népi demokrácia ellen kifejtett illegális tevékenységükért, vagy kémkedésért, vagy amilyen bűncselekményt általában rájuk lehet bizonyítani, s az egész operációt, csendben, zaj nélkül, kellő óvatossággal kell végrehajtani. Vagyis nem csak Rákosira, Farkasra, hanem Gerőre is áll a vád, hogy “közvetlenül utasításokat adott az Államvédelmi Hatóságnak arra, hogy hogyan nyomozzon, kit tartóztasson le”. Gerő embere, Hegedüs András említi, hogy főnöke megvédte a környezetében lévő, főképp a gazdasági területen dolgozó szakembereket. Ez is bizonyítja, hogy bele tudott szólni az eljárásokba. Lehet dicsérni, amiért nem engedte, hogy emberei az ÁVH kezére jussanak, ám jótékonyágában szerepet játszott az is, hogy így kerülhette el a rá nézve terhelő adatok gyűjtését. Gerő a hatalomból kiesve, 1962-ben azt állította, hogy “semmi köze sem volt a belügyminisztériumhoz, sem általában ezekhez a dolgokhoz”.¹⁵ Moszkvában is ő borította a legügyesebben fátylat saját szerepére – őt nem bántották a szovjet vezetők.) Gerő megígérte: bárhová állítják, igyekszik helytállni. Helyeselte Nagy Imre miniszterelnökségét.

Malenkov megkérdezte Rákosit és Dobit, hogy ők is elfogadják-e Nagy Imrét. Azt felelték, igen. (RM Visszaemlékezése szerint: “Senki sem helyeselte.”) Kitámolyogva a teremből, Rákosi azon törte a fejét: “mi lehet mind e mögött”.

Földvári Rudolf (1921) azt mondta: – Gerő volt az egyetlen, akivel lehetett beszélni arról, hogy mi is történt. Nem láttam még embert úgy megrendülve, mint őt. Este sétáltunk Moszkvában vele és Szalai Bélával hármasan, tépelődött, hogy nem érti: hát eddig nem erről volt szó. Igazuk van, de miért ez a hirtelen fordulat? Eddig nem ez volt a követelmény, a szokás! Gerővel lehetett beszélni, ha ki is tért sok minden elől, azt azért megmondta, hogy ő sem látott tisztán.

Vasárnap nekiült a delegáció a házi feladat kidolgozásának, s ezt részben hétfőn is folytatták.

Rákosi azzal kezdte, hogy vegyék sorra a vezetés hibáit, illetve a gazdasági teendőket. Nagy Imre és Gerő egyetértett. Dobi elmesélte, hogy a volt iskolájában kirakták a fényképét, de valaki megkérdezte, hogy mit keres ott. Végre szóvá merete tenni, hogy a háztartási alkalmazottját kuláknak minősítették.

RM: Be kell számolni arról, hogy milyen hibákat követett el. Meg kell szüntetni a dolgozók zaklatását, meg kell mondani, hogy gyökeres változás lesz. Gerő szerint a fájó ügyek nem jutottak fel a pártvezetéshez. A megyékben sem volt kollektív vezetés. RM: a központban három-négy ember vezetett, a megyében egy! Gerő: nem helyes a munkásokat bíróság elé állítani, ha elhagyják a munkahelyüket. Nem lehet a munkásosztállyal szemben bizalmatlan politikát folytatni. Nagy Imre hozzátette: a házigazdák megmutatták, milyen a mélyenszántó bolsevik kritika.

RM: a gyors ütemű fejlődés ment az életszínvonal rovására. (Ez a megállapítás végigcsörömpölt a hatalmából hátra lévő három éven.)

Gerő: az erőszakoskodás oka, hogy a különféle szervezeteket megoldhatatlan feladatok elé állították. A hibák eltitkolása szokássá vált. Eszébe jutott, hogy az ÁVH az igazságtalanul letartóztatottakat sem engedi szabadon. Hegedüs: félnek azok is, akiknek semmi okuk nincs rá. RM: meg kell szüntetni az internálást, a kitelepítettek kényszerlakhelyét, de a fővárosba azért ne jöhessenek. Legyen amneszcia. Össze kell vonni a Politikai Bizottságot és a Titkárságot. Gerő: a 13-15 tagú PB egyenjogú tagokból, az 5-7 tagú Titkárság fiatalokból álljon. RM annyira kifordult magából, hogy felvetette: “Szüntessük meg a főtitkári funkciót.” Kérdezte a többieket: hány tagja legyen a kormánynak, legyen-e elnökség. Az agrárleckét – a szövetkezetesítés lassítását, a parasztok támogatását – is ő idézte fel, Nagy Imrére már csak a bővítés maradt.

Kapkodtak ide-oda, amíg Gerő ki nem rukkolt a pontokba szedett részletes elgondolással: “a) csökkenteni kell a fejlesztés ütemét, b) leállítani a szükségtelen iparágak beruházásait, c) a könnyűipart kell fejleszteni a nehézipar rovására, d) a kevés nyersanyag miatt az egyik kohászati üzem építését valószínűleg le kell állítani, a hagyományos villamosgép-ipart viszont fejleszteni kell, e) azokat a beruházásokat kell elsősorban folytatni, amelyek gyorsan amortizálódnak.” (Ez eddig nem volt téma – P. Á.) Kérdezett ő is: mi legyen a metróval, mert Budapesten metró nélkül, trolikkal és buszokkal is jó lehet a közlekedés, ha kitiltják a belvárosból a lovas járműveket, f) Budapesten új lakónegyedet kellene építeni, és elsősorban a fővárosban meg a megyeszékhelyeken kell lakást építeni. 1,5 millió állami sertésnek csak akkor lesz takarmánya, ha elveszik a parasztoktól, inkább rájuk kellene hagyni az állattartást... Összeállították a Politikai Bizottság és a kormány névsorát is, majd Gerő dokumentumba foglalta munkájuk elemzését és a teendőket. A hidegfejű apparatcsik nélkül ez a korthagyott társaság aligha tudott volna ilyen rövid idő alatt elkészíteni a hibákról és a teendőkről egy elfogadható dokumentumot.

A magyarok egymás közti tanácskozásán RM felvetette: kedden kérdezzenek rá: a párt- és államvezetés viszonyára, a tanácsok állami irányítására, arra, ki dirigálja a Szovjetunióban a rádiót, a tudományos akadémiát stb. Ezzel is kezdték a második találkozót. Malenkov válaszolt: a kormány ne legyen a pártvezetés kiegészítő része. Ahhoz kicsi az ország, hogy a minisztertanácsnak elnöksége

legyen. A hadsereg létszámának a csökkentésére a magyarok tegyenek javaslatot. A rádiót a párt irányítja, az akadémiát a minisztertanács.

Molotov szóvá tette Révai József ideológiai hibáit. (RM szerint azt mondta: az ideológiában Révai "cár i bog" – cár és isten.) A Révaival egymást kölcsönösen gyűlölő Nagy Imre 16 élen helyeselt: sosem volt napirenden ideológiai téma, pedig a vélemények harca nélkül nincs ideológiai előrelépés.

Berija konkrétabb dokumentum összeállítását javasolta, amely adatok alapján is összeveti a helyzetet és a célokat. Külön fejezet foglalkozzék az iparral, a mezőgazdasággal. Nagy Imrével ellentétben ő azt mondta, hogy a kuláklisztát nem kell megszüntetni. A törvénytelenésekkel kapcsolatban is az adatokat kérte számon: "megmondani, hogy 3 1/4 év alatt 1 200 000 ember ellen indult bírósági eljárás +

1 150 000 ellen adminisztratív eljárás, megmutatni a törvénytelenések mértékét és azt, hogyan kell kijavítani". A határozatban térjenek ki a magyar (azaz a zsidó – P. Á.) kérdésre. Ítélik el, hogy Rákosi beleavatkozott az ÁVH ügyeibe, utasításokat adott nyomozásra, letartóztatásra, verésre: ha ezt nem írják bele, Rákosi megismételheti a hibáit. Hiba volt, hogy egy kézben egyesült a párttitkári és a miniszterelnöki funkció, mert "Rákosi elvtárs azt képzelte, mindent megtehet".

RM emlékezete szerint: "A szovjet elvtársak e megbeszélésen felhívták a figyelmünket, hogy állítsuk helyre a szocialista törvényességet. (Ez alatt nem a politikai perek revízióját értették akkor, mert erről szó sem volt, hanem a börtönben lévők nagy számát.)"

Leginkább a zsidókérdés tálalása döbentette meg Rákosiékat. RM: "Minden különösebb indoklás nélkül közölték, hogy szükségesnek tartják, hogy az a központi vezetőségi ülés, melyen megbeszélés tartalmát határozatba iktatja, mondja ki, hogy eddig a pártban a zsidók elnyomták a nem zsidókat. A mi delegációnk ekkor már annyira demoralizálva volt, hogy ez ellen a javaslat ellen, egyetlen szó sem emelkedett. Annak dacára, hogy azt is közölték velünk, hogy a határozatokat, a nagyobb nyomtaték kedvéért, az eddigi gyakorlattól eltérően kiáltvány formájában közöljék a magyar néppel." A kiáltvány szó nem szerepel sem Szalai bővebb, sem Földvári szubjektívebb jegyzetében, csak azt hangsúlyozzák, hogy a Központi Vezetőség üléséről nyilvános közleményt kell kiadni.

Molotov: nyilvánosságra kell hozni, hogy az utóbbi években csökkent a munkások életszínvonala. "Főfigyelmet: a mezőgazdaság felvirágztatására, mert el van hanyagolva." Lassítsák a kollektivizálást, engedjék feloszlani az erőszakkal létrehozott, működésképtelen téveseket.

Hruscsov, Berija és Malenkov vitatkozgatva azt ajánlotta, hogy a Titkárságnak három-négy tagja legyen, a PB-nek kilenc. RM szerint azt is közölték velük, hogy Révai és Farkas ne csak a PB-ből maradjanak ki, hanem még a kormányból is. Nem szóltak ellene – két zsidóval kevesebb. 17

Nagy Imre Berija ellenében is úgy vélte, hogy meg kell szüntetni a kuláklisztát, a törvénytelenég melegágyát. S Berija beleegyezett. Nagy Imre mondta ki azt is: Rákosi szerepe döntő a hibák kijavításában. Berija: ha nem segít, "magát teszi tönkre". Nagy jelezte, hogy a kritikát megértették, a dokumentumot ki fogják egészíteni. Szóvá tette, hogy az utóbbi években nem volt igazán közvetlen a kapcsolat a szovjet vezetéssel. Berija és Malenkov: volt kapcsolat, a magyarok mégis rosszul dolgoztak.

RM Nagy Imre ellensúlyozása miatt sem hallgathatott tovább. Azt mondta: sajnálja, hogy nem előbb tartottak elé ilyen tükröt. Ám a hibák kijavítása nem egy emberen múlik, hanem az egész pártvezetésen. Malenkov felhívta a "tanácsért jött" elvtársak figyelmét, hogy a "rendszerabályok" Magyarország érdekét szolgálják, nem erőszakolják rájuk. Ő és Bulgaryin javasolták, hogy Farkas Mihályt, "a párt ügyéhez hű és tehetséges elvtársat" (Hruscsov ugyanitt korábban: "Farkas egy századot nem tud elvezetni.") küldjék egy-két évre a Szovjetunióba vezérkari akadémiaára. A honvédelmi miniszter Bata István, "vagy más elvtárs" is lehetne. (Rákosiék annyira beijedtek, hogy elfogadták miniszternek a csak repülő kalauzként emlegetett légvédelmi parancsnokot, akinek képessége, képzettsége előző beosztásához is kevés volt. 18) Malenkovék kikötötték, hogy a Központi Vezetőség ülésén Rákosi és Nagy Imre legyen az előadó. Végül Malenkov és Berija árulás gyanújába keverte Rákosit. Szerintük az amerikai követ egy fogadáson javasolta a magyar külügyminiszternek, hogy a kormány egyik tagja, esetleg maga Rákosi és Eisenhower elnök tisztázza a két ország közti vitás kérdéseket. Rákosi azt mondta: nem tudta, hogy ő, meg Eisenhower is szóba került – ami nem is hihető –, különben pedig azonnal értesítette Kiszeljov szovjet nagykövetet. De nem tájékoztatta a pártvezetést! – s ilyen módszerekkel "el lehet veszíteni Magyarországot".

Berija a Péter Gábor-ügyben ismét a makacs Rákosi szemére vetette, hogy a szovjet felülvizsgálókat megpróbálta kioktatni a teendőkről. (Péteréket végül mégis elítélték – Berija letartóztatása után – P. Á.)

RM: "Jellemző, hogy milyen volt a szovjet elvtársak beállítottsága velem szemben. Mikor azt mondtam, hogy a Minisztertanács elnökének a cseréjét megfelelő módon elő kell készíteni, nehogy emiatt valami zavar keletkezzen. Valóságos vihar támadt ellenem. Még mindig azt hiszi, hogy a leváltása valami nagy esemény! Milyen javíthatatlan! – s hasonló megjegyzések röpködtek felém."

Malenkov azzal a biztatással bocsátotta az újtukra őket, hogy lesz erejük a hibák kijavítására. Hegedüs András szerint, amint jöttek ki a teremből, Nagy Imre előre akarta engedni Rákosit, de ő szinte előre taszította Nagyot: "Menj csak, Imre, te vagy már a vezető!" Cinikus megjegyzéséből és abból a tévedésből, hogy akkor Moszkvában Malenkov miniszterelnök a pártban is elsőnek számított, máig tartja magát az a nézet, hogy Magyarországon Nagy Imre lett az első ember. Ez közvetve igaz: Sztálin halála után a Szovjetunióban és Magyarországon is a miniszterelnök az új politika meghatározó alakja, ám Malenkov esetében Hruscsoval (átmeneti) egyetértésben, Nagy Imre esetében Rákosi ellenében. Nagy elsőségéről szóló hiedelmet erősítette, hogy korábban RM úgy gondolta, hogy a miniszterelnöki posztot választja (ha RM lett volna a kormányfő, az 1954 februári kongresszuson választották volna meg a párt új vezetését). Erősítette a szóban forgó hiedelmet a Rákosi-kultusz furcsaságoktól sem mentes visszaszorítása. Fényképe alig szerepelt a sajtóban, a nemzeti ünnepeken ő egy ideig nem küldött és kapott névre szóló táviratokat, Nagy Imre (Dobi és a külügyminiszter Boldoczki) viszont igen. (RM távirati "beceneve" jó darabig MDP KV volt.) Azonban nincs olyan magyar párt dokumentum vagy újságcikk, amiben Nagy Imrét előbb említették volna, mint Rákosit. Így a későbbi miniszterelnök legfeljebb a tanácskozó terem ajtaján jött ki elsőként, de RM regnálásáig sosem volt első, és nem is viselkedett úgy, bár maga RM sem mert a régi módon vezérkedni. 19

* Részlet a szerző Rákosi bukása és halála (1953-56, 1971) című készülő kötetéből

1 Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 5. 687. ill. 706. old. (Sztálin halála - izgatás)

2 Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések, 1940-1956. II. Napvilág Kiadó, Bp. 1997. 1124. old.

3 MOL 276. f. 54/230. Titkárság, 1953. február 11. (termelés), 66/18. (földalatti).

4 Fogarasi Béla cikke, Sz. N. 1953. április 3.

- 5 Szélsőséges gazdaságpolitika: Pető Iván - Szakács Sándor 240. old. A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945-1985. I. KJK. 1985. 764. old.
- 6 RM hiányzik: 53/121. 1953. május 28-i PB-ülés. Molotov az általános korrekcióról: Jegyzőkönyv a szovjet és magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13-16.) Közli: T. Varga György. Múltunk 1992. 2-3.
- 7 A májusi moszkvai ukáz: Visszaemlékezés 910. old., és a végrehajtás: 54/246. Titkárság, 1953. június 3.
- 8 Közli Rainer M. János Nagy Imre. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 511. old. a Cold War International Project Bulletinre hivatkozva. (Issue 5, Spring 1995. 10-21. old.)
- 9 Visszaemlékezések, 9-11-12. old. (meghívás Moszkvába)
- 10 Visszaemlékezések, 166. (vájkáltak), ill. 913. old. (személyi kultusz)
- 11 Moszkvai tárgyalás: Jegyzőkönyv..., illetve Földvári Rudolf moszkvai jegyzetei, Kapu 1990. 5.
- 12 Rainer i. m. 529-30. old.
- 13 Nagy Imre a megbélyegzett: Rainer M. János i. m. 152. old.
- 14 Visszaemlékezések, 913. old. (Rákosit támadják, RM emlékezete, szemfogatás, Bulganyin), 914. old. (Berija-Nagy Imre), 918. old. (Berija dűnnyögései), 914. old. (Gerő; kitámolyogva a teremből), 916. old. (Nagy Imrét senki sem helyesli). RM cselből ajánlotta Nagynak népművelési tárcát: Urbán Károly: Nagy Imre és G. M. Malenkov két miniszterelnök Sztálin után. Múltunk, 1996. 1
- 15 276. f. 66/42. (Gerő és a jehovista-per) Az Aczél Györgytől kapott és hagyatékában feltehetően fellelhető, Gerővel folytatott beszélgetésről beszámoló dokumentumon GE/1 jelzés van.
- 16 Révai és Nagy Imre gyűlölködése: Rainer M. János: Nagy Imre, 124. old.
- 17 Visszaemlékezések, 916. old. (Berija kitér a vita elől), 917. old. (zsidókérdés), 919. old. (törvényesség), 917-18. old. (Farkasról, Révairól).
- 18 PIL 290 f. 164. (Tóth Lajos Batáról)
- 19 Hegedüs András: Élet egy eszme ármékában. 221. old. Üdvözlő táviratok: ünnepi újságok, pl.: Szabad Nép 1953. november 6. vagy 1954. április 5. Ki az első: Urbán Károly: Nagy Imre és G. M. Malenkov két miniszterelnök Sztálin után. Múltunk, 1996. 1. RM a kormányfő: 54/246. Titkárság, 1953. június 3.

Gosztonyi Péter

“Midőn hazáját rabbilincs fenyíti”

(A Magyar Honvédség 150 éve)

II. rész

Schwechat. Kisközség Bécs előterében.

1848. október vége. Esős, ködös, igazi őszi időjárás.

A magyar sereg az elmúlt napokban, többszöri huzavona után, végül is átlépte a nyugati határt. 27.000 fővel és 82 ágyúval. A cél: Bécs megközelítése, a bécsi forradalmárok megsegítése volt. A tisztikar nagy része – beleértve itt Móga János főparancsnokot is – híján volt a lelkesedésnek. Mit keresnek ők a Lajtán túl, idegen felségterületen? Mi közülük a bécsi felkelőkhöz? És ha császári seregek kerülnek Bécs felé útjukba? Jellasics Bécs felé retirált. S mint hallják: Bécs alá csoportosul át Windisch-Grätz herceg válogatott csapata. Ezek ellen kell tűzbe vezényelni az alig puskaport szagolt, friss honvédszászlóaljkat?

Kossuth is elkísérte a Lajtán túlrá jutott magyar sereget. Az OHB elnöke beteg volt. Nátha kínozza, láza felszökött. De úgy érezte: ott kell lenni a Bécs alatti nagy csatánál. Szomorú élményben lehetett része. Szakszerűtlen volt a magyarok felállása, hiány volt fegyverben, rossz volt a csapatok közötti kommunikáció. Görgey későbbi visszaemlékezéseiben olvashatjuk: “A csatát már akkor elvesztettük, amikor belekezdünk..”

Október 30-án órák alatt eldőlt a schwechati csata kimenetele. A magyarok rohama azonnal megtört Jellasics jól kiképzett és szakszerűen vezetett védelmén. Ellentámadásuk nem is váratott sokat magára. A császári tüzérség szinte lesöpörte a csataterületet a magyarokat. Elsőnek a kaszás, fokosokkal “felszerelt” nemzetőrök futottak meg, de a honvéd-zászlóalj egy része is életét mentve sietve retirált a Lajtán túlrá. A tisztikar? Egyrésztük nem mert, illetve nem is kívánt fegyvert emelni a császáriakra. Másrésztük meg nem is látott még csatamezőt. Pánikba estek. Ezen helyzetben senkinek sem volt áttekinthetősége. Néhány kiváló ember – dandár- és hadosztályparancsnok –, mint Görgey, Guyon, Gőzon volt az, aki Schwechatnál a végpusztulástól a magyar hadsereget megmentette. Görgeynek még arra is volt gondja, hogy a sereg ágyúinak nagy részét sikerült a csataterületen épen kimentenie.

Schwechat – napjainkban az osztrák nemzetközi repülőtér révén forog neve közzsájon – a magyar főparancsnok csatavesztésének színhelyévé lett. Bécs a császáriak kezére került. Windisch-Grätz herceg főparancsnoka ezek után késelem nélkül átléphetette keleti irányba a Lajtát. Móga szétzilált serege Pozsonyig vonult vissza. A tisztikar ott próbálgatták rendbe szedni csapataikat. Móga itt letette főparancsnoki tisztségét. Nem volt hajlandó tovább szolgálni. Példáját számos, a császári hadseregből a honvédhadseregbe átkerült tiszt követte. Ezek a jelenségek természetesen nem maradtak titokban. Jóllehet, Pozsony alatt a sebtében felvert táborban kezdetben több mint 23.000 katonát számláltak, de a következő napokban az “élelmezési létszám” feltűnő módon csökkent. Ami egyet jelentett a szökésekkel, tömeges dezertációkkal.

Kossuth legnagyobb gondja ekkor az volt, hogy kit állítson Móga helyére? A felkért főtisztok közül egyik sem vállalta a feladatot. Végül is a harminc éves Görgey Arthur ezredesre esett választása, aki hajlandó volt a “fegyveres tömeg” sereggé való átszervezését vállalni. Egyben politikai javaslatot is tett. Batthyány lemondása után az OHB elnöke képtelen volt a kormány élére új miniszterelnököt találni. Akikkel számolt, azok óvatossággal, a bécsi udvar haragját nem akarván kivívni maguk ellen, minden kinevezést visszautasítottak. Görgey azt tanácsolta Kossuthnak: vegye ő kézbe a központi politikai hatalmat. Legyen “magyar diktátor”. Itt a nemzet jövője forog kockán. Visszaút nincs. Ő, Görgey, a sereg élén, mindenben támogatni fogja Kossuthot, akitől ezután a frissen kinevezett vezérőrnagy “szabad kezét” kapott csapatai újjárendezésére.

Kossuth visszatért Pest-Budára; Mészáros hadügyminiszter (részben) kielégítette Görgey utánpótlási kívánalmait, és a most “Feldunai Hadtestnek” átkeresztelt magyar főparancsnok, Görgey Arthur parancsára, a Windisch-Grätzről veszélyeztetett Pozsony alól Komáromba vonult vissza.

Görgey már Pozsonyban megkezdte serege átszervezését, amelyet aztán Komáromban fejezett be. Helyesen döntve: hadra fogható csapatokat akart, még akkor is, ha tudta, hogy így hadteste létszáma erősen meg fog csappanni. De nem akarta, hogy a schwechati csatavesztés megismétlődjön! Hazaküldte a nemzetőrök zömét. A fiatalokat pedig beosztotta a honvéd-zászlóaljokhoz. Nem akart tömeg-hadsereget. Azokat csak etetni kellett volna – s harci értékük kérdéses volt. Meg kellett szerveznie a tisztikar kiképzését is, mert ha a márciusi eszmék búvkörében élő lelkes, értelmes és tanult parancsnokok, harci erkölccsel bírtak is, a katonai alapkérdést nem ismerték. Görgey vasfegyelmet követelt katonáitól. Amikor 1848 decemberében a sorozatos szökések szinte napirenden voltak, a tábornok (Kossuth engedélyével), seregébe bevezette a botbüntetést. S élt is eme fenyítési eszközével. Többek között ezért is állították róla politikai ellenfelei, riválisai: rideg, kemény ember.

De aki eredményt akart elérni – lehetett volna ez időben más fajta?

Pusztaszeri László történész, a Magvető Kiadónál 1984-ben megjelentetett *Görgey a szabadságharcban* című könyvében kitűnő jellemrajzot ad a fiatal generális személyéről.

Batthyány visszavonult, Széchenyi István gróf – önmagával meghasonulva – szeptember 5-e óta a döblingi elmebetegintézet lakója lett; Kossuth magára maradt. Új miniszterelnököt nem találva, a márciusi ideálokat nem kívánva feladni, ő, Kossuth Lajos, mint az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke lett a továbbiakban a magyar szabadságharc lelkes vezetője.

Nem volt könnyű dolga.

1848. november-decemberben az ország határai több helyen lángba álltak. A nemzetiségiek – Béctől aktívan támogatva – a császári csapatok segítségével számos helyen benyomultak Magyarországra. Egyedül Erdélyből, ahol Bem József volt a “magyar vezér”, sikerült őket kiverni. A főparancsnok Komárom alatt gyülekezett. Az átszervezés után a Feldunai Hadtest mintegy 16.000 főt számlált. 1848 végén a Magyar Honvédség összlétszáma kb. 100.000 főt tett ki. Ágyúinak száma mintegy 250 volt.

Magyar szempontból komoly gondot jelentett, hogy a honvédsereg részére nem készült egy egységes haditerv. A sereget parancsnokai jórészt önállóan mozgatták egységeiket és nem szívesen csatlakoztak más tábornokok fennhatósága alá. Számtalan példát lehetne erre felhozni.

Miközben Windisch-Grätz főparancsnoka Görgey csapatait keresve óvatossággal közeledett Komárom felé – a nemzetközi helyzetben is komoly változásokra került sor. Sajnos, a magyar szabadságharc kárára. “Európa csendes, újra csendes, / Elzúgtak forradalmi... / Szégyen reá! lecsendesült és / Szabadságát nem vívta ki.” Így jellemzi ezt Petőfi Sándor Debrecenbe írt versében. Valóban, 1848

legvégére Európa lázas történelmi korszaka lezárult. Mindenütt győzött a konzervatív rendszer. Egyedül csak mi, magyarok tartottuk magasra a "lázas" zászlaját. Pedig számunkra is készült már a bécsi udvarban a hóhér kötele...

1848. december elsején az "engedékeny" császár-király Ferdinándot az udvar Bécsben lemondásra kényszerítette.

Az "április pátens" kibocsátásért.

Az új, ifjú Magyarország megalakulásának lehetőségéért.

A magyar "rebellió" kitöréséért.

Ferdinánd helyére unokaöccse, az ifjú, alig 18 éves Ferenc József került. Ez 1848. december 2-án történt. Ferenc József puha viasz volt a Camarilla és főleg a hatalomtól elbódult édesanyja kezében, aki ezen túlmenően személyes ellenszenvvel is viseltetett minden magyar ügyben. Az "eredmény" nem váratott magára. Az új császár, trónra lépése után azonnal semmisnek nyilvánította nagybátyja április pátensét. Nem akart tudni semmiféle "felelős magyar kormányról" és utasította Windisch-Grätz tábornagyot: fegyveres erővel verje szét a magyar "lázasokat".

Kossuth nem maradt a császárnak adója.

Miután – a korabeli magyar törvények értelmében – Ferenc József trónra lépéséhez a magyar rendet hozzájárulását nem kérte ki a bécsi udvar, így a nemzet az új császárt nem ismerte el magyar királynak. Rendelkezései, utasításai ezek alapján Magyarországra nézve nem kötelező érvényességűek. Amúgy sincs betöltve a nádori tisztség, ahogy magyar miniszterelnök sem találtott.

Ha azt hisszük, hogy a nyugatról ránk leselkedő ármány és annak kézzel fogható következményei egy táborba kovácsolták a magyar progressziót – *tévedünk*. 1848 december második felében hazánkban szinte tort ültek a belső villongások, belpolitikai küzdelmek, klikk harcok. Táncsics Mihályt például "lázítónak" nyilvánították Pesten és börtönbe zárták. Kossuthot nyilvánosan támadták; rágalmazták, hogy "csak" az egyéni hataloméért harcol. A nemzetiségi vidékekről rosszabbnál rosszabb hírek jöttek. Kossuth külpolitikai elképzelései ugyanakkor (a szokásos) délibábos ábrándozások alapján sorra-rendre zátonyra futottak. Majd Nyugat-Európa segít nekünk! Kiáll mellettünk. De a Londonba küldött Szalay László, "Kossuth követe", Palmerston lord-kancellártól azt a választ kapta: "Magyar ügyben tessék a londoni osztrák ügyvivővel tárgyalni".

Gyenge vigasz, hogy 1848 december végén a fiatal, törpe itáliai állam – Piemont – a magyar függetlenséget elismerte.

És közben vonul Pest-Buda felé Windisch-Grätz serege. Három hadoszlopban, több mint 60.000 fős jól kiképzett, felszerelt császári sereg.

Kossuth energiája, úgy látszott, nem ismert határokat. Szinte a semmiből teremtette meg a magyar hadiipart, pénzügyeket, a katonai utánpótlást. A különböző magyar seregtestekhez Pest-Budáról küldetett kormánybiztosokat (politikai, tiszti jogokkal felruházva), hogy ezen az úton az OHB befolyását és ellenőrzésüket biztosítsa. Ugyanakkor hadakoznia kellett az OHB-n belül kibontakozó ellentétekkel is, hiszen a "turáni átok", a széthúzás e szűk "háborús kabinetben" is felütötte a fejét. A közvéleményt erősen foglalkoztatta az úgymond "Béke párt" tevékenysége is, amely politikai csoportosulás a bécsi udvarral való "feltétel nélküli" kibékülést szorgalmazta.

1848 december második felében kezdett kibontakozni a Kossuth-Görgey ellentét. Ez a dunántúli visszavonulással függött össze. Kossuth csatát kívánt Buda előtt. Rosszallotta Görgey serege gyors retiráját. A Feldunai Hadtest parancsnoka viszont tudta, hogy sereg – jelen állapotában – képtelen Windisch-Grätz csapatait megállítani. A móri ütközet kimenetele tanulság volt számára. Így hát 1849. január 2-án keresztülvitte a Pest-budai rögtönzött haditanácsi értekezleten, hogy a magyar fővárost feladja, illetve kiűrti. Kossuth már napokkal ezelőtt, az Országgyűlés képviselővel és más politikusokkal Debrecen felé távozott. Batthyány pesti palotájában húzta meg magát. Lelkiismerete tiszta volt. Miért meneküljön? Sorsa ennek ellenére azonos lett a mi 1956-os Nagy Imrénkkel. 1849. január 8-án, a Pestet is megszálló császári csapatok egy különítménye letartóztatta. Börtönbe került. "Ügyéből" politikai per lett. Hűtlenséggel vádolták, jöllehet, a gróf a császár-király Ferdinánd törvényes rendelkezéseivel egyetértésben fejtette ki működését.

De a bécsi konzervatív erők példát akartak statuálni. Batthyány Lajos 1849 késő nyarán Julius Haynau tábornagy vérbírósága halálra ítélte és október 6-án a pesti Újépület (laktanya és börtön) udvarában kivégeztette.

1849. január első felében a magyar szabadságharc ügye szinte kilátástalannak tűnt. A Debrecenbe menekített Országgyűlés és az OHB tagjai egymással torzsalkodtak. A politikai légkör elmérgesedését egymás szemére hányták. Soraikban kishitűség uralkodott el. A "Békepárt" nyíltan ostromozta Kossuthot: diktátorságot emlegetett és az OHB elnöke radikalizmusát bírálta.

A politikai beharc kezdte a hadsereg harci erkölcsét is. A hivatásos tisztikar – azok, akik a császári-királyi seregből kerültek a honvédséghez – eddigi hitében megingott. Személyes jövőjük került előtérbe. Tulajdonképpen kit szolgálnak? Kinek tartoznak hűséggel? Milyen célt követ Kossuth? Ha továbbra is kitartanak a magyar ügy mellett – mi lesz, ha végül is győz a császár-király serege?

A tábornoki kar sem volt mentes a belső válságtól. Itt azonban más volt a probléma. Elkötelezettek voltak a magyar haza ügyének, de emberi gyarlóságukat megtartották. A parancsnokok egyszerűen féltékenyek voltak: vélt vagy valós sikereikre és parancsnoktársaikra. Legtöbbjüket 1848 nyara és ősze helyezte vezetői posztra. Társaikkal egyenértékűeknek tartották magukat, és nem szívesen vagy csak húzódozva helyezték magukat mások alárendeltségébe. (Példaként hadd említsük itt a Görgey-Perczel Mór vagy Görgey-Klapka György ellentéteket.)

Ezzel magyarázható ama, forradalmi harcokban ritka tünemény, hogy Kossuthnak külföldről kellett katonai vezetőket szerződtetni. Bem József 1848 őszén Franciaországból került Magyarországra: november 29-től az OHB elnöke őt bízta meg az erdélyi magyar hadsereg parancsnokságával. Eléggé önkényesen cselekedett. Egyszer nemcsak hadvezéri erényeit és sikerét kellene értékelni, de politikai hibáit is mérlegre kellene tenni.

Az ötvenhat éves Henryk Dembinski gróf, az 1830/31-es lengyel szabadságharc franciaországi emigrációjában élő altábornagy 1849. január 20-án érkezett Debrecenbe. Kilenc nappal később a generálist Kossuth a honvédsereg főparancsnokává nevezte ki. A lengyel tábornok magyarul nem beszélt, nyelvünket nem értette. A császári hadviselésről sem lehetett tapasztalata, hiszen legutoljára majd két évtizeddel korábban orosz cári csapatok ellen vezette harcba honfitársait.

Görgey alkalmas lett volna a magyar fősereg vezetésére, de Kossuth ekkor még ellene volt. Görgey 1849 január elején Pestről Vácra érkezett, és nem leplezte csalódottságát Kossuthtal szemben. Hadteste ekkor már csak 13.000 főből állt. A politikai zűrzavar és a katonai kudarcok hatására tisztikara lázongott. Visszaemlékezéseiben Görgey megírja: 60 főre tehető azon tisztek száma, akik 1848/49 fordulóján önkényesen otthagyták csapataikat. Idézzük: "A Kossuth iránti bizalmat bizalmatlanság váltotta fel a régi csapatok lelkében. A tisztikar egy része ... leköszönt, a többiek szemléletmást ingadoztak. Csak a bennem való bizalommal tarthattam őket továbbra is össze..."

Ez a tudat váltotta ki Görgey Arthurban az elhatározást, hogy egy politikai jellegű kiáltvánnyal forduljon a "Feldunai Magyar Királyi Hadsereghez". Ezen *történelmi okmány* 1849. január 5-ről keltezett és mint Görgey "Váci Kiáltványa" ismert a magyar hadtörténelmi irodalomban. Görgey ellenségei e kiáltványt azóta is mint a fiatal tábornok Kossuth elleni lázadásának első bizonyítékát lobogtatják. A

kommunista historiográfia is kihasználta a maga számára, Görgeyt befeketíteni akarván e kulcsokmány Kossuth-ellenes élet. Ezzel szemben a szabadságharc történetének legkitűnőbb kutatói – Kosáry Domokos, Katona Tamás, Szabad György és Hermann Róbert – írásaikban a "Váci Kiáltványt" boncolgatva, ha nem is mindig egyértelműen, de végső soron *szükségesnek* és a további politikai események tükrében pozitívnak ítélték meg ezt.

Görgey kiáltványában hadteste számára tiszta vizet öntött a pohárba. Nyilatkozata – mai szemmel nézve is – kiegyensúlyozott. Egyben őszinte, önkritikus számvetés az 1849 január eleji politikai és katonai helyzetről. Nem tagadja, hogy e kiáltványt a "sereg lehangolt kedélye" (így!) kényszerítette ki belőle. Önkritikát gyakorol 1848 decemberi magatartását illetően és a továbbiakban leszögezi: "A feldunai hadsereg letett esküjéhez hű marad, s Magyarországnak V. Ferdinand király által szentesített alkotmánya érdekében minden külső ellenséggel határozottan szembeszáll.

Nem kisebb határozottsággal azonban fel fog lépni mindazok ellen, kik az ország belsejében az alkotmányos királyságot idő előtti köztársasági izgatásokkal felforgatni megkísértenék.

Az alkotmányos királyság fogalmából – melyért a feldunai hadsereg utolsó emberig harcolni kész – önként következik, miszerint a hadsereg csak azon parancsnokoknak fog engedelmessé válni, melyeket hozzá a felelős magyar hadügyminiszter vagy helyettese törvényes alakban bocsát ki.

A feldunai hadsereg, szem előtt tartva Magyarhon alkotmányára letett esküjét s a katonai becsületét, tökéletesen tudja, mit akar s mit kell tennie; kinyilatkoztatja, miképp az ellenséggel bármily alkudozásnak eredményét csak úgy fogja elismerni, ha ezen alkudozás egyrészt Magyarország azon alkotmányformáját, melyre a hadsereg megesküdött, másrészt pedig a hadseregnek katonai becsületét biztosítandja..."

Visszaemlékezéseiben Görgey mindezekhez hozzáfűzte, hogy e kiáltvánnyal szemben a hadtest keretében semmiféle ellenvéleményt nem észlelt. Sőt, a kedélyek megnyugodtak. Aki "menni" akart, elment. A többiek – a tisztek, a hazai helyzetről tiszta képet kapva, maradtak. A hadtest új feladatot kapott; a meglévő sereget átszervezték. A négy hadosztály élére Görgey Guyon Richardot, Kmetty Györgyöt, Piller Jánost és Aulich ezredest nevezte ki. Kezdeti cél a császáriaktól a Felvidéken ostrom alá vont Lipótvár felmentése volt, s amikor e feladat elvégzése különböző nehézségekkel járt – Görgey gyors elhatározással a Bányavárosok felé fordult.

Görgey visszaemlékezéseiben írja: "Északra vonulásunk vezérgondolata – az ellenség főerejének elvonása a Tiszától, hogy e folyam mögött az új csapatok szervezését lehetővé tegyük – azon alapult, hogy hadtestem fennmaradjon..."

Helyes döntés volt. Stratégiaileg is, politikailag is. Windisch-Grätz csak lassan, nagy óvatossággal merte csapatait a Tisza irányába vezetni. Joggal zavarta őt a tudat, hogy északi szárnyán egy magyar hadtest bukkanhat fel a hegyekből. A Bányavárosokat gyenge császári helyőrségek védték. Görgey serege itt próbálta ki rajtuk katonai tudását.

1849. január 5-e és február 27-e között Görgey főserege az Ipolyágon keresztül, Léva-Zólyom-Besztercebányát érintve, Iglót maga mögött hagyva, branyiszközi áttörése után Eperjesre ért. Itt érte a tábornokot az OHB parancsa, hogy egy összpontosított támadás céljából a Feldunai Hadtest február második felére (a Hernád völgyön keresztül a Sajót maga mögött hagyva) a Tiszáig vonuljon és egyesüljön ott Windisch-Grätz ellen Eger-Kápolna térségében a többi magyar sereggel. Görgey kezében ekkor már ott volt Mészáros hadügyminiszter "leirata", miszerint közölték vele az összes magyar haderők hadrendjét és Dembinski altábornagynak az "összes magyar csapatok" parancsnokává való kinevezését.

Görgeyt kellemtlenül érintette ez a kinevezés. Okait hely hiányában hadd ne boncolgassuk. Joga volt duzzogni, ellenvéleményt mondani, de végső soron győzött Görgeyben a katona. Nem "lázadt" fel a lengyel generális kinevezése ellen; Kossuthék akartának megfelelően, csapatait és önmagát alárendelte Dembinskinek. A hadtestét átszervezték. Ebből lett a kápolnai csatában a "magyar királyi 16. hadosztály".

Borus József hadtörténész 1975-ben egy külön könyvet szentelt Dembinski fővezérének és a kétnapos kápolnai csata lefolyásának. Jóllehet, a tanulmányt jellemzi a Görgey elleni antipátia, alapanyagai érdekesek és értékes megállapításokat tartalmaznak.

Kossuth és vele az OHB tagjai január végén tisztában voltak azzal, hogy ha a meglévő csapatok összevonásával nem lendülnek mielőbb ellentámadásba, elveszik a magyar ügy. Délvidéket a honvédsereg kiűrtette: Erdélyben Bem sikerrel küzdött Puchner császári csapataival és a román felkelőkkel, míg a Dunántúlon szinte teljes egészében a császári csapatok parancsnokoltak. Miskolc-Hatvan-Gyöngyös, ezt a terepet választotta Dembinski, amely térségben egyesíteni is tudta a rendelkezésére álló és Észak- illetve Kelet-Magyarországról ide összpontosított honvédsereget.

Az összevont magyar sereg létszáma mintegy 45-50.000 fő volt. A császáriak magyar források szerint 34.000, osztrák levéltári adatok szerint 24.000 fővel rendelkeztek. A kápolnai csatára február 26-án és 27-én került sor. Már Dembinski hadterve gyenge lábakon állt. Görgey és Klapka figyelmeztetését a lengyel generális féltékenyen vette tudomásul, és elvetette azt. Kossuth nagy reményeket fűzött a kápolnai csata sikeréhez. Csalódnia kellett.

A kápolnai csata a szabadságharc időben leghosszabb csatája volt. 1849. február 26-án és 27-én zajlott le. A magyar fél erősebb volt a császári hadaknál. Magyar források szerint a nagy kiterjedésű csatamezőn 35.000 honvéd állt 30.000 császári katonával szemben. Osztrák források 40.000 magyarról emlékeznek meg és kb. 24.000 császári katonáról. Windisch-Grätz e csataterén került először szembe Dembinskivel. A lengyel generális hibát hibára halmozott, Klapka, Görgey, Pöltenberg és a többi magyar hadosztályparancsnok bosszúságára. A csapatok zöme ide-oda vonult a csataterén. Tulajdonképpen a másfél napos ütközeteket csupán pár ezer ember (és a tűzérés) vívta meg.

A csata a magyarok számára győzelemmel végződhetett volna, de Dembinski tehetetlensége és óvatossága mindezt megghiúsította. Amikor a harcot "lefűjták", február 27-én délután öt órakor a honvédsereg halottakban és sebesültekben 5-600 főt veszített és 1.200 katona esett császári hadifogságba. Osztrák részről 60 halott és 240 sebesültet tartottak nyilván.

A magyar hadosztályparancsnokok – élükön Görgey és Klapka – a szó szoros értelmében fellázadtak Dembinski további főparancsnoksága ellen. A lengyel altábornagy Kossuthhoz fordult. Az OHB elnöke szinte lóhalálában sietett Tiszafüredre, ahová Dembinski a veszített kápolnai csata után seregét összegyűjtötte. Szemere Bertalant az OHB tagját is magával vitte és eltökélt szándéka volt, hogy a "lázadás fejét", Görgeyt agyonlövetti. Március 3-án került sor Kossuth, Dembinski és Görgey találkozására. Tényként szögezzük le, hogy az OHB elnöke megismerkedvén a szerencsétlen kimenetelű csata okaival, Szemerével együtt úgy döntött, Dembinskit leváltja, hadtestparancsnoki feladattal bízva meg, Görgeyt kítüntetni, hogy alig pár héttel később, március 30-án a honvédsereg főerőinek helyettes parancsnokává nevezze ki. (Március 30-ig Vetter Antal altábornagy került Dembinski helyére.)

A szabadságharc honvédseregének csillagjára következtek. Windisch-Grätz dölyfös hadászati elképzelései nem valósultak meg. A császári generális ugyanis a kápolnai csata után azt jelentette Ferenc Józsefnek, hogy a magyar lázadók "bandáját" szétverte, szervezett erő nincs körzetében, pár nap alatt bevonulhat Debrecenbe és ott fegyveres erővel "a pártütés eme fészket hatalmamba kerítem..."

Nem így történt.

A magyar "lázdók" – élükön Kossuth Lajossal – tovább is híek maradtak a szabadság ügyéhez. Kitarásukat, erejüket megsokszorozta a Magyar Királyság ellen hozott új bécsi politikai sakkhúzás. Március 4-én ugyanis Olmützben a császár új alkotmány kibocsátásával lepte meg birodalma alattvalóit. Az új alkotmány politikai és területi tekintetben egyaránt a bécsi hatalom teljes központosításának elvét volt hivatva megvalósítani, és súlyos csapás volt Magyarország számára. Államjogi vonatkozásban ugyanis a Magyar Királyság ettől kezdve a Habsburg Birodalom egyik koronatarományja lett és így a birodalmon belül 1848-ig élvezett (látszólagos) önállóságát elvesztette. Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, Erdély külön tartományok lettek. Sőt, Magyarország déli területeiből Bécs egy új koronatarományt alakított ki: a Szerb Vajdaságot.

De Bécsre is rájárt ezzel az új alkotmánnyal a rúd. A Duna-medencei nemzetiségek nem így képzelték el – 1848-ban a kamarilla által beígért – függetlenségüket. A császári hadsereg is új ellenfeleket kapott: 1849 március végén Itáliában offenzívába kezdtek a szardok és Novaránál Károly Albert főherceg seregét csúfosan megverték. Bécs kétfrontos háború viselésére kényszerült.

1849 márciusa zűrzavarokkal teli időszaka volt a szabadságáért küzdő Magyarországnak. A magyar végeken a nemzetiségek Bécs által támogatott felkelői helyi győzelmeket arattak. Időközben Görgey ráncba szedte a rábizott honvéd főereget és március 19-én támadást kísérelt meg Tiszafüred térségében, ami azonban kudarcba fulladt. A részben demoralizált csapatokat a Tisza mögé kellett visszavonni. A hó végén Vetter Antal altábornagy lemondott eddigi főparancsnoki tisztségéről és Kossuth – rátermettebb katonát nem találva – Görgey Arhur bízta meg e tisztség betöltésével. A generális igent mondott: Egerben Klapka Györggyel napok alatt kidolgozták a honvédsereg ellentámadásának, a *tavaszi hadjárat*nak tervét.

A diadalmas tavaszi hadjárat – így tanultuk az iskolában – április 4-én vette kezdetét. A csaták során számos krízissel kellett a három hadtestből álló magyar főeregeknek megküzdeni. A vért és verejtéket az isaszegi nagy győzelem – április 6-a – hozta. Az eddig verhetetlennek tűnő Windisch-Grätz csapatait a honvédsereg nemcsak megverte, de fejvesztett menekülésre is készítette. A császári tábornagy Pestig hátrált. Gödöllőn Görgey, Kossuth és Klapka ezredes már a hadjárat második szakaszának célját jelölték meg: Komárom várának felmentését. Április 10-én Damjanich kézítusával birtokába kerítette Vácot, Windisch-Grätz erre kiűrtette Pestet. De az evakuálást már más császári generális vitte véghez. Windisch-Grätz kegyvesztett lett a bécsi udvarnál. Leváltották. Helyére báró Ludwig von Welden tábornagy került. Ő lett április 12-től a Magyarország területén működő császári csapatok főparancsnoka.

Az áprilisi szél csupa jó híreket hordott Debrecenbe. Selmecbánya az erdélyi határőrvidék és Pest a magyar csapatok kezére került. Hosszabb, heves vita után Debrecenben – a csataterekről érkező győzelmi jelentések befolyására – április 14-én az Országgyűlés "népgyűléssé" való átminősítésével egyidejűleg – a küldöttek egyhangúan kimondták a Habsburg ház trónfosztását. Magyarország államformája megmarad ugyan királyságnak, de az állam élére mint "kormányzó-elnök", Kossuth Lajos került.

Öt nappal később, a Kossuth vezetése alatt megfogalmazott Függetlenségi Nyilatkozatot az Országgyűlés elfogadta és törvénybe iktatta. Szép, ihletett órája volt ez a magyar történelemnek. De – mint annyiszor hazánk zord történelmében – politikailag elhibázott, délibábos reményekkel teli határozat ez. Kossuth és a mellette kiálló politikusok úgy gondolták, hogy egy ilyen függetlenségi manifesztum Magyarország mellé állítja a "művelt" Nyugat kormányait, vagy azok egy részét. A hazánkra nehezedő külpolitikai helyzetet szinte nem is mérlegelték – legalábbis e sorok írója ezt így ítéli meg. Kossuth nem számolt azzal sem, hogy az 1815-ben megkötött Szent Szövetség még nem múlt ki; feltámasztható. Nyugat-Európa hatalmon lévő dinasztiái a Duna-medencei "rebelliót" sanda szemmel figyelik. A debreceni politikusok a honvédsereg parancsnokai egy részének rosszzallását sem vették figyelembe. Egy – igaz, reménytelen – nagyelkü kibékülési gesztus a Magyar Királyság területén élő nemzetiségek felé is elmaradt!

Május 2-án az OHB szerepét ismét egy felelős minisztérium vette át. Kossuth hűséges hívét, a 37 éves Szemere Bertalant nevezte ki – belügyminiszteri tisztsége meghagyásával – miniszterelnökké. A dátumot érdemes megjegyezni. Ugyanezen a napon a bécsi udvar sugallatára a fiatal Ferenc József császár levéllel fordult I. Miklós cárhoz. A (papíron még létező) *Szent Szövetségre* hivatkozva a "magyarországi lázdás leveréséhez" kért orosz katonai segítséget. Hét nappal később megjött a válasz Szentpétervárról. A cár, attól tartva, hogy a magyarok "rebelliója" átcsaphat Galiciára és az oroszok által megszállt Lengyelországra, egy orosz hadsereg Magyarországra való küldését helyezte kilátásba. Május 21-én a Habsburg és a Romanov uralkodó az orosz megszállta Varsóban személyesen is találkozott. Ott, a Visztula parti ódon király palotában röpké órák alatt megszületett az osztrák és orosz egyezmény a magyar szabadság katonai leveréséhez.

Ugyanezen a napon – május 21-én – került a honvédsereg kezére Buda vára, amelyet Heinrich Hentzi császári tábornok kilátástalan helyzetben is három hétig védett, s ezzel – ha nem is tudatosan – lekötötte Görgey főereget a Dunánál.

Az orosz katonai intervenció ténye ekkor azonban tragikus módon eldöntötte a szabadságharc sorsát. Június 15-én Ivan Fjodorovics Paszkievics herceg, tábornagy parancsnoksága alatt mintegy 200.000 fős orosz hadsereg a duklai hágónál átlépte a magyar határt és benyomult Kelet-Magyarországra. Császári részről ugyanakkor 170.000 katona állt fegyverben a honvédsereggel szemben, melynek ekkori létszáma alig haladta meg a 150.000 főt. Ágyúk tekintetében a magyarok 450 löveg felett rendelkeztek, míg a császári és cári seregek 1.192 felett. A bécsi hadügyminisztérium a kétkelkezes Welden tábornagy helyett még május 30-án egy keménykezű új főparancsnokot nevezett ki magyarországi csapatai élére: az Itáliában a polgári lakossággal szemben rosszhírű, keménykezű báró Julius von Haynau tábornagyot.

Ami ezek után következett az a szabadságharc agóniája volt. E sötét fellegekkel terhes hónapok története még 150 évvel az események után sincsenek – sem historiográfiai, sem szépirodalmi formában feldolgozva. Igaz, szomorú tényekkel kellene szembesülnünk.

Külpolitikai vonatkozásban Kossuth kormányát csak a Velencei Köztársaság ismerte el. A liberális Frankfurti Parlament, amelytől a magyar kormányzó politikai és egyéb támogatást remélt, belefáradt eddigi tevékenységébe, és június 16-án kinyilvánította feloszlását.

A nemzetiségekkel való kiegyezési törekvések igen csekély eredménnyel jártak. A Román Légión csak papíron alakult meg. A szerb felkelőkkel való tárgyalások végül is zsákutcába torkoltak. Az erdélyi szászokat vezetőjük, Stephan Ludwig Roth május 11-i kolozsvári "hűtlenségi per" során történt kivégzése véglegesen elkötelezte a bécsi udvarnak.

Belpolitikai vonatkozásban (jóllehet a június 6-án a kormány által az orosz betörés hírére meghirdetett honvédő háború egy-két napra ismét eggyé kovácsolta a pártokat) folytatódott a belharcok és áskálódások. Május 31-én Debrecenből ugyan a kormány visszaköltözött Pest-Budára, de az orosz csapatok betörése hírére július 8-án Kossuth és kabinetje kénytelen székhelyét Szegedre helyezni.

A honvédsereg ugyanezen időben még talpon állt. Harcolt. Sőt, Görgey a Vág vonaláig szorította vissza a császári csapatokat, de Zsigárdnál június 16-án csatát veszített. Tizenkét nappal később Haynau gránátosai szétszörták a Pöltenberg tábornok által vezetett VII. honvéd hadtestet és birtokukba vették Győrt. Július 2-án a komárom-ácsi csatában Görgeynek ugyan sikerült Haynau főereget feltartóztatni, de az ütközet hevében a honvéd altábornagy maga is megsebesült és hosszabb időre tétlenségre kényszerült. Az ármánykodás, a féltékenység, a felelőtlen vádaskodás azonban így is "kikezdté". Július 5-én Kossuth felmentette Görgeyt a

hadügyminiszteri tisztségéből, a hó végén – ismét Kossuth akaratából – a kétbalkezes Dembinskiből a honvédség főparancsnoka lett.

A szabadságharc órái azonban már megszámláltattak.

Július 27-én Paszkievics herceg főerege Tiszafürednél megkezdte átkelését a Tiszántúlra. Két nappal később Haynau császári csapata Szeged határába jutott. Július 31-én Bem József erdélyi serege Segesvárnál az oroszokkal szembekerülve súlyos vereséget szenvedett. Visszavonulásra kényszerült. E csata során esett el Petőfi Sándor is.

Ekkor már a Dunántúl nagy része a császáriak kezére jutott. Budára Haynau vonult be, míg Pestre orosz csapatok. A magyar haditanács határozata értelmében a magyar seregetestekkel (papíron kb. tíz hadtest; valójában kb. 120.000 fő) úgy kell manőverezni, hogy a csapatok először külön az osztrák ellenfelel, majd később az orosz hadoszlopokkal ütköznek meg. Kossuth bizalma ekkor megint Görgey felé fordult. Az ő főserégétől remélt megmentést.

Görgey feldunai hadteste ekkor kb. 35.000 főből állott. Kossuth utasításának engedelmeskedve a Vág völgyéből Vác felé vonta vissza csapatait és Tokajnál átkelve a Tiszán megindult Arad felé, amelyváros augusztus 1-jétől a magyar kormány székhelye lett. Szegedre augusztus 2-án bevonultak Haynau csapatai. Ez időben jelenthette Bem Aradra, hogy az erdélyi honvédsereg állománya 75 %-ban "elvesztett".

S most állítsuk meg egy kis időre a történelem homokóráját. Helyezzük magunkat az 1849 augusztus eleji helyzetbe. Csodálattal kell adózni az akkori magyar hadügynek, amely még a *kilátástalannak* tűnő helyzetben és sorozatos retirák, illetve csatavesztések közepette is képes volt működni. Mert a hadtesteket megverhették, szétfavarrhatták, de a parancsnokok újra és újra összeszedték embereiket és csatasorba állították őket. A magyar honvédsereg még a legsötétebb napokban sem bomlott fel, futott szét. A tisztek kitartottak a közvitézek mellett. Kiállásukkal példát mutattak. Pedig ezekben a hetekben a hadtáp és az utánpótlás el-elmaradása is kihatott a csapatok harci erkölcsére. Az élelmezést már csak helyi rekvirálásokkal lehetett megoldani. Ez viszont a honvédek és a paraszti lakosság közötti viszonyra hatott kedvezőtlenül. Akadozott, majd elmaradt a zsoldfizetés is. A csapatok hadbiztossága hiába igényelte a katonáknak kifizetendő illetményt apró, illetve alacsony értékű bankókban, az állandóan úton levő pénzügyminisztérium hivatala képtelen volt e kéréseknek eleget tenni. Egy összegben juttatták el a csapatokhoz a zsoldot; amit képtelenség volt az egységnek kifizetni.

1849 július végén a honvédsereg kb. 100.000 főre apadt. A tüzérség kb. 400 ágyú felett rendelkezett és a lovasság létszáma kb. 12.000-re olvadt.

Augusztus 5-én a Csongrád megyei Szőregnél Dembinski fővezér Haynau csapatai ellen harcba bocsátkozott. Jóllehet, a magyar sereg létszámban fölényben volt, a lengyel generális elvesztette a csatát. Zavarodottságában, a megbeszélte központi haditervtől eltérően, megmaradt seregével Arad helyett Temesvár felé vonult. Itt érte őt Kossuth üzenete: adja át a főparancsnokságot Bem altábornagynak. Vagyis leváltották. Ez augusztus 9-én történt. E napon érkezett Arad alá seregével Görgey Arthur. A minisztertanács által már előzően jóváhagyott haditerv az volt, hogy Arad alatt az itt gyülekeztetett magyar seregek először az osztrákokat, majd utána – külön – az oroszokat verik meg. Dembinski Temesvárra való visszavonulása azonban – eme amúgysem reális elképzelést – keresztülhúzta.

A szabadságharc utolsó napjaihoz értünk el.

Kossuth, a minisztertanács és Bem fővezér délibábos tervei minden alapot nélkülöztek. Ferenc József császár kormányával tárgyalni nem akarván, még az a gondolat is felmerült, hogy a magyar koronát a Romanov dinasztiának kínálják fel. Legyen Magyarország királya a cár egy rokona!

Micsoda "ötlet"! Ha meghallgatásra talált volna, hazánk – hasonlóan Lengyelhonhoz – cári orosz félgymarmati sorba sodródott volna. "Szerencsénkre" Paszkievics elutasította az ajánlatot. Azt üzenete Kossuthnak, a magyar kormányt ő nem ismeri el. Csak a hadsereggel akar tárgyalni. "Mint a Habsburg dinasztia szövetségese, nem lép diplomáciai kapcsolatba a politikusokkal."

Egyedül a 31 éves Görgey Arthur maradt meg az adott – kilátástalan helyzet talaján. Augusztus 10-én éjjel, az aradi vár kazamatájában Kossuthal tárgyalva, kijelentette: az egyetlen halvány remény, hogy Bem Temesvárnál megveri az osztrák császári főereget. Másnap, augusztus 11-én megjött a hír: Bem seregét Haynau megverte, sőt: szétkergette. Kossuth összetört. Még aznap este lemondott kormányzó-elnöki tisztségéről és – a minisztertanács nevében is – Görgey altábornagra ruházta a legfőbb polgári és katonai hatalmat. Az akkori szóhasználat szerint Görgey Arthur "Magyarország egy személyes vezetője, *diktátora*" lett.

Hiába vádolta meg – már török földre menekülve – pár héttel később Kossuth Görgeyt, hogy "elárulta" a magyar szabadság ügyét, ez rágalom volt és az is maradt. Görgey ugyanis megmondta Kossuthnak – augusztus 10-én éjszaka –, hogy ha Bem elveszti Temesvár alatt a csatát, ő, Görgey, a feldunai hadtestével az orosz csapatok előtt leteszi a fegyvert.

Így is történt.

1849. augusztus 13-án, az Arad megyei világosi vár alatti mezőn a feldunai hadtest (29.889 katona, 144 ágyúval) megadta magát Rüdiger orosz tábornoknak. E szomorú kapituláció lefolyását nem kívánjuk itt részletezni. Görgey és serege fegyverkezett végrehajtotta a fegyverletételt. S ezzel a kapitulációval a szabadságharc, hadműveleti vonatkozásban, véget ért.

A példát csakhamar a többi seregetest parancsnok is követte. Kilátástalan helyzetükben ez érthető is volt. Osztrák vagy orosz csapatok előtt kapituláltak. Más egységek – például a lengyel és az olasz légió – rendezett sorokban déli irányban hagyták el az országot Orsova körzetében, az akkori török földre távozva, ahol menedéj jogot kaptak. A délidéki magyar helyőrségek nagy része feloszlott. Egyedül Klapka György vezérőrnagy tartotta még magasra a magyar zászlót a komáromi várban. Sőt, augusztus közepén egy portyázó sereggel Győrig nyomult előre és – ideiglenesen – visszafoglalta a várost. Szeptember végére azonban Haynau főerege erős gyűrűt vont Komárom köré. Klapka helyzete reménytelen lett. Érdeme, hogy a vár sértetlen átadásáért a polgároknak és a katonáknak részben amnesztiát, részben Magyarország sérthetetlen elhagyására kiállított menleveleket sikerült ellenfelétől kialakítani. Így kerülhetett Klapka György is Itáliába. Október 4-én Komárom Haynau kezére került.

Ez volt a szabadságharc katona történetnek epilógusa.

Az európai uralkodó házak túlnyomó többsége megnyugvással fogadta a magyar "lázas" leverésének hírért. Hol volt már 1848 ihlete! Kontinensünkön győzött az abszolutizmus, jóllehet, a császári és királyi házak képtelenek voltak a történelem kerekét teljesen visszaforgatni. Számos reformot – 1848 népfelkeléseinek vívmányát – nem lehetett visszavonni. Magyar vonatkozásban kegyetlen árat fizettünk szabadságharcunkért. Az osztrák császári önkényuralom, de főleg Julius Haynau – "a bresciai hiéna" – bosszúhadjárata (hasonlóan a mi generációnk 1956. november 4-e utáni megtorlásához) – véres tort ült a szabadságharc politikusai és katonái fölött. Ezt részletezni, erről beszámolni, egy későbbi tanulmány dolga, feladata lesz.

Gajdó Tamás

Szent Margit nyúlja és A Sánta Ördög

Krúdy Gyula elfeledett írása

Asajtótörténet – kissé megtévesztő elnevezéssel – röpiratként jelöli meg azokat az alkalmi, sokszor könyvomatatos, kis terjedelmű (néhány lapos) sajtótermékeket, amelyeket kiadójuk, szerkesztőik és íróik abban a hiszemben bocsátanak útjukra, hogy végre velük felszabadítják a hivatalos tájékoztatás rabigájába gömnyedt olvasókat. Természetesen csak azokat, akik hagyják magukat, s megvásárolják a pár fillérbe kerülő “orgánomot”. Ha minden írástudóban eleve feltételezzük a rosszindulatot, akkor kapcsolatba hozhatjuk ezeket a sajtótermékeket a revolveres újságírással is. A huszadik század elején Nádas Sándor *Pesti Futárjának* sikerült a röpiratok közül kiemelkednie, s az elismert lapok előkelő társaságába került.

Talán a *Pesti Futár* is köze volt ahhoz, hogy a Tanácsköztársaság bukása után gombamódra szaporodtak el a lapalapítási kísérletek. Az átélt 133 nap elfojtott sokja elementáris erővel tört a felszínre – mindenki mondani akarta a magáét.

Kicsit később, a proletárdiktatúra kikiáltása után két évvel, 1921. III. 28-án Egyed Zoltán szerkesztésében látott napvilágot *A Sánta Ördög* első évfolyamának első (egyetlen?) száma.¹ A 16 lapos füzetecske több szempontból is érdekes. Az Egyed Zoltán pályafutását feldolgozó lexikográfusok eddig nem emlékeztek meg erről a kísérletről. Pedig nem kellett volna szégyellnie a félelmetes tollú kritikusnak az ifjúkori “botlást”. Nem csak a lap programja volt rokonszenves, de a megvalósítást is visszafogottság és ízlés jellemezte.

A lap címe a 17. században élt francia író, Le Sage regényét és regényhősét idézte fel. A Sánta Ördög egy naiv, de tanulni vágyó ifjú szolgálatában leemelte Madridban a háztetőket, hogy megmutassa a nagyváros igazi, befelé fordított képét.

A lap “vezércikkében” az erotikus regényeiről ismertté vált Újhelyi Nándor így vezette le a budapesti Sánta Ördög genealógiáját: “A nagyörutak és kis mellékutak szorgalmasan, bicegve siető garabonciása ő. Bölcs, fölényes, szkeptikus és ironikus. A Sánta Ördög egyenes leszármazottja a Molnár Ferenc-i ördög, és távolabbi, de nem kitagadott rokona minden úgynevezett budapesti okos fiú”.

Heltai Jenő és Lakatos László sorai pedig arról biztosították az olvasókat, hogy az elismert irodalom és zsurnalisztika tárt karokkal fogadja az új vállalkozást.

A lapban természetesen aktuális kérdésekről szólnak az írások, elsősorban a bécsi emigráció háztetejét emelgetve, de Lestyán Sándor jóvoltából értesülünk a Gellért Szállóban rendezett “démonok báljáról” is.

Az újság azonban nemcsak bíralt, elismerésül Hegedűs Lóránt pénzügyminiszternek Sánta Ördög-rendet adományozott.

Sajtótörténeti ritkaságként önmagában is érdekes Egyed Zoltán lapalapítási kísérlete. Egyed azonban érezte, hogy az olvasók nem csupán a politikára vágnak. Demonstrálni akarta, hogy a főváros irodalmi élete is jó útra tért. Kivel lehetett ekkoriban a leghatásosabban megnyugtatni az embereket? Természetesen Krúdy Gyulával. S amire talán azóta sem volt példa: a kis terjedelmű, szűk körben terjesztett röpirat számára Egyed eredeti írást szerzett: Krúdy *Szent Margit nyúlja* címmel írt novellát. S ezt az írást a Krúdy-bibliográfia sem ismeri.²

Pedig három hónappal később a *Szigeti Séták* 1921. július 17-i és július 30-i számában ismét megjelent – aláírás nélkül. Mivel a főszerkesztő maga Krúdy volt, nem tartotta érdemesnek, hogy a *Szigeti Pletykák* című rovat alá külön is kiírja nevét. Így megtévesztette a lapot feldolgozó irodalomtörténészeket. Pedig csak az első mondatot kellett volna elolvasni!

De továbbra is feledésbe merült volna a *Szent Margit nyúlja*, ha valaki, dacolva az idővel, nem teszi félre magának Egyed Zoltán röpiratát. Talán ez az egyetlen példány, amely túlélte a huszadik századot. Nem gyűjtött be vele a cselédlány. Elbújt a második világháború bombái elől. Nem sodortak belőle cigarettát szovjet katonák. Nem találták meg buzgó ÁVH-sok, amikor terhelő bizonyítékok után kutattak. Nem pusztította el tűz 1956-ban. Nem dobták ki lomtalanításkor. Nem adták oda lelkes papírgyűjtő üttörőknek. A *Sánta Ördög* kibőjtölt mindent, talán annak tudatában, hogy egyszer még eljön az ő ideje...

Szent Margit nyúlja

A legenda, amelyet el is hihetünk

Téli estéken, a falióra mesemondó ketyegése alatt, a tegnapi és tegnapelőtti álmok megbeszélése és az álmoskönyvben való kimagyarázása után, a felsőszigetről és az óbudai partokról ideszivárgott pletykák feldolgozása múltával, míg havas rózsát rak a jóságos kéz a tűzre, néha hallottam egy vén nyúlról, amely emberemlékezet óta tartózkodik a szigeten. Akkor került ide, amikor a Duna utójára befagyott, itt lepte az olvadás, és a nyúl nem hagyhatta el többé a szigetet. Egy regényesebb mendemonda szerint: a nyúl abból az időből maradt a Margitszigeten, amikor azt még Nyulak szigetének hívták a geográfiában.

Bármelyik legenda megállja a helyét, mert a nyúl oly titokzatos, egyéni életet folytat, hogy elég anyaggal szolgál az esti beszélgetéshez – midőn már egyéb megbeszélő nincsen.

Többnyire azok a szigeti lakók látják őt, akik csónakkal járnak Óbudára, midőn a borok már kifortták magukat a pincékben, az ősz elmúlóban, és a csillagok dermedt fényvel szikráznak a Dunában és a Duna felett. A csónakkal járók sohasem találkoztak a nyúlal átkelés előtt, visszatéréskor szokták őt megpillantani a part homokdombjain, amint hátsó lábain üldögél és csóválja a fejét. Nagy, szürkebundás állat, olyan piros szeme van, mint a lámpásnak; a bajsza hasonlatos azon régmúlt lovagok bajszához, akiket történelmi képekről ismerünk. Megegett már, hogy panaszos hangokat hallatott a vén kan, amint a homokbuckák között eltűnő parthoz közelgő evezőcsapások elől.

Darabcsik csónaktulajdonos szerint tótul szólalt meg a nyúl, mintha azoknak a tarkabarka tót lányoknak volna az udvarlója, akik a szigeti kerteket gereblyézik, és tavasszal mindig új nótákat hoznak a falujukból. Késő ősszel eltűnnek a szigetről, mint az énekesmadarak. (D. hatvanhat esztendő csónakos, aki egy félszázad óta járja a Duna-ágot, és mindössze tizenkétszer fordult ennyi idő alatt a vízbe, de olyankor mindig lakodalom volt Óbudán, azt állítja, hogy téli estéken a vén nyúl a kertészlányok után panaszkodik.) Míg Sármái, aki Szent Margit forrásánál töltegeti üvegekbe a csodatevő vizet, s így kegyes foglalkozású férfiú, sohasem mulasztja el az óbudai búcsút (bár a szent királyleány szolgálatában lévén: nem sokra becsüli az óbudaiak Szent Flóriánját). Sármái az őszi borok megtisztulása idején ugyancsak látja és hallja a nyulat, midőn a csónak az ő girbegörbe útjában a homokdombok felé közeledik, de neki mást mond a nyúl, mint a hajósnak. Azt mondja a nyúl, hogy itt volna ideje a világ megjavulásának, itt volna szükségessége az

emberek megtérésének. Ha a nyúl valóban Szent Margit nyula, nem is mondhat egyebet.

Ezenkívül mások is látták a titokteljes nyulat a sziget bokrai között, a kolostor romjainál, vagy azon a félreeső úton, ahol azok járnak, akik nem akarnak találkozni járókelőkkel. Ám itt eltérő mondanivalókat hallani: Némelyek szerint a bokorból kiugró és eltűnő nyúlnak: piros női kalapja volt, térdig érő, zöld szoknyát viselt. A kolostori romok egykori sekrestyéjében Kovács bácsi, a levélhordó, negyedóráig megfigyelte a nyulat, amint egy pepita kabátos pesti úrnő előtt térdelt, és az úrnőnek nem volt ellenére. De különösen sokszor látják a nyulat március havában az elhagyatott utakon, ahol úgy nyújtja ki karjait, mint egy ember, és hatalmas csókokat vált, hogy a varjak ijedten felrebbennek, a rigók felemelik farkukat, amint a bozótban tovairamodnak, a vakondok visszabújik a földbe; és a kolostori romfalakról halkán lefordul egy kavics, mintha azt a fénylő szemű gyíkcocskát akarná elriasztani a nem neki való látványosságtól, amely gyík még a szentek és zárdaszűzek idejéből maradt itt.

A valódiság, amelyből okulhatunk

Lakott a szigeten egy szilaj lovag, akinek eszébe se jutott újholdnál az erszényét megütögetni (ellenkezőleg: kinyitotta, ha volt benne valami), sohase ügyelt arra, hogy melyik lábával kel fel az ágyból, nem félt fogfájással álmodni, és egyébként is meglehetősen komiszkodó fiatalember volt. Vércsének hívták, és állítólag egyszer megrakták az óbudai tánciskolában, midőn féktelenkedett.

Vércse némelyek szerint rabló volt – mert éjszaka járt el a szigetről –, mások közönséges korhelynek minősítették életmódja miatt. Kipedrett bajszerű, félszemű cigánymuzikusokkal jött néha a hídon összeölelkezve. Részeg fővel bevette magát a kolostor romjai közé, és ott olyan nótákat énekelt, hogy a romfalak bizvást a nyakába dőlhetek volna. Megriasztgatta a jámbor szerelmespárokat, kik az elhagyott sűrűségekben ájtatoskodnak, és éppen örök hűséget készültek egymásnak fogadni. Szemérmetlenül köszönt azoknak a lefátyolozott arcú, furcsa menyecskéknek, akik háromszor is végigjárták a rózsáskertet, és ekként bebizonyították, hogy igenis dolguk van itt, valakire várnak. De nem nyughattak tőle a bokrokban gugzoló bibliai vének sem, akik azzal az ártatlan foglalkozással töltötték idejüket, hogy az ifjúság önfeledt szerelmeskedéseit meglesték.* Ha rájött a bolondóra, hintázott a nagy fák lenyúló gallyain, majd őrgöngve szaladgált a Duna-parton, mintha azt keresné, hol legmélyebb a víz.

Vércse szerelmes volt, elmeháborodott volt, közveszélyes egyén volt egy holdvilágképű kisasszony miatt, aki a tavaszt a szigeten töltötte; és oly könnyedén, lepke-léptekkel járt a kertek útjain, mintha az ő tengerzöld szoknyájából hullanának azok a fehér virágok, bábécskák, elszánt ibolyák, amelyek a varjúkárogásos avart meglátogatták. Többet talán nem is kell mondani a másvilágias hölgyről, hogy Vércse őrgöngő szenvedélyét érthetővé magyarázzuk.

Az elzúllott fiatalember célja nyilvánvaló volt azok előtt, aki az *Óbudai és Újlaki Figyelő* tárcarovatában a verseket olvasták. Szöktetni akarta a kisasszonyt: "a boldogság hajóján", amely hajó alatt bizonyosan nem az Ipolyáság nevű vontatógőzöst gondolta, mert az igen kormos volt.

Majd szimatoló farkasként kullogott a kertiház körül, amelyben e hölgy lakott. A kápolna falára mindenféle üzeneteket írt az elhagyott Duna-parton, amelyeket a kertészlegények letöröltek. Mondják, hogy orgonát lopott az üvegházból, és megvéste Szent János fáit mindenféle betűkkel. Egyszer nem választotta évszázadok óta kipróbált útját a szent házasságra vezető ismerkedésnek: nem lépett be véletlenül a trafikba, amikor a kisasszony bélyegét vásárolt; nem színlelt rosszulétet, kolerát, görcsöt vagy nyavalyatörést, amidőn a hölgy elhaladt mellette a kertben, hogy segítségét kérésre szólja; nem csinált éjnek idején tűzilármát, hogy behatolhasson a hölgy lakásába, megmentésére.

A neveletlenség, az erőszakoskodás volt Vércse kenyeré, és az egyedülálló kisasszonyt mindenki mélyen sajnálta, de az embereknek más dolguk volt: faültetés, veteményezés ideje volt; ki kellett szegezni a táblákat, amelyek a látogatóknak mutatják az utat a kolostor romjaihoz – holott évek óta nem látott senki olyan látogatókat kora tavasszal, akik más tavaszokon is ne jártak volna erre. Különösen az érettebb pesti hölgyek babonásak. Új jegyeseiket mindig Szent Margithoz** viszik esküdni. Pedig tudhatnák...

De mi maradjunk Vércsénél, akit a tavasz végképpen megbolondított. Falusi cigányokat fogdosott a gőzhajóállomás környékén, akik hajlított vonóikkal összesen három nótát tudtak, és a cigányokat a kisasszony ablaka alá állította. Sírt, sírdogált a falusi nóta a kerti ház körül; Darabcsik, a hajós, csónakjáról belepottyant a Dunába, mert azt hitte, lakodalm van a közelben; az öregebb vízmérők a forrás környékén kicsapták a bajsukat, mint abban az időben, mikor vőlegények voltak. Majd azt tette Vércse, hogy a zene végeztével kincsásáshoz állította be a cigányokat, naphosszat turkáltak a kolostor romjai között, egyik belesett a gödörbe, és torkaszakadtából ordított... A jószívű kisasszony az ordításra előjött a romok közül.

S ekkor megrohanta őt Vércse.

Lehetséges, hogy másként végződött volna a várva várt találkozás, ha Vércse az előző éjszakát nem a városi kocsmában tölti. Ám Vércse megfélemedezett a köteles óvatosságról, eltért mindazon férfias szabályoktól, amelyek a himnemű lényeket a nőneműek előtti viselkedésre nevelik. Gyöngye báb volt Vércse. Minden életerejét fölemésztette a hiábavaló szerelem. Cserben hagyta régi betyársága. A váratlanul megjelenő kisasszonyt Margit királylánynak*** szólógatta, térdre vetette magát előtte, és sírva, zokogva csókoltatta a földet, ahová a hölgy lépett lábával, amely lábánál pedig már kisebbek is taposták a romfalak avarját.

Még csak azt sem tudta megmondani Vércse, hogy mit akar tulajdonképpen, amikor az öreg nyúl, aki tavaszokint e tájon legelész, észrevette Vércse legyengül, férfiatlan magaviseletét. Lejött a domboldalról, és első lábával néhányszor arcul ütötte Vércsét. Igen, így tett a nyúl, aki valaha maga is szerelmes volt.

A kisasszony pedig nevetve távozott.

1 A röplapon nincs keltezés. Csupán ennyi áll rajta: I. évfolyam. Megjelenik minden hétfőn. 1. szám. Csak "A Vígsház jövő hete" kezdetű hírcsokor segítségével lehetett meghatározni a megjelenés idejét.

2 Gedényi Mihály: Krúdy Gyula. Bibliográfia. Bp., 1978.

* Ez a mondat csak A Sánta Ördögben olvasható.

** A Szigeti Sétákban "Szent Margithoz" helyett a "romokhoz" szerepel.

*** A Szigeti Sétákban Margit királylány helyett XY. királylány olvasható.

Bohár András

Ami hiányzik az egyszólból

- Balla D. Károly költészetéről -

Elvezető megjegyzések Balla D. Károly sokfelé tájékozódó alkotáshoz illően jelen sorok szerzője is a Magyar Műhely folyóirat számaiban közölt képverseit "olvasta" elsőként. Ezen törekvéseinek még csak nyomait fedezhetjük föl a *Sorsomhoz szegezve* című kötetében (Ungvár Kárpáti Kiadó, 1990.), ahol a nyolcvanas évtized terméséből válogat, s elsősorban annak a verbális poétikai kísérletnek lehetünk tanúi, hogy elszakadjon attól a tematizáltságtól, amelyet igen plasztikusan fogalmazott meg a kárpátaljai magyar irodalom áttekintésekor Elek Tibor: "Megtalálhatók itt – olvashatjuk a *Töredék hazácska* antológia kapcsán – a szülőföld szépségének, megtartó erejének himnuszai, a nemzeti sorsba ágyazott helyi történelem idézései és a megalázó kisebbségi létformával, az otthontalanság-élménnyel való heroikus szembenézések mellett, a megmaradás érdekében felfokozott alkotói szereptudat, a teremtő fájdalom, a túlélő hit vallomása...A létezéskelésnek és helyzettudatnak, a költői magatartásnak ez az egyneműsége, összhangzása (...) egyszerre megrázó erejű és ugyanakkor riasztó hatású. Megrázó, mert tudjuk, hogy a sivárság, az otthontalanság, a reményvesztettség tudata és a csak azért is helytállás, a bajvívó, a közösségért küldetést vállaló költői magatartás mögött valóságos élmények vannak. A kép mégsem a valóságháttér miatt riasztó csupán, hanem azért, mert az élmények és szándékok verbális megformálásának esztétikai hitele gyakorta hiányzik."¹ Természetesen a "kivételekről" is olvashatunk Elek Tibor elemzésében, mert arról is tudósít az átfogó helyzetképet megrajzoló írás, hogy Balla D. az illúzióvesztés, szétesettség, kilátástalanság és pusztulás élményét olyan egyéni mitológiává alakítja át, amely egyetemes érvényűvé teszi az individuális reménytelenség kérdésfelvetéseit.

S valóban azt fogalmazza meg Balla D. Károly saját irodalmi munkásságának reflexiójában, hogy az irodalmon kívüli szempontok beemlése a textusokba és értékelésükbe, olyan önazonosságtudat-zavarhoz vezet, amelynek szenvedő alanyai voltak a Kárpátaljai magyar írók avagy az irodalom egésze, s amelynek jelentékenyen meg kell változnia, hogy az életbenmaradás – úgy az irodalomé mint az egyes alkotóké – lehetséges legyen.² Az ehhez kötődő alternatíva egyik megoldása sem biztató, mivel a szellemi önellátásra történő berendezkedés feltételei éppúgy hiányoznak, mint az integrálódás az egyetemes magyar irodalom vérkeringésébe. A fogalmi metaforák ("virtuális Magyarország", "a könyv nem ismer határokat" stb.) megtöltése azonban csak annak a speciális helyzettudatnak, kollektív létélménynek számba vételével lehetséges, amelyet az alkotóknak és befogadóknak egyaránt meg kell cselekedniük. Tehát a viszonyítás megkerülhetetlen, azonban mindez csak a hagyományok időbeli történésének és a lehetséges jövőorientációk figyelembe vételével lehetséges.

(a viszonyítás lehetőségei) Balla D. Károly munkáinak értelmezésekor úgy is eljárhatnánk, hogy mondjuk a vajdasági vagy a felvidéki avantgárd törekvések hasonló kísérletezéseivel vetnénk egybe, felhívva a figyelmet az időbeli eltolódások és megnyilatkozási formák eltéréseire. Vagy jelezhetnénk a honi vállalkozásokkal szembesített szinkronicitást, diszszinkronicitást, netán az aszinkron jelenségek megmutatására hegyeznénk ki az írást. Jelen esetben nem ezt az utat választjuk, pusztán azt kívánjuk érzékeltetni olvasatunkkal, hogy melyek azok az állandó tematizációs motívumok, amelyek merőben új formában jelentek meg az Árokszállás³ kötetében, ezzel új fénybe helyezve a *Sorsomhoz szegezve*⁴ összegzését is.

S adalékként azt is szükséges jelezni, hogy a két verseskötet megjelenése közötti időszak termését is olvashatjuk a *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*⁵ esszéket, publicisztikai írásokat egybegyűjtő kötetében, valamint a *Kamyújtásnyira*⁶ novelláskönyvében. S nem csak a Balla D. Károly által is megfogalmazott autonóm poétikai törekvések külsődleges dokumentumaként értékelhető az, hogy a szerző jól körülhatárolható műfaji elkülönítések kapcsán is érzékeltetni kívánja a költészet önmagából kiinduló és ugyanoda visszatérő autoritását, de előmozdítja annak a törekvésnek is az értelmezését, amely magától értetődő természetességgel kíván elszakadni a kollektív étlélmény társadalmi-politikai konnotációitól, s a hétköznapi rutincselekvést és gondolkodási módokat implikáló valóságától. A *Skizofrénia* könyv jellegzetes fejezetcímei a nyolcvanas évek aktuális politikai kontextusát idézik (Peresztrojka-csaka, Kisebbségi vödör), de azt is érzékeltetik, hogy annak a bizonyos *Kisebbségi ábécé*-nek a megírása, újrainírása már a kilencvenes évekre testálódott: "A határon döcönő nélkül átjutottunk. Mármint azon a térképre pingált vonalon, amely színekre bontja a vidéket. A vonat kerekei észre sem vették a változást, csak a Tisza hídja döngött még egy ideig tonnáink alatt. Az ember ilyenkor lehúzza az ablakot, kikémlél az éjszakába: valóban hazajöttünk volna, valóban más, *miénkebb* lenne itt a föld, a lég, a menny? Miénkebb az élet, az igazság? Ablakon kihajolva mit kutatunk?" S a kötet szerkesztése is azt kísérel meg erősíteni, hogy a társadalmi-politikai mindennapiságokból kimozdulva is érzékeltetni lehet az egyéni és közösségi azonosságtudat anomáliáinak kérdéseit. S hogy a mindennapi élet önmagából adódó rögzítése milyen lehetőségeket hozhat mozgásba azt plasztikusan mutatja a *Kamyújtásnyira* novelláskötete, ahol az idődimenziók egymásra vonatkoztatása az egzisztenciaértelmezés programját idézi meg: "...Aztán kiléptek az időtlenségből, odahagyták a semmi vizén ringatózó csónakjukat, egyikőjük kikísérte a másikat a bejáratig, talán kezét nyújtottak egymásnak, de lehet, hogy egy apró biccentéssel vettek búcsút, mielőtt elváltak volna." (A semmi cseppjei)

Mindezt a társadalmi-politikai illetve létélményekhez kötött tematizációkat követjük nyomon a *Sorsomhoz szegeződve* könyvének egzisztenciaélményeire rákérdezve, hogy ezt követően azoknak a verbális és vizuális újításoknak a természetére figyelhessünk, amely az *Árokszállás* poétikai megoldásaira jellemzőek.

(az egzisztenciaélmény gyökerei: *Sorsomhoz szegezve*) Természetes, hogy a politikai szabadságjogok hiánya (amelyet nemcsak a kárpátaljai térség polgárai érzekeltek, de különböző formában mindannyiunk), jócskán nyomot hagyott a lírai metaforikusság kimunkálásakor. S a *Sorsomhoz szegezve* könyvének alapreflexiói még ma is ismerősen csengenek, mint azt a *Szemafor* verse is mutatja: "oly sokáig ácsorogtunk/ a tiltó vörös/ hipnotikus szemébe nézve/ hogy mire kigyúlt/ a remény zöldje/ már semmi kedvünk/ átkelni". De mint ez a rövid állapotleírás is mutatja, nem pusztán az eufória örömezzése lehet a lehetséges helyzetértelmezés középpontjában, hanem az egzisztencia rekonstrukciók sokféle dimenziójának számbavétele is, amelyek mintegy utalják olvasatainkat az általános létértelmezések irányába: "amikor lepereg/ lepereg egy pillanat /alatt/ lepereg/ kezdve az eszméléstől...akkor számot vetsz/betűt aratsz/ és méricskéled" (*Három pillanat az idő gyönyöréből*)

Azért fontos az általános egzisztenciaélmény kiemelése, mert ehhez viszonyítva érthetjük meg a mindennapi, művészeti, kulturális és történelmi reflexivitást, amely olyannyira jellemző Balla D. versformálására:

*A szűkülő világ rettegésbe hajt,
nyakamban érzek viszkető iszonyt
kirúgja már alólam
a bős idő az ős talajt –
torkomba tép, megfojt a horizont.
(Bekerítve)*

Hogy a horizontot miképp lehet más látószögből szemlélni, tágitani, távolodni tőle avagy közelebb lépni, azt annak az alkotói karakterváltásnak a fényében is szükséges szemlélnünk, amelynek látható jeleit mutatja a *Gyorsfényképezés* vakuval sorozata. A mindennapi kéznyújtások sutasága, a hasztalan erőtlen és gyáva mozdulatok, a semmi-mítoszok ismétlődései s az életviláglenyomatok gyorsfényképei együttesen érzékeltetik a pillanatnyi reflexivitások sérülékenységét, a téves optika megválasztásának bekövetkeztét. Ugyanennek a beállítódásnak aforisztikus tömörségű változatai a *Tövisek – rózsák nélkül* sorozata (Karóra: időbilincs), ahol az ironikus és groteszk elemek jelenléte a távolságtartás és mértékkeresés lehetőségeit hozzák közelbe.

A művészeti-történeti reflexivitás önironikus változataként vehetjük számba a *Michelangelo* poémáját:

*Dávidom idomjain:
ömlesztett esztétika.
Mózesem.
eseménye nyegle leleménynek.
Medici-dícséretem:
temérdek érdek.
Sixtus-tusám Második Gyulával
rávall alkuimra
Piétám:
antikrisztusok támadópontja.*

Természetszerűleg ehhez kapcsolódnak a modernizmus lehetőségeit újragondoló és a saját alkotói habitussal szembesítő munkák (*Akrosztichonok Tristan Tzara nevére, Minőségileg*). A műalkotáshoz státuszához, létéhez kapcsolódó kérdések (a semmi mindig több a valaminél) egyben előlegezik a játék mindenkor feltalálható nyelviségét és a kultúrához való viszony lehetséges kötődéseit. Az *Öt vers a játékpólcról* nyelvi-játékaiban pontosan a patetikus hangütés visszajára fordított, ám mégis használható variációit olvashatjuk. Más szemléleti dimenzióba helyezi Balla D. a mindennapok világát, a döntő sorskérdések megítélését és megítélhetőségét. Megmutatja a nyelvi-kulturális kötődésekben rejlő lehetőségeket, s kísérletet tesz azok újraformálására:

*Küzdés és bízva bízás: emberedj.
Az ég nem süllyed a fákig.
Bagoly mondja nagyfejűnek: veréb.
Sok jó hely egy kis emberben is elfér.
Érdek az, ami szépség nélkül tetszik.
Vesztő kockajátékos mondta:
a vetés el van kockázva.
Pénz ugat, beszéd kutyul.
Az nevet a legjobban,
aki tudja, mikor van vége.*

(*a poétikai szemléletváltás dimenziói: Árokszálen*) Balla D. Károly írájában, esszéiben mint láhattuk az a kulturális-művészeti folyamat is nyomon követhető amely egy önálló, bár ezer szállal az anyaországhoz kötődő tradíció megteremtését tűzte ki célul. Itt egyszerre, egyidőben kellett a nyelv identitásmegőrző szerepéből adódó feladatoknak eleget tenni, ám ugyanakkor az önálló poétikai arculat megteremtése is elődleges programként fogalmazódott meg. Ennek áttekintésére figyelhetünk a *Sorsomhoz szegezve* gyűjteménye kapcsán, érzékelve az egzisztenciaélmény tágulását, a műalkotás jelentésének és státuszának újraértelmezésére tett erőfeszítéseket, valamint a nyelvi játékok, és magának a költészet lehetőségeinek újragondolását.

Az *Árokszálen* könyve is ezt a többfelé figyelő kulturális-művészeti magatartásformát folytatja, illetve radikalizálja, de immáron egy változó társadalmi-kulturális feltételrendszerben: "csak amit kiharapsz/ami hiányzik az egészből/a többbit elmossa nemzeti eső/elfújja a liberális szél/tűz eszményi martaléka lesz/anyagias fagy gyöttri halálra/vagy csupán köznapian elenyészik" (*Amit kiharapsz*). Nem véletlen, hogy ezzel a tematizációt megjelenítő poémarszlettel tudjuk a legjobban érzékeltetni azt a sokféleséget, ami megnyilvánul mind az egyéni és kollektív tudattalan felszínrehozásában, megteremtésében, mind az egzisztencia sérülékenységére történő folyamatos utalásban. Mert a kötet második ciklusának formatartalmi ezt a komplexitást bontják ki egyre intenzívebben: "az égen sebhelyes napkorong/vészsósló fogyatkozás/csontok támasztják/ a ragyavert pirkadatot/nem is csontok/az éjszaka nonfiguratív falloszai/világtengely/erekció/és körben/körkörös koncentrikus síkban/a horizont végtelen vaginája" (*Koncentrikus síkban*).

S hogy mennyire az extenzív formakeresés jegyében fogant Balla D. Károly legutóbbi verseskötete, azt nemcsak az utolsó szonettciklus (*Hűlt hitek terén*), valamint a könyv közepébe ékelt vizuális fax költemények variációi mutatják, de a formabontás különböző kísérletei is. Amely formatartalmi megnyilvánulásként fogható föl, hiszen a tipográfiai kímélések, sortördelések a jelentésmegsokszorozódás és polarizálás irányait egyaránt lehetővé teszik. A nyelvi toposzok, mozdulatlörédékek, gondolatfoslányok leírásának új szintaktikai rendbe szervezése (*Foncsorgatás, Elterelő művelet*) éppúgy jelen van, mint a két dimenzió fokozatos kihasználásának, a versek "teremtésének" megjelenítése (*Elfogy és kiszikkad, A kárhozat arca*).

Fontosak azok a tematizációs motívumváltozások is, amelyek újraértelmezik honi tradícióhoz való viszonyt, mégpedig jellegzetesen modern/késő-modern programok figyelembe vételével, de mindenkor a saját aktuális avantgárd szemlélet felvillantásával. Ezt eminensen példázza az *Árnyak a kövön* nagyívű munkája. A *nagybetűs kiemelések* azt a különös létszituációt érzékeltetik, amit ismételtlen számba kell vennünk, ha ezt a kultúrát kívánjuk újraértelmezve gyarapítani (MASZKOK HÓFEHÉR HALOTTON/CSUPASZ A CSEND/PÁRZIK FEHÉRLÓFIA... ISMERETLEN HOLTAKON/HÓFEHÉR MASZKOK/VÁLASZAINKAT NEM KÉRDEZTE

SENKI... BALJÓSLATOK NIKOTINJA JAJGAT A TÜDŐBEN...HÓFEHÉR KOPONYÁK HÓFEHÉR KÖVÖN...NINCSEN MÁR MEGOLDÁS...A CSEND/ÉS APOLLÓ MONOGRAMJA). A háromféle betűtípusú három sor a vers befejezése előtt a kiemelések felkiáltószó szerű érvényességét láttatják (JAJ/b e f o n n a k/B E F O N N A K), erre következik a NINCSEN MEGOLDÁS KIEMELÉSE. A felütésszerű kezdés (befonnak/befonnak/váltivarú bolyhai befonnak lassan) majd a már fentebb sorolt nagybetűs kiemelések közé mind a saját sors elemei (a szerelem égési sebei, ez már az ösztönök kibernetikája, lelked vakablakai), mind az univerzális bizonytalanság képei beékelődnek (ez itt a tiltott gyermekkor/lepusztult teátruma, bogarak fuldokolnak olajoskannák fenekén). A dőltbetűs részek a hangulati adottságot és kivetítettséget érzékeltetik (*japánbirsek/májusolnak akkordok idéltlen ívei alatt...iszapcsíkok térképe a köldök/iszapcsíkok száradó térképe a köldök körül körül*), mintegy nem fogalmi úton közelítve, útjelzőként figyelmeztetve a végkifejlet komplex kérdésfeltevésére:

NINCSEN MÁR OLDÁS kezünk az égre
nyúlnafelfohászra DE
ROMOKBA DŐLNEK A TÚLFESZÍTETT AKKORDOK csupasz
A CSEND a horizont csíkjai elcsorognak
ÉS APOLLÓ MONOGRAMJA
vérzik Jehova tetovált mellkasán

S annak az újfajta témaérzékelésnek is kiváló alkotásaival/lecsapódásaival is találkozhatunk, ahol a progresszív kultúra jelenvalóként él (*Bójásor*), s további impulzusok újraformálásának esélyét kínálja (*New Yorki eső*, *Picasso: a színész*).

A kötet egészének, mintegy betétként is értelmezhető ciklusa, a *Mezoforte* a vizuális költészet elmúlt évtizedekben tájéunkon is lassan meghonosodó változatait teszi közzé. A litengely női aktjának aktív szimbolikája mintegy bemozdítja a különféle intenciók nyomán szerveződő nyelvi-képi formavariációkat. A lettrizmus és konkrét költészethez közelítő betűfoszlányok és különös képi texturák – fax-szal számítógéppel torzított, bemozdított jelentésmezők – azokat a kísérleteket reprezentálják, amelyek elszakadnak végérvényesen a lineáris olvasattól és a verbális-poétikai jelentésadás hagyományos módozataitól (1A1, modul, metaforte, no-zászló 1,2, ölelkező tükrök 1,2). De vannak olyan tradicionális képversek is, ahol csak a lineáris olvasat destrukciója felől közelíthetünk az új jelentésadások felé, s itt nem jönnek ki olyan átütő erővel a műfaj mára már aktuálisan feltártnak mondható erősségei.

A jelszóródás, jelentésmoduláció lehetőségeinek folyamatos megkísértése, a poétikai határok tágítása a befejező ciklus szonettkoszorújában is megmutatkozik (*Hittel higgyem*, *Tíz nyári és őszi szonett*). De itt ismét a kényszerek” lépnek működésbe, ezek határozzák meg a tulajdonképpeni poétika formadási kái játéktér kijelölését. Hogy melyik mozgáskomplexum, a formadás avagy a formák felbontása jelenti az elkövetkezendőkben Balla D. Károly költészetének, szövegalkotásának fő irányát: azt még nem tudhatjuk. Annyi azonban kitetszik az utóbbi két versgyűjtemény és a háttérben húzódó szövegek/könyvek vázlatos áttekintéséből is, hogy számos nyitott forma és témavariáció megmutatása adódhat az eddigi előzményekből.⁷

1 Elek Tibor: Fordulóponton: Összegzés és újat kezdés. 1996. Bárka 3-4. szám

2 Balla D. Károly: A kárpátaljai magyar irodalom esélyeiről. 1996. Bárka 3-4. szám

3 Balla D. Károly: Árokszállás. Pannónia Könyvek 1996.

4 Balla D. Károly: Sorsomhoz szegezve. Ungvár, Kárpáti Kiadó 1990.

5 Balla D. Károly: Kis(ebbségi) Galéria Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.

6 Balla D. Károly: Karmujtásnyira. Galéria Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.

7 1998 tavaszán jelent meg az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában szerzőnk *Élted volt regénye* című regénye, amely a különböző prózai/poétikai textusok variációival kísérletez. Erről lásd jelen sorok írójának tanulmányát *Lehet-e regényt írni?* címmel Új Holnap, 1999. január

Balla D. Károly

Négy kísérlet a megújulásra

- Kárpátaljai elsőkötetesek -

Kárpátalja magyar irodalma a problematikusabb, ellentmondásosabb szellemi zónák közé tartozik.¹ Kétséget támaszt létének már pusztán elfogadása is, hisz hosszasan lehetne arról polemizálni, van-e egyáltalán *kárpátaljai* magyar irodalom, és a felvetülő alapkérdésnek azonnal két oldala is adódik; egyrészt ha evidenciának vesszük nemzeti literatúránk egyetemességét, akkor lehet-e értelme irodalmi regionalitásról beszélni, illetve – másrészt –, ha meg is engedjük, hogy *van* erdélyi, felvidéki stb. magyar irodalom, attól még előfordulhat, hogy ennek ellenére kárpátaljai *nincsen*, hiszen e régió esetében alig-alig beszélhetünk történetiségükben felmutatható folyamatokról vagy szerves irodalmi életről. S ha még ezen kétségeken túl is tesszük magunkat, akkor is roppant gondban lehetnénk, amikor a "kárpátaljiság" kritériumait igyekeznénk megnevezni.

Mindezekre a bevezető mondatokra azért volt szükség, mert az írásom alcímében szereplő jelző egyszerre pontos és pontatlan: hol állandó lakhelyet jelöl, hol elhagyott szülőföldet; hol a benyomások forrásvidékét, hol a cipőről lerugdosott sarat; hol elfogadott adottságot, hol megtagadott örökséget; hol a kollektív tudatalatti süppedékes talaját, hol elrugaskodásra alkalmas dobbantót; hol teljesen mellékes körülményt, hol meg tiltakozásra is okot adó "diszkriminációt". Így hát, amikor a négy elsőkötetest kárpátaljinak neveztem, bizonyosságot és kételyt egyszerre ébresztettem a tekintetben, vajon szűkíti-e avagy tágítja a költői teljesítmény megítélhetőségét bármilyen földrajzi körülmény.

Ugyanis e négy fiatal költő gyakorlatilag mindennel szakított, amit az elmúlt évtizedekben a kárpátaljai magyar irodalom ismérének gondolhattunk. Mi sem áll távolabb tőlük, mint a "kisebbségi szerepvállalás", a nyelvművelő, nemzetmentő, identitás-formáló szándék, nem "sorsszerűek"; nincs ún. "tájélményük". Költői magatartásuk a Kárpátalján megszokottól (elvárttól?) gyökeresen eltérő tartalmi és formai jegyekben demonstrálódik, még ám oly intenzitással, hogy e tekintetben – tetézve a fentebb vázolt fogalmi tisztázatlanságot – akár *nem kárpátaljai jellegű* kárpátaljai költőknek is nevezhetnénk őket.

*

Cséska György 1994-es kötetét² méltán nevezhetjük az első (és mindmáig egyetlen) avantgárd verseskönyvnek Kárpátalján. A műfaj hagyományaihoz híven, az ebben szereplő írások rendező elve – egyikük címét idézve – egyfajta "kihagyásos szerkezet" következetes alkalmazása. Így jönnek létre a "könnyű lágy struktúrák", főleg ismétlésekre és variációkra épülő olyan szövegek, amelyek leginkább szokatlan asszociációikkal és belső ritmusukkal ragadják meg az olvasót. A tudatosan, mondhatni "nagy műgonddal" megrongált grammatikai szerkezetek révén jut ahhoz a poétikai eszközhöz, amely alkalmasnak tűnik arra, hogy világunk fonákságait, a lét abszurditását, a világ kuszaságába vagy a "semmibe" belevesző individuuum kiszolgáltatottságát megragadhassa.

*sárga érzés szorítja a nyelvet a bőröm felé
látja onnan a fiókok kilógó beleiben csavarogni
a lenyugvó nap orgonái bogarai hajkeféi
(Alfonz és Onán)*

*miért ugat? de miért ugat?
hatalma az ész a szenvedély a szerkesztés
nagykabátban hogy leélte életét és túl mindenben
és semmilyen és sehogyan de beleállva a semmibe
(FAM)*

Cséska Györgyöt azonban talán nem is annyira maga a lét és annak milyensége érdekli, hanem ennek kifejezhetősége (vagy kifejezhetetlensége), vagyis az, hogy miként tehetők "spontán" szöveggé a felismeréseinkben rögzülő töredezett léthelyzetek, létérzések. Több írása *éppen erről* a vizsgálódásról és megvalósítási szándékról szól, arról, hogyan "jönnek" vagy nem "jönnek" a szavak, és az előre kialakult-kialakított struktúrák hogyan töltődnek fel jelentéssel "egyfajta elengedettség" állapotában. Az alkotás folyamatának tudatosulása és ezen tudatos folyamat automatikussá, spontánná tétele, továbbá pedig az egész folyamat lelepleződése (ez roppant fontos motívum!) képezi a kötetben található Cséska-versek nagy, izgalmas kísérletét, egyben talán lényegét és újító hozadékát is irodalmunkban:

*félelem hogy nem "jönnek" a szavak
páni félelem hogy a szavak nem "jönnek"
a világ nem "jön"*

*semmi sem "jön".
mint kő
szájában halál.*

(nem mondom)

*írom vers ahogy
mőbijusz szalag
tekeredik
körré (közé) fonván
ami.*

(ellen/pontok)

*ími számomra egyfajta elengedettséggel laza
szempont*

.....

*ez menni fog is csak ez fog menni
önmagam kicselezése meg amit akarhatnék ími. máris nemaz.
(a gépelés és tovább)*

*ugyanazok a variációk ugyanarra a témára
ugyanarra a helyzetre ugyanarra az életre ugyanarra a szövegre
ugyanarra amerre a szökhöz az áradás
(FAM)*

*...folytatni nem tudja
már még leütöget egyikét szót aztán
kiveszi a papírt lezárja az írógépet
(ilyenkor függőben marad)*

Ez az önleplező, a roncsolt formákat tudatosan alkalmazó és látszólag akaratlanul, véletlenül képződő szövegekkel operáló, a lét esetlegességét és abszurditását megragadni igyekvő költői attitűd Cséka fellépése előtt ismeretlen volt a kárpátaljai magyar irodalomban.

(Tegyük hozzá, hogy első kötete megjelenése óta, az utóbbi három év írásaiban – ezek folyóiratokban, főleg a *Pánsíp*ban láttak napvilágot – újabb kísérleteket figyelhetünk meg. Először is továbbvitte, továbbfejlesztette az első kötetében dominánsnak még nem mondható, de már felfedezhető *komoly játékot*, amelynek során a banalitásokban, a mindennapi “semmisségekben” rejtőzött groteszk motívumokat igyekszik tettenélni (az ún. nagyapa- és nagymama-versek), másrészt a “garantáltan klasszikus megoldások”-nak nevezett opuszokban a hagyományos formákat (rímrendszer, strófaszerkezet) próbálja félrevitt, rontott, csúsztatott “igazi” szövegekkel megtölteni: mintha egy-egy “valódi” költeményt kezdenénk olvasni, aztán valódisága elcsúszik, frázisosága lelepleződik, s az egész nagy, szent Költészet mintha önnön ellentétébe fordulna, eltévelyítve, kétségbe ejtve az olvasót, aki immáron nem lehet biztos abban, akkor jár-e jobban, ha kívülről ezen a fonák világon, avagy akkor, ha hagyja magát becsalogatni a Cséka-versek különös labirintusába, ahol az “érthetlenség” Minotaurusától csupán valami modern, ezredvégiségétől meghatározott Ariadné fonala mentheti meg.)

*

Teljesen más alkotói magatartás jellemzi *Pócs Istvánt*. 1995-ös első kötetére³ a posztmodern hangütés jellemző. Ám az ezzel együtt járó, tipikusnak mondható kellékek (rezignáció; cinizmus; pózok és manírok hangsúlyossá válása; “laza” trágárkodás és “direkt” erotika; a nagyvárosi szubkultúra beszüremkedése stb.) sajátosan keverednek egyfajta gyermeki naivitással, kései kamaszromantikával. Pócsból minden posztmodern nyegleség, kiábrándultság és pimasz szókimondás ellenére ki-kibukik a “komoly”, “őszinte” költő, a világ dolgain, a természet szépségén és a civilizáció rútságán, életen-halálón, szerelem-vesztésen megrendülő érző lélek, akinek ambíciója van arra, hogy rímeket találjon, hogy hasonlatokat és metaforákat alkosson, s hogy verse – amaz elavult hagyományos értelemben – szóljon valamiről. Erőssége a pontos építkezés, szereti a lezárt kompozíciókat: legelőször (természeti) külső képpel nyit (*Szállnak a varjak; Száraz kórók közt zuhog a szél; Égnek a máglyák, Hajnal van; Áradás; Pirkad; S felöltözik lassan a város stb.*); ebből bontja ki, ehhez csatlakoztatja, vagy ezzel ellentételezi a külső-belső történések “törzsszövegét”; gondosan előkészíti a lezárást, és pontosan, kiszámítottan teszi helyükre az utolsó szavakat.

*Lankad lassan a város.
A stricik ágybabújnak.
Megadom neked a régít.
Meghagyom magamnak az újat.*

*Ülök szótlantul.
Kiket még nem karoltam,
eszembe jutnak.
Mondok neked régi verset.
Hagyom nekik az újat.
(Reggeli...)*

Miközben tobzódik a szexualitásban és meg-meghökken “szentségtelenségével” (*már megint maszturbál az Isten; a polcról egyenesen a farkamra esett a Biblia; fagyaltgombócokból mintázni faszt szív lányoknak stb.*), aközben mégis el-elérzékenyül:

*A mozdulat ugyanaz mindig.
Fogom a tollat,
mint ujjadat.
Mintha remegne a kezem a melleden
– írom a szavakat.
Nem bírom befejezni.
Várom, amíg felöltözől.
És elindulsz utadon.
(Befejezetlen vers)*

*Valentin-napkor
a patkányoknak adok*

*valami lopott
szépet.
(Lopott elégia)*

*A Duna szagát,
akár illatodat,
most már nekik hagyom.
– Lesz még másik alkalom.
(Marienak)*

*Álljunk ki, kedves,
kéz a kézben,
pucéran az utcasarokra,
s ne hagyjuk magunkat
másodszor is
kiűzetni
a Paradicsomból.
(Állj ki az utcasarokra!)*

Saját kiábrándultságától meghatódva filozófiai mélységekbe ritkán tud leereszkedni, ám pontos megfigyelései, képi látásmódja, meg-meghökkenítő őszintesége, verseinek egységes stílusa és magas hangulati értéke méltán tette kötetét – főleg a fiatalok, a diákifűség körében – népszerűvé. Egyszersmind hozzájárult ahhoz a modernizációs, megújító folyamathoz, amelyen minden bizonnyal át kellett esnie régióink irodalmának.

(Könyve publikálása óta Pócs költőként csupán néhány folyóirat-publikációval jelentkezett; ezekben – egyelőre – nem sok jelét látni a továbbfejlődésnek, az alkotói elmélyülésnek; úgy tűnik, már "mindent megírt", ami életérzéséből, világlátásból alkalmas volt arra, hogy poézissé szublimálja.)

*

Jobb híján alighanem posztmodernnek kell neveznünk *Lengyel Tamás* költészetét is, azonnal leszögezve hogy esetében az ezen gyűjtőfogalomra jellemző jegyek közül nem annyira a tartalmiakat, hanem inkább a formaiakat, stílusbélieket kell kiemelnünk: a nyelvi leleményességet, a szójátékot, poénokra épülő humort és iróniát, a kicsavart idézeteket, a "jópofaságot". Ugyanakkor 1998-as első kötetében4 észre kell vennünk bizonyos avantgárdos beütéseket is: kísérletező hajlamot, nyelvrongsolást, képversekre emlékeztető tipográfiai megoldásokat, illetve egy tipikusan avantgárd "akciót", amely *Kárpátaljai mondat* címen szalagként fut végig a kötet lapjainak tetején.

Lengyel pontosan arra vállalkozik, amire egy ilyen költészettel vállalkozhat: fitorokat, fricskákat, gegeket halmoz egymásra, révükön igyekszik különböző élethelyzetek komikumát bemutatni. Kitűnően ért a "komoly dolgok" leleplezéséhez, visszásságuk bemutatásához. Érzéke van a fekete humorhoz, szereti a torz, groteszk képeket, és nincs számára szent téma, kíméletlenül karikíroz és parodizál nevetségessé bármilyen fétist és tabut:

*anyám nyelve
nyelvem anyja
anyanyelvem anyja
anyám nyelve anyja
nagyanyám
ki st(p)richelni küldted az utcára
azt a kis kurva szót
(Kárpátaljáról így globalice részemről első ízben)*

*Itt (sem) nyugszik
Lengyel Tamás
(1971-)
fél fogadás
0-tól 24-ig*

Rögtön jövők

*addig bátran feküdj itt végig
(Morbid)*

*Nosza, Uram, mutasd meg jóságod
mutasd meg túlvilági rangod
nevelj hollót, s ha csőre immár éles
ne takard el védtelen szemem
hadd tudjam meg végre mik ezek a hangok
mély tisztelettel szolgál: Everymen.
(Jóga)*

*légy önmagad
hisz Sartre ágyán fekszünk
szerelmünk reggelre elrohad*

(Sartre ágya)

*mint egy toroklövés utáni csend.
nem fáj, nem éget készakarva,
mégis nyomaszt, mégis olyan,
mintha a halál a lelkembe szama.*
(kiállítás)

Talán nem tévedünk nagyot, ha úgy véljük, ez a stílus, a "költői burleszk" és a szándékos ordináriság változtatása-elegyítése alkalmatlan áttételesebb összefüggések, bonyolultabb tudattartamok megjelenítésére. Ám mára valószínűleg idejét múltnak tekinthető az a kérdés, hogy feltétlenül "mélynek", "metafizikusnak", "magasízzásúnak" kell-e lennie minden lírai megnyilvánulásnak, avagy megengedhető az effajta "lazaság". Nos, az irodalom kárpátjai fogyasztóinak – többek között Lengyel Tamás kötete okán – mostanában kell először szembesülniük azzal a nézettel, hogy *ez is költészet*, és hogy – mint szerzőnk írja: – "egyszer még a száraz szar is lángra lobban / és bűdös-versemből lesz phoenix-madár".

(Erre a metamorfózisra mutatkozik is némi esély: a gyűjtemény néhány újabb keletkezésű darabjában bizonyos hangnem-váltásra figyelhetünk fel. *A Meditatív szenvedés, A 3. vágányra beállt a csend, a hangtalan és főleg a füstbe ment, teremt* című opuszokban egy sokkal természetesebb intonáció érhető tetten; az elhagyott poénok helyére beszivárogni látszik az élmény, és mintha a versek felületén összetorlódó szavak-mondatok posztmodern maszka mögött már megmutatkozna egy igazibb, grimaszait lassan elhagyó költő arca – a művészibb vonások miatti enyhe szégyenpírral.)

*

Nem idegen sem a nyelvi leleményességre épülő szójáték-vers, sem a "blödi", sem az obszcenitás *Bagu Lászlótól* sem, ám 1998-as első kötetét a komikum, az irónia vagy az itt-ott öncélúnak tűnő "néven nevezés" ("körbevesz végtelen fehérhólyásával", "átkozott / kibaszott terület", "keze a fazon / kezem a ravaszon" stb.) mellett/helyett sokkal inkább a létezés misztériumának *komolyan vétele* határozza meg: a születés kényszerét és a halál elkerülhetetlenségét egyszerre elfogadó és tagadó, a megváltásra hasztalan áhító és sorsa ellen hiába lázadó magányos ember, az érzelmeiben csalódott, számkivetett, önnön sérülékenységét felpanaszoló férfi jelenik meg előttünk:

*Születni muszáj, de hiába
jössz erre a világra
az angyalok városa
nem lesz soha tied*
(kaskád)

*a félelem rád nevetve tekint
még úgy hiszed, hogy van feloldozás
de kétség lesz majd éjed és napod*
(között és között)

*nincs bocsánat, nincs
s a vasámapot sincs, aki megérje*
(Joe)

*Halottak vagyunk.
Kítaszítottak az élők.
Így kell most már élnünk.
Arcunk halotti maszk.*
(Furor mortem)

A kötet címében is szereplő központi motívum, a *halál* a versek jelentős részének alanya és tárgya, tartalma és témája, miközben megjelenítése oly erőteljes, hogy szinte "megcsinálja" a verseket: szervező, gócosító fogalomká válik, amely – mint fekete lyuk a kozmosz anyagát – magához vonzza és beszippantja a más fogalmi pályáról induló "költői objektumokat". A Bagu-versek illúziótlan világában nem az isten és nem a szeretet, nem a hatalom és nem a költői én, nem az értelem és nem is a nemiség ül a trónuson, hanem a halál révén megjelenített univerzális hiány, az abszolutizált Nincs.

A költő hiány-élménye oly erős, hogy ennek érvénye alá rendeli más természetű impresszióinak többségét, sőt, magát az alkotói folyamatot is:

*A vers elkezdődik
mert valaki hiányzik*

*folytatódik
(még mindig hiányzik)*

*a vers befejeződik
és soha nem hiányzott jobban*
(travex)

Ebből a rövidre zárt, verscímmel élve: "a hiányanyag koncentrációja" révén önnön abszurdításába zuhanó világból nem adódik kiút, menekvés; a hiány, a nemlét, a nincs (és metaforája, a halál) abszolutumként történő értelmezése voltaképp lehetetlenné tesz bármiféle folytatást, továbblépést:

*miért is tenne úgy, mintha
folytatása lenne valaminek, ami nincs
csak a kezdet van és csak a vég
(20th Century Fucks)*

E konklúzió úgy is értelmezhető, hogy Bagu látókörében a létezés misztériuma a születést beteljesítő halál fölfoghatatlanságává, s az ennek átéléséből származó döbbenetté redukálódik. Szűk költői világ, gondolhatnánk, ha nem lenne módunk megfigyelni, amint az értelmi-logikai szinten tudatosult gravitációs csapdát minduntalan szétfeszíti egy "egészségesebb" művészi ösztönösség, a világ dolgait maguk közvetlenségében, képiségében megragadó intuíció. Talán nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy *éppen ez*: a gondolati és érzelmi erővonalak ellenirányúságából adódó feszültség képezi a Bagu-versek legfőbb költői erejét.

Tegyük még hozzá, hogy az itt vázolt ellentmondásosság: a reménytelenséget, kiútatlanságot megrendüléssel felismerő tudat, és az ettől szinte függetlenül működő "ráérzések" végül is feloldódnak vagy legalábbis feloldódní látszanak a versek nyelvi szerkesztettségében, költői megformáltságában. Szerzőnk ugyanis – és erről eddig még nem beszéltünk – roppant igényességgel alkotja meg sorait, mondatait. Szóválasztásában egyformán mérlegeli a szintagmák jelentését és érzelmi töltetét. Szövegeiben a grammatikai egységek a roppant pontos és körültekintéssel megválasztott (ám ennek ellenére – vagy éppen ezért – természetesnek tűnő) elhelyezkedésük révén pótlólagos helyi értékkel gazdagodnak.

Az eddig elmondottaknak jellemző illusztrációja a zárásul idézendő vers, amelyben együtt találjuk a teljes példatárat: a vágyak kielégíthetlenségét; a halál megidézésével felpanaszolt, hiánnyal teljes árvaságot; a megértett, döbbenettel tudomásul vett reménytelenségben ellenpontként megjelenő ösztön-képeket (hóval bevett ablak, a méz fanyar illata); illetve mindezeknek egységbe foglalását a pontosan, igényesen felépített, lezárt szerkezetben. Íme:

*ott és ahol nem
és mindenütt
vágyik, mert vágyik
utána
ha legalább
meg tudná magyarázni
ő miért nem öl
ő miért árva*

*hóval bevett ablakain
hiánnyal áttört versek néznek
valaki párbajra hív
valami szíven üt
(fanyar illata a méznek?)
a költő vére felfakad
ott s ahol nem
és mindenütt
(Zontagh)*

Intellektualizmusa, múgondja, egyszerre tudatos és ösztönös természetű versépítése, a dolgok közvetlenségét képiségükben megragadó, ám jellegüket metafizikusan értelmező költői magatartása nem teljesen új jelenség Kárpátalja magyar irodalmában. Hasonló elmélyültséget tapasztalhattunk Finta Évánál és Fodor Gézánál. Bagu László hagyományokból is bőven táplálkozó, de alapvetően mégis modern költészetének nívója a mindenféle cizelláltságot mellőző nyersségben, közvetlen (és nem átlényegített, nem "irodalmiasított") élményszerűségében ragadható meg, illetve abban a természetességben (és nem kimódoltságban), amellyel költészetébe emeli akár a hétköznapi életet, akár a trágárságokat, akár az érzelmi túlfűtöttséget vagy a tudományos elméleteket. Ez mindenképpen szokatlan és meglepő régióink irodalmában – épp ezért figyelmünkre fokozottan érdemes.

(És ha már az eddigi három költő jellemzése után tettem egy-egy zárójeles megjegyzést, álljon itt is valami utólagos észrevétel. Feltűnő, hogy a Bagu-versek jelentős részében találhatunk idegen – legtöbbször angol – neveket, kifejezéseket, amelyek hol eredeti, hol torzított, hol fonetikusán átvitt alakjukban fordulnak elő. Hogy csak néhányukat idézzük: *Death, Jeremy, soundtrack, Terra, Jonathan, take me home, Alcatraz, Enola Gay, Mr. Stone, Beast Side Story, Múvi, Jane, Blitzkrieg, Billy, hollywoodi, Alice, 20th Century Fucks, Walker, Los, Buick, 10. Avenue, winchester, Joe, Eastwood, mr. black, Loszandzselesz kolling, clown, Duplavé Sztón, gofo, Networks, chase, nairobi*. Ezek a nevek-fogalmak – helyszínrájzokkal, cselekményrészletekkel együtt – tagadhatatlanul valami "tisza Ameriká"-t idéznek elénk, olykor mintha egy hollywoodi akció- vagy western-film közepébe, máskor egy filmgyári forgatás helyszínére cseppennénk. Nehéz eldönteni, hogy az álomgyári rekvizitumok ilyen sűrű és hangsúlyos alkalmazása egyfajta elidegenítő, saját valóságunktól távolságot tartó posztmodern költői magatartásnak a következménye-e, avagy ama hazuggá egyszerűsített, a Jó és Rossz bipoláris viszonyává sematizált világot kívánja-e a mélyebb összefüggések bemutatásával leleplezni, illetve – és talán ez a valószínűbb – mindezt csupán stílári fogásnak kell tekintenünk. Bárhogy is, az elburjánzó "loszandzseleszizmusok" inkább rontják, semmint javítják a versekben rejülő bölcséleti tartalmak felszínre törésének esélyét.)

*

Négy költő, négy magatartás, négy külön világ. Négy egyéni kísérlet a kárpátaljai magyar irodalom megújítására, spektrumának kiszélesítésére.

Hatásról, kisugárzásról, meghatározó jellegről mindenképpen korai lenne beszélni, ám annyi bizonyos, hogy e négy huszonéves költő alkotói produktumával szembesülnie kell nem csupán az olvasónak, hanem a náluk életkori és felfogásbéli szempontból is idősebb íróknak. Emellett eredményeik kölcsönösen újra és újra megmérettetnek "egymásuk" ítéletében; ezen túl pedig – reméljük, lesz ilyen – a következő nemzedékek számára négyük első kötete megkerülhetetlen tanulságot szolgálhat.

3 Pócs István: Álarcosbál, UngBereg Alapítvány-Galéria Kiadó, Ungvár-Budapest, 1995.

4 Lengyel Tamás: S. K. arabeus, Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 1998.

5 Bagu László: halálcsináló, Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász, 1998.

P.S. A tanulmány keletkezése és megjelenése közötti időben a négy fiatal költő szerkesztői csapattá állt össze: erőfeszítésüknek köszönhetően született meg a *Véletlen Balett* c. új folyóirat, kárpátaljai és budapesti megjelenéssel, tartalmában kisebb részt a tárgyalat régióban, nagyobb részt Magyarországon született művekkel. A tetszetős kivitelű és imponálóan nívós írásokat keretbe foglaló első szám (1999/1), talán kicsit a meghökkentő keménységű bevezető szövegnek is köszönhetően ("Kárpátalján nem nagyon van irodalom. Egyrészt, mert 95%-a olvashatatlanul rossz. Másrészt, ha akadna is olvasható rész, senki nem olvassa...") méltán keltette fel az olvasók és a szakma érdeklődését – egyben meg is osztotta a véleményeket. Nem véletlenül: az új folyóirat mintha megtestesítője, inkarnációja lenne irodalmunk legalapvetőbb, e tanulmány elején is említett problémájának: *van-e* kárpátaljai magyar irodalom, illetve ha van, akkor vajon *milyen* és vajon eléggé *szalonképes-e* ahhoz, hogy a nagyobb egységbe integrálódjon; ha pedig *nincs* (vagy mint a szerkesztői négyes állítja: reménytelenül rossz), akkor a helyén ásitózó szellemi vákuum feltölthető-e "hozott anyag"-gal. Talán nem túlzás azt állítani, az adódó ellentmondások az új orgánus erőterében sem mutatnak hajlandóságot a feloldódásra, s irodalmunk paradoxális helyzete az új generáció felléptével az eddiginél is nyilvánvalóbbá vált.

Nagy Miklós

Ne csak a Bánk bánra figyeljünk!

Katona József válogatott drámái

Orosz László kiadásában

A főmű kisebb testvérei, vagy inkább csak előzményei?

Az utószóban olvashatjuk: "A *Bánk bán* csaknem száz kiadása jelent már meg, Katona többi művét tartalmazó összkiadás azonban csak kétszer (...), válogatás is csupán háromszor (1907, 1953, 1974). Ezek közül a legutóbbiban (...) Solt Andor ugyanazt az öt drámát közölte, amelyeket ebben a kötetben talál az olvasó." Az együttesnek van olyan tagja, amely tárgyában, gondolatvilágában teljesen elüt a szerző klasszikus alkotásától (ez *A rózsza*), de a másik hármat (*A Luca széke*, *Ziska*, *a calice*, *Jeruzsálem pusztulása*) a *Bánk bán* rokonának tarthatjuk.

Legkönnyebb a huszita időkbe vezető *Ziska*, *a calice* esetében feltárni a kapcsolatot. Nagyon ismerősen csengenek a II. felvonásban a címszereplő nagy tekintélyű udvari főember számonkérő szavai a királyi trónus előtt: "Ennél fogva tehát a nemzetünk elnyomtatott, ősi szabadságainkban és hazánk törvényeiben az idegen molyok turkálnak, (...) A becsületes hazafiak a gyalázatos halálra hurcoltatnak, (...) Felséged maga cselekszi mindezeket: pénzért eladja az igazságot, hogy legyen mivel gyomrát megtölteni –". Az ostorozó hang meg a fejedelmi bűnök hasonlósága ellenére mégsem egy cseh Peturral vagy éppen Bánk nádorispán másával van dolgunk. A királyi kamarás elég sokáig ravaszskodik és taktikázik, a zendülők melletti döntésben is leginkább hatalomvágya befolyásolja. Vele, s a husziták vezérkarával szemben az uralkodó Vencel már nem egyenrangú ellenfél: megtörte az öregség, a büntudat, a félelem. Felesége, a bajor Zsófia hordoz magában valamit Gertrudis tulajdonságaiból, ám még tapasztalatlan ahhoz, hogy a gyeplőt magához ragadja. A második felvonás közepén a király, hol tekintélyében bízva, hol abban kételkedve, kihallgatáson fogadja Ziskát, éppúgy, mint a meráni úrnő a bánt. A kamarás megkíméli ura életét, noha Vencel már elkészült a legrosszabbra, és megadóan kérdi tőle: "Fiam! Fiam! Tán csak nem akarsz engemet megölni?"

Az indulatoskodás, a könnyelműségből vagy hatalomszülte gögből eredő jogtiprás nem csupán Gertrudis és a prágai fejedelem sajátja. Vérhanti gróf, *A Luca széke* egyik főalakja korona nélkül, s a XVIII. század légkörében élve, szakasztott olyan "kényúr", mint két középkori társa. Féltekenységtől fellobbant vak dühében azonnal meg akarja mérgeztetni feleségét, Rozinát. "Amikor az hónapok múltán szinte a sírból támad fel (...), továbbra is kész magától elúzni, anélkül, hogy meghallgatná." (Idézet Orosz László 1974-es kismonográfiájából.)

Katona alkotásainak ("szomorújátékainak") többnyire visszatérő típusa a békességre, igazságos ítélkezésre törekvő, kegyelmet osztó legfőbb úr. Ő lép fel *István*, *a magyarok első királya*, *az Aubigny Clementia*, *a Jeruzsálem pusztulása*, s végül a *Bánk bán* cselekményében. Jelenlétét megkívánta a felvilágosult abszolutizmus állambölcselete, s egyszersmind a korszak prózai meg zenés színpada: Titus megbocsátó szívét éppúgy ünnepelte a mi klasszikusunk, mint – Metastasio szövegyűjteménye alapján – Mozart az utolsó operájában. Katona színműveiben ezekre a főhősökre mind ráillik az említett monográfiában II. Endréről megfogalmazott értékelés. "Eszményített (...) abban az értelemben is, hogy halványabb, vértelenebb a dráma többi szereplőjénél. Inkább vágykép, mint valóság." A belső küzdelmek azonban nem hiányoznak sem belőle, sem a római hadvezérből. Megrendülten állanak a háború, polgárháború vagy zendülés okozta üszkös romokon. Az uralkodó legfontosabb erkölcsi kötelességeire döbben rá a király, Titus pedig egyetemessé tágítja fájaldalmát, amelyet diadala szörnyű következményei láttán érez: "Ó, bár minden győzedelmes végigmenne a halottas utcákon, és állna meg így egy szerencsétlen (...) anya mellett –".

Kegyes és bölcs államférfiakra, általános megnyugvásra nagy szükség lett volna 1810 táján, amikor a napóleoni háborúk roppant pusztítást vittek végbe anyagi s erkölcsi értékekben. A felvilágosodás eszmevilága mellett ez az érzelmi háttér is erősen befolyásolta a drámák befejezését. A korszak, súlyos politikai-felekezeti ellentétek a *Ziska* második részében jelentősen enyhülnek: a huszita vezér megkönnyöri az ostromlott Prágán, váratlanul lemond magánbosszújáról, tapasztalja, hogy párthívei pestiesen sem hagyják magára utolsó óráiban. *A Jeruzsálem pusztulása* záró jeleneteiből hiányzik az ilyen erőszakolt derűlátás. Nem valósulhattak meg Titus emberséges tervei a város megkímélésére, sőt, a zsidók közötti pártharcok a legjobbak, legártatlanabbak életét is kioltották. A romok, holttettek, az általános elaljasodás közepette a római vezér előbb idézett szavai, megbánást tükröző ígéretei keveset nyomnak a latban. Legfőljebb az nyújthat némi reményt, hogy a leghitványabb római, Gessius Florus elnyeri méltó büntetését.

A Bánk bán befejezéséből még ennyire sem csendül ki valamilyen összhang ígérete. Endre ugyan elismeri Gertrudis törvénytíprását, megkegyelmez a nádornak, Ottóban jelképesen elítéli a meráni érdekszövetség többi képviselőjét. "Végsemmisség az én ítéletem" sóhajt fel ugyanakkor Bánk, aki boldogságát veszítette el Melindában, el kell viselnie jó hírneve romlását, és egykori szövetségeseinek átkát az "alattomos gyilkos"-ra. A német klasszikusok kiemelkedő tragédiáiban a tiszta szándékú pártütők, a zsmokgyilkosok győznek, vagy vértanúként is övék az erkölcsi diadal. Gondoljunk Egmontra, Posa márkira, Tell Vilmosra! Gertrudis gyilkosa életben marad, ám önvádtól kínozva, életcél, önmagába vetett hit nélkül. Ezért Bánkot a fentiekkel egybevetve, ma is igazat kell adnunk Waldapfel József több mint félszázados megállapításának: "Katona tragikus látása egészen sötétebb a német klasszikus drámáénál," (*Katona József*, Bp., 1942.) (Kemény Zsigmondra gondolva eszünkbe juthat, hogy 1850 után egy ideig még sötétebbre színeződött a történelmi tévedések freskója irodalmunkban.)

És most térjünk vissza a fölvetett kérdéshez: kisebb testvérek vagy inkább csak előzmények a főműhöz képest az elemzett korábbi munkák? *A Luca széke* meg az *Aubigny Clementia* eszmevilágának sekélyessége miatt nem jöhet szóba, *a Jeruzsálem pusztulása* elsősorban egy egész nép tragédiája, nem pedig néhány személyé. *A Ziska* első részében alapvető párhuzamokra figyelhetünk fel: alattvalói és nemzeti jogokat semmibevevő pénzhajhász király áll szemben öntudatosodó elittel, a zendülés vezetőjét egyéni sérelem is fűti mindkét alkotásban. Mégis, *a Jeruzsálem pusztulása* más jellegű tárgya, légköre, jellemrendszere ellenére *művészi értékét tekintve* semmivel sem áll távolabb a *Bánk bántól*, mint a huszitákat bemutató szomorújáték.

A rózsza elolvastával leszűrhetjük a tanulságot, hogy Katona Józsefből nem hiányzott a komédiaszerzői képesség. A komikum mélyebb szintjeinek átérésére – ekkor még? – nem volt felhangolva géniusza, meddő találgatni azt, hogy mire tette volna képessé egy szerencsés sorsfordulat. Mindenesetre feltűnő, hogy nem törődik nemeseink és arisztokratáink műveletlenségével vagy idegenimádatával, holott ez Csokonaitól kezdve rendszeresen visszatér a hazai vígjátékokban.

Orosz László kitűnő válogatása *A magyar dráma gyöngyszemei* sorozat tagja. Ennek köszönhető választékos kötése és tipográfiája, de ebből fakadnak egyes, a sajtó alá rendezőtől nem kívánt megkötöttségei is. A felekezeti ellentétek konfliktusteremtő erejét egyaránt tükrözteti a *Ziska* meg az *Aubigny Clementia*, az utóbbi még éretlenebb formában. Tanulságos példája lehetett volna a fiatal író gyors haladásának együttes közzétételük. Csakhogy ez – a sorozat megszabott terjedelmi határai (25 ív) miatt – nem volt lehetséges. Az *Aubigny...* besorolása együttjárt volna *A Luca széke* mellőzésének kényszerével, pedig ez a “nézőjáték” – többek között – meglepően éretnek mutatja a szerző népies hangvételét. Az edíció kiemelt helyen emlékezik meg a drámák ősbemutatóiról: ámde szólhatunk ilyen megjelöléssel az Osztovíts-Beke szerzőpáros *átdolgozásáról (Ziska)*, illetve Spiró Györgyéről (*Jeruzsálem*)? Mondanivalójában – sőt Spiró esetében a befejező jelenetek lényegét tekintve – mindkettő határozottan eltér az eredetitől. Ezért az irodalomtörténésznek csatlakoznia kell a két kísérlet Orosz László utószavában található megítéléséhez: “Ha ritkán (...) színre is viszik őket, oly mértékben átalakítva, hogy inkább mai, mint 19. század eleji drámának tűnnek fel, mint például a (...) *Jeruzsálem pusztulása*.”

A kötet utószavában nem akad sem fogalmazásbeli henyeség, sem adattévedés vagy sajtóhiba. Ennek láttán meg Orosz László filológusi múltjának ismeretében joggal merül fel a kérdés: ő-e a felelős a drámaszövegek nem kis számú értelemzavaró sajtóhibájáért, amelyeket tetéz egy teljes sor kimaradása a *Bánk bán* negyedik szakaszából. (Az 1696. sorról van szó.) Sokkal inkább a kiadói gyakorlatot, személyzetet hibáztathatjuk mindezért, mint a munka sajtó alá rendezőjét! (*Unikomis*, 1998)

Kovács Sándor Iván

“A fácskák oskolája”

Mátyási József és a “Kecskemét-mitológia”

Ahogy jövünk vissza Mátyási sírjától a kecskeméti temetőben a Katona-tumba előtt váró autóbushoz, Beke József a jobb kéz felől sorakozó dísznyugvóhelyek felé mutat: – A nagy kecskeméti növénynevelők, gyümölcsstermesztők, Mathiász és a többiek...

Mátyási József is közéjük tartozik a maga autodidakta faültető-hobbikertész módján. A *Viskói uradalom, vagyis a házam Kecskeméten* több szép helye bizonyítja ezt a “kanadai nyárfától” a “fácskák oskolájából való” cseresznyeoltványon át az “eperj” és “földaljai” fáig. A szenvedélyes gyümölcsfanevelő, faültető költőkertésznek vallomása is van programjáról; nem a pillanatra, hanem az időre mutat:

*De ha többen nem is, magam méltán kérldhetem: Miért
ültetek? Holott örömet nem érem és nincs kiért.*

Midőn 1830-ban e sorokat írta, Mátyási hatvannégy esztendő volt.

A nagy Mathiász János is, háromezer-ötszáz szőlőfajta kikísérletezője, hatvanéves, amikor Kecskemétre költözik. Németh László szavaival: “Igazi munkássága azonban ezután kezdődik. A Kecskemét és Nagykőrös közt fekvő harminc holdból egyetlen élő laboratóriumot csinál: híres fajtáit itt állítja elő.” Mathiász a kecskeméti homokon csinál “Kertmagyarországot”, Mátyási a Temető utcai tágas porta udvarán telepít “Kis Gecsemánét”. Mindketten letéteményesei hát a Mathiász-életműből elvont szépen túlzó axiómának: “a kecskeméti szőlő nemcsak gyümölcs, hanem világnézet s a jövő ígérete” (*Mathiász János, 1941*).

Egyik későbbi írásában Németh László a maga “Kecskemét-mitológiájáról” beszél; a másik díszírhelyes nagy kecskemétiéről, Tóth Lászlóról mondja: “Kecskemét-mitológiámban a Minőség jelképe lett” (*Levél Kecskemétre, 1970*). Ennek a Kecskemét-mitológiának az előkészítői közé Mátyási József legalább annyira odatartozik a kevéssé ismert *Viskói uradalom* megelégedett polgáröntudatával, házbirtokló örömeivel, kertészkedő hajlamával, mint az ünneplélt *Gulyásnóta* népies hangulataival és színeivel.

A szerényen leviskózott (pedig a pincétől padlásig, színtől szobáig, konyhától kamráig, ostorfás kúttól komfortos fabudiig, kredencről köpöcsészéig, falitükörtől a spalettáig mindennel ellátott-felszerelt) Mátyási-ház szociográfiai hűségű leírása társtalan vállalkozás a magyar költésztörténetben. Talán csak Kazinczy hagyott ránk hasonló dokumentumot, ám korántsem ily részletezőt, a maga széphalmi kúriájáról.

“Viskói Fő Szolgátoke de Tölgyes in Talfája” névvel illetett hatalmas favágó tölgyfatökeje különösen akkurátus epizódját már kiemeltettük Herpai Péterrel*, most csak a Kanadáig ellátó faültető Mátyásit reprezentálja huszonnégy sor:

*Pártfogói választottam nyárfa, de kanadai,
Hogy Európáskámban is látsszon amerikai,
Mert ma már (új magyar néven) uracshoz illene,
Hogy udvarán és kertjében honi legyen mindene;
S hazaival, külföldivel lévén egyenlő bajom,
Lehetek nagynál kissebben, felsőbbnél alsóbb majom.
Mód van, mert ahány Újerdő, mind megannyi Kanada,
Az ígéret pedig egész, s tán nem polyva, garmada.
Oly cseresznyeoltvánnyal is biztatnak, mely ha való,
Hercegi nevendékfácskák oskolájába való,
S termőnek mondják mágnásnyi gyümölcsöket, azonban
Félő, hogy elbogyósodik szűkebb uradalomban.
Keresztényi személyemnek s birtokomnak pompája
Lesz még egy Krisztus tövises koronájának fája,
Mely hitsorsi ajánlás, földmérő Kun Istváné,
S helyének majdani neve leend: Kis Gecsemáné.
Szomszéd eperfáját adandván kettős hasznot hajt vele,
Termése majd tyúkot táplál, selyemhernyót levele;
Többnek kínálatjaiból magas jegenyék nőnek
Ház háta megett, fedelét széltől, tűztől mentőnek.
Földaljai fát is hátán örömmel tenyésztetnék,
Ha Columb Újvilágából tövére szert tehetnék:
Hadd nyernők a kecskeméti negyednapos hidegnek
Olcsobb szerét, bővültével helybentermő kéregnek.*

Kecskeméten a *Viskói uradalom* 546 sorához képest a jóval rövidebb terjedelmű korábbi változat ismert: 1904–1905 fordulóján publikálta egy ismeretlen (talán a szerkesztő?) a *Kecskemét* című lapban. (Az akadémiai irodalomtörténeti bibliográfiából ez az adat sajnálatosan hiányzik.) Mátyási kurtább “viskói” verse ezek szerint századunk eleje óta tekinthető a kertész-szólész “kecskeméti tudat” alkotóelemének. De hát ebből a rövidebb változathoz éppen a tölgyfatöke-laudáció és a faültető részek hiányoznak! Hogy Mátyási többek között éppen ezzel bővítette A *Viskói uradalom, vagyis a házam Kecskeméten* 1830-ban bevégzett teljesebb formáját, ez arra mutat, milyen erős volt már a XIX. század elején ez a kecskeméti kertészkedő eszme.

Feltehető, hogy a *Viskói uradalom* teljes változatának voltak kéziratos másolatai Kecskeméten és környékén, s ezek révén Mátyási szélesebb körben is kifejezőjévé lett a “hercegi nevendékfácska-iskola” és a “földmérő Kun István” gesztusaitól a Mathiász János

fellépéséig oly diadalmas folyamatnak.

Mindez messzibb hagyomány utóéletébe is beletartozik: Magyarország, a magyar föld irodalmi bőségtoposzaival ugyancsak összefügg. Amit a "tejjel-mézzel folyó Kánaán" középkori énekeseitől Kölcsey *Himnusz*-áig magyar költők a "bőség"-ből lantjukra vettek, azt gazdagítja tovább Mátyási Kecskemét tölgyerdőket zúgató, gyümölcsfaültetvényeket nevelő áldott földjének dicséretével.

* Ő értelmezte és adta ki *A viskói uradalom* teljes változatát az Irodalomismeretben (1998/2-3); lásd ugyanott a kecskeméti Mátyási-konferencián elhangzott előadásokat (Benkei Kovács Balázs, Jánosi Rita, Kulin Borbála, Orosz Andrea).

Rónay László

A feloldozás esélye

Bertók László: Deszkatavas (Jelenkor) -

Dongó a szobában (Magvető) -

Bárdos László: Szóérintő (Jelenkor)

A mai magyar líra egyik alapérzése a veszteség, a hiány tudata. Nem meglepő: az önmagával megelégedett lírikus rendszerint képtelen újat mondani, saját közhelyeit ismétli. Az írók is elmondhatják: navigare necesse est, haladni kell, ha nehéz is, ha a felfedező útra vállalkozó folyton a múlt fájó emlékeibe ütközik is, mint Bertók László, vagy léghiánnyal küzd is, mint Bárdos László. Ez egyébként nem csoda: magaslati levegőn járnak, egyensúlyoznak mindketten, s ennek oka részben az, hogy olyan közegbe vágynak, amelyben szavaiknak nincs torz visszhangja, csak önértéke és önsúlya. A halállal szembesülve, vagy az emberi lét alapértékéig leásva minden más mellékessé válik. Ugyanazon az úton szoktam megközelíteni az egyetemet, amelyiken Bárdos László, sosem mulasztom el végigszemlélni az Atlantisz kirakatát, s a kicsinységnek ugyanaz az érzése kerít hatalmába, ami őt. Szemben a világ nagy szellemeivel, az emberi gondolkodás határát ostromlókkal szégyellem magam: csak ennyi futja, nem többre, menetelünk-masírozunk, talán van néhány följegyzésre érdemes gondolatunk, de nagy kérdés, valaha is beléphetünk-e arra a szigetre, amelyen az antikok hite szerint a boldogok éltek, az aranykoriak, akik nem ismerték a megaláztatást, az erőszakot, s akik még egyértelmű igaz szavakkal éltek, még ha ravaszok voltak is, mint a leleményes Odüsszeusz. Csend honol ezen a szigeten, lakói nem ismerik a gondolat- és érzésemmissítő zajt, amelyről Bertók László írja *Azelőtt* címmel:

*A zajnak, ami a kipufogógázzal
bepöndörődik az ablakon, fekete
kutyafarmája van. Lefekszik a
szőnyegre. Néz, hogy tényleg
elfáradtál-e, vagy csak
nem tudod csinálni tovább,
amit éppen.*

Ez a szoba a menekülés esélyét rejt. Nagyon is pontosan körülhatárolt terep, mégis birodalom, a pontos megidézés és megnevezés lehetőségét rejt. S ugyanakkor a kéréllhetetlen szembesülését is, amikor az ember rádöbben esendőségére, az elmulasztottakra, s kínlódván próbál kiszakadni az elvesztegetett lehetőségek hálójából:

*Üveg csattanása, hangok élei:
már semmilyen utat nem ismerek.
Egy-két lépés még a köveken,
vagy csak képzelgés ez is? Akkor tehát
tenyeret, talpat horzsoló kapaszkodás
valami kötélén fölfelé
a percek csomóin újabb percekig,
próbálgatva még az ugrás lendületét,
s lesve a fény — valami gyertyaláng — felbukkanását.
Vagy még kevesebb. Összeszorult szobabelső,
nem ad teret lépésnek, lendületnek,
ugrásról, fényről mit se tud. Annál többet
a véreztető kapaszkodásról.
Ennyi az este.*

(Bárdos László: Ennyi az este)

„ – még sejtelmeimhez is a lépés biztonsága szükségeltetik” — olvassuk Bárdos Lászlónál, de ezt akár az idővel folyvást szembesülő, a múlt titkait kitartóan fűrészszó Bertók László is írhatta volna, ő azonban kicsit Babits *Esti* kérdésének végszavait követve sorolja létünk örök miértjeit:

*Mért a sötét, ha mindenképp kisüt?
Ki az, aki ha üt, csak visszaüt?*

*Hol a lélegzet tetején a fény?
Mi ürül ki, ha tele az edény?*

*Mért, hogy különbnek képzelet magát,
ha egy kötélén szárad a világ?*

*Mért az ijedtség, az erőlködés,
ha magától működik az egész?*

(Magával ránt és elejt, ami fog)

Ne higgyük azonban, hogy e két költő nem ismeri a dolgok mélyebb értelmét. Bertók László *Dongó a szobában* című prózakötetének meditáció-sorozatában mást sem tesz, mint hogy a jelenségek mögött megbúvó lényeket nyomozza. S ez talán a legnehezebb, a leginkább a költőhöz méltó feladat. Hiszen napról-napra nehezebb terheket cipelünk, csupa lényegtelen dolgot raknak a vállunkra, mégsem szabadulhatunk tőlük. Csak egy-egy lopott pihenőnél döbbenünk rá, hogy másra kellene összpontosítanunk erőnket, másra kellene figyelniünk. Ahogy Bárdos László írja *Infantilis vallomásában*:

*„Vannak pillanataim, mikor bármely archoz odasimulnék.
Úgy értem, mindenki arcán látható egy jóságos
áryalat. Még inkább az arc határvidékein: toka,
tarkó, fül környéke alig kivehető hívással biztat”*

Ám ezt az arcot, ezeket a vonásokat csak homályosan látjuk. Csak a hiányuk döbrent rá igazi értékükre, nekünk is szóló üzenetükre. Bertók László egyik legszebb, mélyen emberi versében Fodor Andrásról vall. Nem a legendáról, hanem egy emberről, akit szerettek, mert azt a nyelvet beszélte, amit a többiek, s tudta, hogy a kimondott szónak súlya, értéke van. Azért nem mondjuk ki a szavakat, mert jelentésük elhomályosult, piszkosak lettek? – kérdi több versében is Bárdos László. Vagy elgyávultunk? – mint Bertók László írja, azt feszegetve, hol a jogos félelem határa, s hol kezdődik a gyávaság?

Ezek a kérdések, bármikor és bármiképp vessük is fel őket, már a lényeg felé vezetnek: „valami kielégüléshez, kiegyenlítődéshez, beteljesüléshez”, mint Bertók László fogalmaz. De méltók vagyunk, lehetünk-e erre? Ezzel a kérdéssel szembesít *Visszaéneklés* című ciklusában, de különösen annak bevezető versében (*Hangok a közelben*) Bárdos László. Azt a látomásos utat járja végig ebben, amelyen Pilinszky haladt a *Harbachban* (már ez az összehasonlítás is jelzi a költemény tragikus mélységét). Van azonban ennek a nagyszabású vízióknak néhány sora, amely egy másik dimenzióba vezet, bennünket szólít meg:

*... Szüntelenül
el vagyok foglalva valamivel, s ki nem láttok
életre, halálra.*

Ezek nem, pontosabban nemcsak a költő szavai. Mintha a kereszten függő Krisztus mondaná őket szelíd rosszállással. Mert ezek a lényegesek. A tiszta élet és a beteljesülést előlegező halál. A többi lényegtelen.

S mert Bertók László is, Bárdos László is a lényeg felé kalauzolja olvasóit, természetes, hogy beszédmódjukat, versalkotásukat is e törekvésük határozza meg. Egyszerűen, póztalanul szólnak, ügyelve arra, hogy egyértelműen s ne elbizonytalanítva, kételkedve és kétséget keltve nyilatkozzanak meg. „Azt hiszed – kérdi Bertók László –, hogy valaki megcsinálja helyetted, hogy valami csoda történik, hogy kiváltanak, föloldoznak?” Nem, a költőnek magának kell csodatévőnek lennie azzal, hogy igazat ír, s hogy visszaperli a megélhető remény igazságát. Ha ezt teszi, s oly elhithető erővel, mint Bertók László és Bárdos László, akkor kiérdemli a feloldozást, s bennünk is élte a reményt, hogy bűneink bocsánatot nyernek.

Hidak déli szomszédaink felé

(Lőkös István és Milosevits Péter könyveiről)

Lassan hetven esztendeje, hogy Németh László egy – a kelet-európai irodalmakat összehasonlító – irodalomtörténeti műről *Tejtestvérek* címmel helyzetelemző és programadó cikket írt. „... Mi Duna-népek ott tartunk, hol a háború előtt, itt élünk sorsközösségben, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük tejtestvéreinket, akikkel egy sors száraz emlődét szoptuk” – summázta. Majd tíz esztendő múlva *Híd a Dráván* címmel közöl tanulmányt a délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok akkori állásáról. Felmérve a helyzetet, szomorú megállapításra jut: „Majdnem minden számottevő magyar író ismerem, s tudtommal egy sincs köztük (egy-két vajdasági embert kivéve), aki egy szerb újsághírt le tudna fordítani. Még arra sem merek mérget venni, hogy a cirill-betűket ismeri valaki. De tovább megyek: délszlávból fordított vagy délszlávokkal foglalkozó műveket sem láttam soha kezükben, sem állványukon. A most serdülők között tán vannak értesültebbek, de a mi korosztályunk (egy-két útirajzról nem beszélve) alighanem csak újságot olvasás közben ápol jugoszláv kapcsolatokat. Pedig a magyar irodalom: a magyar szellem nagyobbik fele s a magyar író nem műveletlen. A másodrendű nyugatiakat is számon tartják, még a spanyolokat is eredetiben – a szomszédainkat azonban nem ismerjük, a délszlávokat legkevésbé.”

Azóta több mint fél évszázad telt el. A helyzet sajnos azóta sem javult annyit, mint várhattuk volna. A történelem többnyire Németh László gondolkodásával ellentétesen alakult, az egyazon sors emlődje mindig száraz maradt. Felhívásának azonban szerencsénkre – mint a hajdani időkben Bajza József, Margalits Ede, Pável Ágoston vagy Szegedy Rezső – mindig akadtak elhivatott és lelkes prófétái. Ezek közül elsősorban Csuka Zoltán, Angyal Endre, Hadrovics László, Bori Imre, Vujicsics D. Sztoján, Predrag Sztepanov, Lőkös István vagy Milosevits Péter nevét említenénk. A két utóbbi szerző újabb könyveiről (*Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei*, *Déli szláv-magyar szellemi kapcsolatok*; *A szerb irodalom története*) szeretnénk most szólni.

*

Lőkös István közel négy évtizede foglalkozik a horvátok, szerbek, szlovének és magyarok irodalmi-szellemi kapcsolatainak kutatásával. „Az izgatja-foglalkoztatja, hogy van-e folytatása annak a harminc évvel ezelőtti Németh László-i törekvésnek, mely a délszláv népek irodalmának megismerését sürgette, s a kelet-közép-európai összefüggésekre, hasonlóságokra hívta fel a figyelmet” – adta tudunkra az 1974-ben megjelent tanulmánykötet, a *Hidak jegyében* fülszövege. Azóta Lőkös István további tanulmánykötetekkel (*Magyar és délszláv tanulmányok*, *Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei* és a *Déli szláv-magyar szellemi kapcsolatok*) haladt előre a választott úton. Ő a horvát irodalom első magyar történeti monográfiájának (*A horvát irodalom története*) szerzője is. Negyedszázada az egri tanárképző főiskolán oktatta-nevelte a magyartanárok nemzedékeit, ma pedig a debreceni KLTE világirodalmi tanszékének vezetőjeként folytatja a hivatását.

A *Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei* című monográfia a Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének és a Kossuth Egyetemi Kiadó Közös vállalkozásának, a Csokonai Universitas Könyvtár sorozatának tagjaként jelent meg Debrecenben Időben a 16-17. századi törökellenes horvát irodalom Marulić a Judit című eposzának megírásától Gundulić haláláig (1501-től 1638-ig) ívelő szakaszának fejlődéstörténetét tekinti át. E periódus alkotásai között lehetnek olyanok, amelyek többé-kevésbé szerepet játszhattak a *Szigeti veszedelem* megszületésében.

Marulić eposza és a *Zrínyiász* között számos párhuzam kimutatható. Mindkét mű alapkonceptiója, hogy „a tiszta erkölcsű, Istenhez hű közösség képes győzedelmeskedni az ellenséges túlerő felett”. „Judit Holofermész feletti hatalmát, istenfélő, vallása törvényeihez hű életvitelének köszönheti, s ez a magatartás a későbbi korok számára is példa lehet”. A *Szigeti veszedelem* szerint egy számbelileg kis sereg képes felmorzsolni a török túlerőt, s ha mindegy szálig elvesz is, mégis ő marad a győztes. Mind a horvát mind a magyar poétára nagy hatással volt Vergilius *Aeneise*. A hasonlóság pl. az eposzi seregszemlék megoldásában is szembevetőd.

Figyelemre méltók Lőkös István azon vizsgálódásai, amelyek a 16. századi délszláv és magyar énekköltészet közötti kölcsönösséget, a tényleges vagy lehetséges kapcsolatokat Marulić, Sztárai és Tinódi vonatkozásában próbálják megvilágítani. Mindkét magyar költő feldolgozta Judit történetét, Marulić eposzának ismerete és hatása mindkettőjük esetében feltételezhető.

Egy rövid fejezetet szentel szerzőnk a Marulićtól Kamarutićig terjedő korszak két epikus alkotásának, a mohácsi vész mindmáig ismeretlen horvát szerzőtől származó panaszversének (*Počinje razboj i tul'ba kralja Ugarskoga*, azaz: *Kezdődik a magyar király harca és panaszja*) és Mavro Vetranović a *Tul'ba grada Budima* (*Buda várának panaszja*) című énekének. Az utóbbi szerzője fontos történelmi tanulságokat fogalmaz meg és előremutat a barokk kor, Gundulić költészete felé.

Zrínyi eposzának két horvát előzményével, a zárai Brne Kamarutić Vazetje *Sigeta grada* (*Sziget várának elfoglalása*) című epikus költeményével és annak történelmi forrásával, Ferenc Črnko *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta* (*Sziget elfoglalása és megszállása*) című munkájával foglalkozik a negyedik fejezet. Buda 1541-es elfoglalása utáni korszakban a szigeti ostrom válik a törökellenes horvát műepika központi témájává. Ferenc Črnko azon kevesek közé tartozott, akik túléltek a szigetvári ostromot. Krónikája az ostrom részletező leírása. Lőkös István Črnko krónikájával összehasonlító részletességgel foglalkozik. (Pl. a szultán készülődése Szigetvár ellen, hidépítés a Dráván, a siklósi csata leírása, Zrínyi szövegei vitézeihez, amelyben a *Zrínyiász* alap gondolata is bennfoglaltatik.) Kamarutić epikus költeményének többek között ez a mű volt az egyik fő forrása. A zárai poéta *Vazetje*-je és Marulić *Judit* című eposza közötti párhuzamokat (pl. a seregszemle, a szultán lovának leírása) szintén nagy részletességgel tárgyalja a monográfia.

Lőkös István könyvének ötödik, egyben utolsó fejezete a *Reneszánsz és barokk antiturcica* címet viseli. Ebből azt tudhatjuk meg, hogy a 16-17. században kiteljesedő kaj-horvát nyelvű irodalomban sem volt idegen a szigeti ostrom témája, mint azt a *Murántúli énekeskönyv* négyrészes Zrínyi-éneke, a *Pjesma o Sigetu* is tanúsítja. A monográfia zárórésze a Németh László tanulmányban (*Híd a Dráván*) feltételezett Zrínyi és Gundulić párhuzamot vizsgálja. Gundulić *Osmanija* ugyanis egyenes folytatása mindannak, ami a horvát epikában a 16-17. században történt. A Zrínyi által is felhasználott Kamarutić-eposz, a *Vazetje Sigeta grada* az *Osman* epikai előzménye. Nemcsak szerkezeti párhuzamosságok vannak a két műben, hanem a történelemfelfogásuk és célzatosságuk is azonos. Zrínyi Miklós ismerhette Gundulić *Osmanját*, de ennek vizsgálata további kutatások feladata.

*

Lőkös István az utóbbi évtizedben (1986 és 1995 között) keletkezett, többségükben különböző folyóiratokban már közölt, összehasonlító igényű tanulmányait és esszéit gyűjtötte össze a Felső-Magyarország Kiadónál megjelent *Déli szláv-magyar*

kapcsolatok című kötetben. Mindegyik darabja a Németh László-i közép-európai örökség számbavételének igényével készült, s a kapcsolattörténeti tények mellett (Krlęa-Ady, Ady-Crnjanski, Krúdy-Gjalski stb.) olyan világirodalmi értékrendbe illeszkedő életművekre hívja fel a figyelmet, mint a horvát Marko Marulić, Ivan Gundulić, Miroslav Krlęaé vagy a szerb Veljko Petrović, Milo Crnjanski és Ivo Andrić.

A kötet bevezető tanulmánya a *Németh László délszláv irodalmi tárgyú esszéi*. Nemcsak Németh kelet-európai tájékozódásának egyik jelentős vonulatát s a délszláv irodalom egyes műveinek magyar recepcióját ismerhetjük meg belőle, hanem arról is informál bennünket, hogy Németh az egyes opusokban "nem a forma nívóját látta elsősorban, hanem egy, a Kárpát-medence bajait feltáró s a sajátjával rokonnak érzett írói koncepciót".

A reneszánsz kori szellemi hidverőről (Marko Marulić, Tinódi Lantos Sebestyén, Sztárai Mihály) szól a következő fejezet. Azokat a tanulmányokat olvashatjuk itt, amelyeket a *Zrínyi eposzának horvát epikai előzményei* címmel ugyanezen évben a valamivel korábban megjelent monográfiába beszerkesztve olvashattunk és amelyekről fentebb már szoltunk.

A kiváló költő és politikus, egykori szombathelyi diák, majd 1873-1880-ban horvát bán, Ivan Maľuranić pályakezdéséről szóló esszé itt jelent meg először. A horvát poéta első kinyomatott verse magyar nyelvű óda volt, amelyet Űrményi Józsefhez intézett. Lőkös esszéjéből azt is megtudhatjuk, hogy "Maľuranić ránk maradt magyar nyelvű verseit olvasva lépten-nyomon Berzsenyi-reminiscenciákra, motívumokra, formai-műfaji megoldásokra" lelhetünk, amelyek költőnk horvát nyelvű lírájába is integrálódtak, színezik és gazdagítják azt.

A *Regények és interferenciák* című fejezet tanulmányai a XIX. század végének horvát-irodalmi párhuzamait (Āandor Saver Gjalski és Krúdy Gyula, Josip Eugen Tomić és Jókai; Janko Leskovar és Gyulai Pál) veszik szemügyre. Gjalski és Krúdy művészetének tipológiai vizsgálatakor a horvát szerző legsikerültebb írását, az *Ādon tetők alatt* című elbeszéléskötetet elemezve állítja, hogy Gjalski és Krúdy művei között azért lehet hasonlóság, mert mindkét író megkülönböztetett szeretettel ábrázolt régiója – a horvát Zagorje és a magyar Nyírség – a közép- és kisnemesiség jellegzetes fellegvára volt. Mindkét író "mesteri atmoszfęra-teremtéssel teszi hitelessé a lassan letűnt világ, a nemesi létforma még meglévő értékeit. (...) A hajdani élethelyzetek, szokások felidézése és a tájrajz megint csak értékfelmutatás: a patriarkális nemesi életforma veszendőbe menő értékeinek és szépségeinek számbavétele."

A tanulmánykötet záró fejezte a *Századunk szellemi hidverőit* címet kapta. Veljko Petrović, Milo Crnjanski, Miroslav Krlęa és Ivo Andrić munkásságáról szól. Mind a négy író esetében a kettős kötődés az, amely vagy monarchiaélmény formájában későbbi irodalmi pályafutásuk egyik meghatározójává vált. A zombori születésű, budapesti joghallgató Petrović ifjúkori verseiben adys reminiscenciák bukkannak fel, s későbbi prózájában is számos magyar vonatkozást találhatunk. A csongrádi születésű, ifjúságát Temesvárt élő Crnjanski szerett költője, Ady Endre halálakor nekrológot közölt az egyik zágrábi irodalmi folyóiratban. Írói-oeuvre-jében a közép-európaiság mellett számos magyar vonatkozás is akad.

Krlęa Petrica *Kerempuh balladái* című verseskötetének keletkezés-történetéről olvasva annak magyar adalékait is megismerhetjük. A monarchiaélmény szempontjából legpregnansabb Andrić-regénynek, a *Híd a Drinának* a legjobb monarchiaregénynek (Haęek *Svejk*-je, Krlęa *Zászlók*-ja, Joseph Roth *Radetzky-marsch*-a és Rebreanu *Akaszttak erdeje*) sorában van a helye.

*

A *szerb irodalom története (Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998)* szerzője, a Lőkösnél majd két évtizeddel fiatalabb Milosevits Péter. Származása és eszmélése a szentendrei szerbséghez kapcsolja. Budakalászon született, a budapesti szerb gimnáziumban érettségizett, az ELTE Bölcsészkarán magyar és szerb-horvát szakon végzett, a Vasko Popa és Miodrag Pavlović nevével jelzett modern szerb költészetből doktorált, majd a Szláv Filológiai Tanszék tanára lett. A hazai szerb kulturális élet mindenese: költő, elbeszélő, kritikus, esszéista, irodalomtörténész és műfordító, Belgrádban, Szarajevóban és Budapesten megjelent antológiák szerkesztője. Első verseskötetét *Szentandrei tipik (Szentendrei regula)* címmel Újvidéken adták ki, kandidátusi értekezését *A magyarországi délszláv irodalom 1945-1990* címmel írta és védte meg. Szerb irodalomtörténete hátlapján joggal vallhatja magáról, "A szerb irodalom története én vagyok". "Nem törekedtem arra, hogy szubjektíve valami különöset mondjak, de önmagában is elég különös (nekem) az a tény, hogy a szerb irodalomnak ezt a történetét én írtam, itt és most" – vallja az alkotói módszeréről.

A fentebb már említett szentendreiség Milosevitsnél meghatározó szemléletmódot jelent: "Magyarországról nézve biztosan másképp néz ki a szerb irodalom története, mint Belgrádból vagy Párizsból, ha pedig mégis megpróbáltam Belgrádba vagy Párizsba is képzelnem magamat, inkább a közeli és távoli világot néztem a szerb irodalom történetének szemszögéből. Az eredmény (remélem): irodalomtörténeti szempontból integratív és asszociatív kontextuszvázlat, erős magyar akcentussal".

Milosevits szerb irodalomtörténetének legfőbb értéke, hogy a magyarországi magyar olvasók számára készült. Ez egyfelől abban is megnyilvánul, hogy minden esetben kitér a tárgyalt írók és művek magyar vonatkozásaira, életrajzi adatokra, párhuzamokra, recepcióikra. A szerb irodalom történetét áttekintve erre bőven nyílik alkalma. A szerb klasszicizmusról olvasva megtudjuk, hogy Jovan Rajić Komáromban és Sopronban járt gimnáziumba; a több nyelven, köztük magyarul is alkotó bajai születésű Jovan Paćić Berzsenyi követője is volt; az egykori mohácsi gimnazista, Nikanor Grujić Pécssett filozófiát és jogot tanult; Lukija Muajćki Újvidéken és Szegeden végezte a középiskolát, Pesten pedig joghallgató volt.

A szerb szentimentalizmus megteremtője, Vitkovics Mihály (Mihailo Vitković) – költő, prózaíró, műfordító, személyes kapcsolatok építője – két irodalomhoz tartozott, két nyelven, két különböző életművet írt. A "szerb Fanni hagyományai"-nak (*Milica emlékezete*) megteremtésével az Európába éppen bekapcsolódó szerb irodalmat a kor divatos műfajával, a szentimentális levélregénnyel ajándékozta meg.

A szerb romantika történetét vizsgálva is rengeteg a magyar vonatkozás. A "szerb Petőfi", Dura Jakajić, a szerb romantika legforradalmibb költője szó szerint Petőfivel a kezében kezdett el verselni. A szerb Arany Jánosként emlegetett Jovan Jovanović Zmaj, Petőfi *János vitéz*ének, Arany *Toldi*jának, Madách *Az ember tragédiájának* fordítója 1863 és 1870 között a szerb *Athenaeum*, a pesti Tökölyanum igazgatójaként kereste a kenyerét. Laza Kostić hasonlóan Zmajhoz és Jakajićhoz szintén Pesti diák volt, a Veres Pálné utcai kollégium, a Tökölyanum lakója. A Baján született romantikus regényíró, Bogoboj Atanakocković történetei Baján, Pesten, az Alföldön, csárdákban, falusi házakban és nemesi kúriákban játszódnak. A szentendrei születésű Jakov Ignjatović Vácott, Esztergomban, Budán, Pesten és Kecskeméten tanult, Szentendrén, Pesten és Újvidéken folytatott ügyvédi gyakorlatot. Szentendre írója, két szentendrei témájú regénye (*Milan Narandić, Respektus Vásza*) homályba borít minden mást, amit írt.

A modern szerb irodalom alkotóival folytathatnánk a sort. Veljko Petrović, Milo Crnjanski és Ivo Andrić magyar kötődéséről, monarchiaélményéről már fentebb is említést tettünk. Vladislav Petković Dis haláltudat-költészetét a kései Ady költészetével hozható rokonságba. Todor Manojlović Ady, Kosztolányi és Kassák verseinek szerb fordítója a nagyváradi Holnap köréhez tartozott, Ady Endrével és Juhász Gyulával állt barátságban. Jovan Dućić 1931-32-ben Budapesten volt jugoszláv nagykövet, Babits Mihállyal

barátkozott, aki több versét is magyarra fordította. Dobriča Čosić 1956-ban újságíróként járt a forradalmi Budapesten (*7 nap Budapesten*). A paródiairó avantgárd polihisztor, Stanislav Vinaver írásai kapcsán a Karinthy-párhuzam jut eszünkbe, holott a két író nem ismerte és nem is olvasta egymást. Vasko Popa "strukturalista" lírájáról értekezve Jancsó Miklós filmjeit említi szemléltető példaként.

Milosevićs Péter irodalomtörténete 1997-ig követi a szerb irodalom történetének kontinuitását. Nincs könnyű dolga, hiszen "a poétai kontinuitás mögött (...) olyan történeti (történelmi és irodalomtörténeti) hullámváz zajlott, melynek során a folyamatos szálak fázisonként különböző szint és minőséget öltöttek. A szerb irodalomban a modernizmus második szakasza, a szocialista realizmus utáni újjászületése az antiszematizmus közös nevezőjén történt, és a következő irányzatokban: abszurd líra, neomodernizmus, neoavantgárd, nemzeti sorsköltészet, posztmodern líra, újregény." E korszak alkotóinak névsorából Vasko Popa, Miodrag Pavlović, Danilo Kiš és Milorad Pavić neve a szerb irodalom magyarországi olvasói körében a legismertebb.

Milosevićs mind Szentendrén, mind Belgrádban otthon van. Irodalomtörténete színes, szemléletes kalauz, élvezetes olvasmány. Az olvasójával az első betűtől az utolsóig képes személyes kapcsolatban maradni. "... A szerb klasszicistákat kíváncsi hangulatban kell olvasni. Menjünk el Velencébe, és a Szent Márk téren tőprengjünk el azon, mi készített valakit arra, hogy itt szerb lapot adjon ki (Orfelin). Látogassunk el egy kisebb vajdasági kolostorba, próbáljunk bejutni az ebédlőbe, az irodába, és képzeljük el a két mise közötti szünetben hexametereket faragó igumant (Muqicki, Grujić). Kövessünk titkon egy huszárkapitányt, aki Budán az Aranyszarvasban vacsorál, majd elindul a szalonokba szoknyára vadászni, közben Csokonait dúdol magában, másnapos reggeleken viszont hús alkaioszi strófákkal borogatja belülről a homlokát (Pačić). Vagy ballagjunk el vasárnap délelőtt Pesten a Veres Pálné és a Szerb utca kereszteződésében álló szerb templomhoz, ahol mise után a sarkon a kor legnevesebb regényírója, Milovan Vidaković árulta saját könyveit. Vegyünk tőle egyet, és lépünk át a szentimentalizmus korába" – írja az egyik fejezet végén. Lehet-e ilyen csábításoknak ellenállni?

Kovács J. Béla

Könyvek Veszprémből

Praznovszky Mihály:

Tájirodalom

Praznovszky Mihály személye különösen jó példa arra, hogy kis hazánkban sokfelé lehet otthon az ember. A Nógrád-Budapest-Veszprém hármasságában élő és alkotó irodalomtörténész (és irodalom– meg múzeumszervező és irányító) egész eddigi pályája ezt igazolja. Ha őseinek lengyel származását, családjá alföldi és felvidéki kötődését nézzük, akkor meg még tágabbak a határok.

Ilymódon *Tájirodalom* című kötete hasonlóképpen csak tágabb összefüggéseiben értelmezhető. Még akkor is, ha itt bevallottan olyan szerzőkről szól, akik a veszprémi, az észak-dunántúli régióhoz kapcsolódnak. Ám kik ők? Például Batsányi János, Kisfaludy Sándor, Petőfi Sándor, Jókai Mór, Déry Tibor, és ugye nem kell szellemi bűvészműtávjá ahhoz, hogy belássuk az ő egyetemességüket?

Praznovszky alapállása: "Mi kötheti az embert egy tájhoz, egy kicsinyke földdarabhoz? Megválaszolhatatlan kérdés, miként ennek párja is: mi is az a hazaszeretet; Vajon mitől kedvesebb a táj, ahol élünk, szívdobogatóbb az emlék, amely élénk idéződik? Olyan kicsiny haza ez, hogy minden szegletét egyforma szívmeleggel lehet bejárni, megölelni, de mégis van amelyekre e kicsinyből is azt mondjuk: ez a miénk! Ez az enyém!" Szerzőnk stílusa itt és másutt érintkezik a líraisággal, nyelvezete a legszebb irodalomtörténeti és esszéahagyományt követi. Szakmabeliek és olvasók egyaránt élvezhetik eszmefuttatásait, elemzéseit, szellemességét.

Ebben a könyvben így élvezhetjük például a Kisfaludy Sándor és Batsányi János kapcsolatát bemutató írást. A hajdani kor két kiválóságáról egyben miniportrét is kapunk, s persze ugyanakkor számos érdekes irodalomtörténeti adatot. Praznovszky azonban az adatokat is úgy szolgáltatja, hogy közben egy csöppet sem untatja olvasóját. Ilyen írás a Batsányiról közölt másik is, ami akár egy kézikönyv része lehetne. Azok számára sem haszontalan, akik alig tudnak valamit *A látó költőjéről*. Közben persze képet kapunk a XVIII. század végén oly sok tragikumot szülő korról, a kortársak sanyarú sorsáról is. (Kár, hogy – nyilván nyomdai hibából – a 44-45. oldalon nagyjából ugyanazt olvashatjuk, mint a 46-47. oldalon...)

A fentieknél is színesebb, amit Kisfaludy Sándor és felesége, Szegedi Róza levelezéséről olvashatunk. Az irodalomtörténész ezúttal gyakran a háttérben marad, s jelentős teret szentel írása hőseinek. A szerelmi és háborús kalandokat átélő férfiú és a nála visszafogottabb asszony kapcsolata bomlik ki ily módon előttünk. És természetesen olvashatunk a badacsonyi szüretéről, a gazdálkodás részleteiről.

Túlzás lenne azt állítanunk, hogy a *Tájirodalom* szerzője a magyar irodalomtörténet legfontosabb tényeinek eredt a nyomába. Epizódok inkább ezek a Praznovszky megvizsgálta történések, ám kétségtelenül részei a nagy egésznek. Miként például a Petőfi Sándor veszprémi napjait feltáró írás is. A 48-as adatok pedig éppen nem jelentéktelenek! "Másnap indulnak tovább Városlődre, ahonnan egy-két napi ott-tartózkodás után érnek vissza Veszprémbe. *Itt értesülnek a francia forradalomról*, s Petőfi szinte száguld Pestre, hogy részese legyen a nagy eseményeknek." – olvassuk befejezésül. Az ilyesfajta események természetes táplálói az adott irodalmi kultusznak, a már-már áhítatos tiszteletnek. Praznovszky szerint a múlt század különösen gazdag ebben a tekintetben. "Ennek társadalmi okai rendkívül összetettek, politikai és közgondolkodási elemeket egyaránt találhatunk mögöttük." – írja a *Jókai Mór tulipántos lánájában*.

És esik szó a legújabb korról is, pontosabban Déry Tibornak a Balatonfüredhez és a Tamáshegyhez fűződő viszonyáról. Praznovszky Mihály rendkívül plasztikusan rajzolja meg a már öregkorában odakerült nagy író élményvilágát, a fontos műveket (*Ítélet nincs, A napok hordaléka, Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról, Kedves bópeer..!*) inspiráló táj és emberi környezet hatásait.

A *Tájirodalom* egészével azt bizonyítja Praznovszky, hogy az alkotók köré fölépült kultusznak irodalomtörténetileg sem jelentéktelen a szerepe, és mindenképpen az adott életmű teljességéhez tartozik. (*Vár ucca tizenhét könyvek, Veszprém, 1996.*)

Visszhang antológia

Jobb korszakában Szekeres Imre kiadója volt egy rövidéletű, ám annál izgalmasabb folyóiratnak, a veszprémi *Visszhangnak*. 1985-86-ot irtuk akkor, a szocializmusnak nevezett rendszernek már nem volt sok hátra, ám annál keményebben védekezett az elmúlás ellen. Nem volt ez másképp a Balatontól északra sem, sőt... Ám ma már irodalomtörténeti tény, hogy – ha mindössze négy szám erejéig is, de – élt ez a lap. S hogy el ne feledjük, több mint egy évtizeddel később a "szülőváros" kiadta a *Visszhang antológiát*. Jól tette! Hiszen ily módon a közeli utókor is meggyőződhetett arról, hogy hosszabb időt is megérdemelt volna ez a kísérlet. Igaz, akkor már nem voltunk híján vidéken szerkesztett, figyelmet érdemlő lapoknak, és persze azt is tudjuk, hogy például a *Mozgó Világ* és a *Tiszatáj*, vagy éppen a *Forrás* és az *Új Forrás* körüli politikai viharok is ennek a korszaknak a termékei.

A többek között Gécz János és Mányoki Endre nevével fémjelzett fórum igencsak széles választékot kínált. Épített a város közismerten jó délvidéki kapcsolataira, ám még inkább az erdélyi magyar és román irodalom jeleire. (Már az első számban verse jelent meg például Ion Barbutnak.) Reálisan igyekezett szembenézni a főbb irodalmi törekvésekkel, így az avantgárral is. (Lásd: a Somlyó Györggyel készült interjút, amelyben egy nem avantgárd költő vallott erről az irányzatról.) S persze közölték Tandori Dezsőt, publikált a *Visszhangban* Vekardi László, Baka István, Csalog Zsolt, Péntek Imre, Béládi Miklós (posztumusz), Csengey Dénes, Szörényi László, Zalán Tibor és még sokan mások. Idejekorán szolt ebben a folyóiratban Hamvas Béláról Czákó Gábor. *A Mester színre lép* című írás a "rejtve jelenlevő" nagy egyéniséget idézi meg.

A legjobb hagyományt vitte tovább a *Visszhang*. Rossz szándékkal sem volt nevezhető provinciálisnak, ellenkezőleg: a lehető legszélesebb látóhatárra figyelt. S bár nem minden publikáció volt remekmű (hol az?), ám szinte mindegyik kínál még ma is valamiféle szellemi izgalmat. Érzékeljük, hogy a háttérben ott a dunántúli város kulturális miliője, hagyományja, de azt sem titkolták a szerkesztők, hogy ez önmagában még nem elég a sikerhez. Ezért nyitottak, ezért tágították a köröket, de közben a hagyományt is a felszínen tartották.

Kár, hogy oly rövid ideig élt a *Visszhang*, és öröm, hogy ez az antológia megjelent. (*Vár ucca tizenhét Könyvek, 1997*)

Bakonyi István

Grafikai pályázat

A Forrás Szerkesztősége, a Katona József Társaság, a Műhely Művészeti Egyesület és az Erdei Ferenc Művelődési Központ (Kecskemét)

Kortárs költészet – kortárs grafika címmel pályázatot hirdet.

A meghirdetők olyan kiállításra alkalmas grafikákat várnak, melyeket a magyar nyelvű kortárs költészet ihletett.

Pályázni lehet:

- egyedi rajzzal, sokszorosított grafikával,
- alkotóként 3 db 50x70 vagy 70x100 cm-es paszpartuval ellátott alkotással,
- sorozat egy műnek számít, de a zsűri fenntartja a jogot a szétbontásra.

A művek hátoldalán kérjük feltüntetni az alkotó nevét, címét, a mű címét, technikáját, méretét. A sokszorosított grafikákat kérjük sorszámozni és szignálni.

Beküldési határidő: 1999. szeptember 21.

A beküldés helye, ideje: Kecskeméten az Erdei Ferenc Művelődési Központ
szeptember 20-21-én, 800-1600 óráig
(6000 Kecskemét, Deák F. tér 1.)
Budapesten a Vigadó Galéria előcsamoka
szeptember 20-án, 1000-1500 óráig.

A szakértőkből álló zsűri várhatóan 3-5 munkát részesít díjazásban.

A kiállítás megnyitóját és díjkiosztását 1999. november 11-én, Katona József születésének napján tartjuk Kecskeméten, az Erdei Ferenc Művelődési Központban.

A rendezők az anyagi lehetőségek függvényében a későbbiekben tudnak nyilatkozni katalógus készítéséről.

A Forrás Szerkesztősége kéri az alkotók hozzájárulását a folyóiratban való egyszeri közléshez.